

T.C.
KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER VE KÜRESELLEŞME
ANABİLİM DALI

**TÜRK ERMENİ İLİŞKİLERİ VE İLİŞKİLERİ
DÖNÜŞTÜREN TERÖR SÜRECİ**

Yüksek Lisans Tezi

MİKAİL ARAS

İstanbul, 2008

T.C.
KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER VE KÜRESELLEŞME
ANABİLİM DALI

**TÜRK ERMENİ İLİŞKİLERİ VE İLİŞKİLERİ
DÖNÜŞTÜREN TERÖR SÜRECİ**

Yüksek Lisans Tezi

MİKAİL ARAS

Danışman: DOÇ.DR. LEVENT ÜRER
YRD. DOÇ. DR. UĞUR ÖZGÖKER

İSTANBUL 2008

T.C.
KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER VE KÜRESELLEŞME
ANABİLİM DALI

**TÜRK ERMENİ İLİŞKİLERİ VE İLİŞKİLERİ
DÖNÜŞTÜREN TERÖR SÜRECİ**

Yüksek Lisans Tezi

MİKAİL ARAS

Danışman: DOÇ.DR. LEVENT ÜRER

İstanbul, 2008

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
1. TARİHSEL SÜREÇTE ERMENİLER	
1.1. Tarihi süreçte Ermeniler	9
1.2. Ermenilerin Türk İdaresini Kabul Etmeleri	15
1.3. Osmanlı İdaresinde Ermeniler	17
1.3.1. 1878 Osmanlı-Rus Savaşına Kadar Türk Ermeni İlişkileri	19
1.3.2. Berlin Anlaşmasından Türk Ermeni İlişkileri.....	21
1.3.3. II. Meşrutiyet sonrası Ermeni Faaliyetleri.....	22
1.4. Ermenilerin Örgütlenmeleri.....	23
1.4.1. Ermeni Dernekleri ve Partileri.....	24
1.4.1.1. İhtilalci Hınçak partisi.....	25
1.4.1.2. Ermeni İhtilalci Federasyonu (Daşnaksütyun).....	32
1.5. Ermeni İsyanları	37
1.5.1. Birinci Dünya Savaşında Ermeni İsyanları	43
1.6. Ermenilerin Göç Ettirilmesi (Tehcir).....	47
1.6.1. Bakanlar Kurulunun İskan Sırasında Aldığı Önlemler.....	49
1.6.2. İskan sırasında Ölenlerin Sayısı.....	51
1.6.3. mavi Kitap.....	57
2. MİLLİ MÜCADELE VE CUMHURİYET DÖNEMİ	
2.1. Türk Ermeni İlişkileri	58
2.1.1. Gümrü Barış Antlaşması (3 Aralık 1920).....	59
2.1.2. Sevr ve Lozan Antlaşmaları.....	59
2.1.3. Lozan Antlaşması Sonrası Yaşanan Gelişmeler	64
2.2. İkinci Dünya Savaşında Ermeniler.....	66
2.3. 1946-1960 Arası Dönem Türk-Ermeni İlişkileri.....	68
3. TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNDE TERÖR DÖNEMİ	
3.1. Birinci Dönem Terör Hareketleri (1882-1909).....	70
3.2. İkinci Dönem Terör Hareketleri (1914-1922).....	72
3.3. Üçüncü Dönem Terör Hareketleri.....	74
3.4. Kıbrıs Barış Harekatı ve Ermeni Menşeli Terör Hareketleri.....	75
3.5. Örgütlü Terör Dönemi ve ASALA.....	76
3.5.1. ASALA'nın Temel Stratejisi.....	77
3.5.2. ASALA'nın Dış Ülkelerle Bağlantısı	78
3.5.3. ASALA'nın Yayınları ve Haberleşme Araçları.....	79
3.5.4. ASALA-PKK İlişkileri.....	80
3.5.5. PKK ile ASALA Arasında 1987 Yılında Yapılan Anlaşma.....	84
3.6. ASALA-MR.....	85
3.7. JCAG.....	86
3.8. ARA.....	86
3.9. Büyük Ermenistan Hayali.....	86
3.9.1. 1979 Paris Kongresi.....	88
3.9.2. 1983 Lozan Kongresi.....	89
3.9.3. 1985 Sevr Kongresi.....	89
3.9.4. Ermeni Kongrelerinin Hedefleri.....	91

3.9.5. Ermeni Talepleri ve Propagandası.....	92
4. ULUSLAR ARASI HUKUKTA ERMENİ SORUNU	
4.1. Sözleşmeye Kadar Hukuk.....	96
4.1.2. Malta Sürgünleri.....	97
4.1.3. Nürumberg Mahkemeleri.....	98
4.1.4. BM Genel Kurulu 96 (1) Sayılı Kararı.....	99
4.2. Sözleşme.....	100
4.2.1. Korunan Gruplar.....	101
4.2.2. Kasıt.....	103
4.2.3 Motif.....	104
4.2.4. Kısmen veya Tamamen.....	106
4.2.5. Hukukun Ermeni Olaylarına Uygulanması.....	107
4.2.6. Saik.....	108
4.2.7. Yok Etme Kastı ve İradesi.....	110
4.2.8. Soykırım Fiilleri.....	113
4.2.9. Kısmen veya tamamen.....	115
4.2.10. Mahkemeler.....	117
4.2.11. Ermeni Tehciri.....	118
SONUÇ.....	125
EKLER	
EK 1.....	129
EK 2.....	133
EK 3.....	134
KAYNAKÇA.....	146

ÖNSÖZ

Bu tez, Türk Ermeni ilişkilerini tarihi bir süzgeçten geçirerek günümüze kadar geçirdiği evreleri incelerken bu süreçte özellikle son dönemin karakteristik özelliği olan Ermeni tedhiş hareketlerini kronolojik esasa göre ortaya koymaya çalışmaktadır. Tarihi süreç içindeki Türk-Ermeni ilişkilerinin nasıl olumsuz bir evreye girdiği, bu evrede hangi şartların çatışmayı derinleştirdiği, uluslararası hukukta bu çatışmanın konumu ve çözümü sorunu tezin kurgusunda en önemli öğeler olmuştur. Bu doğrultuda kavramsal nitelermeler, Ermeniler hakkındaki genel bilgiler ve tarihsel süreç birinci bölümü; Özellikle Osmanlı dönemindeki iyi ilişkiler ve Osmanlı son dönemdeki ilişkilerin olumsuzluğa doğru gidişi ikinci bölümü; Cumhuriyet dönemindeki ilişkilerin olumsuz seyri, Uluslar arası hukukta Türk-Ermeni meseleleri ve Ermeni terör hareketlerinin başlama nedenleri, Türkiye'nin kendini Uluslar arası alanda savunma çabaları ve nihayet Ermeni terör örgütlerinin içeriklerini tartışma ise üçüncü ve dördüncü bölümün ana konuları olmuştur.

Bu çalışmada Ermeni-Türk ilişkileri tarihsel süreçte incelenirken ana başvuru kaynağı olarak; Mehmet Saray'ın Ermenistan ve Türk Ermeni İlişkileri, Kamuran Gürün'ün Ermeni Dosyası, Esat Uras'ın Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi adlı eserleri kullanılmıştır. Özellikle Osmanlı son dönemindeki azınlıklar ve Ermeniler konusunda, Levent Ürer'in Azınlıklar ve Lozan tartışmaları, Önder Kaya'nın Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar adlı eserleri belirleyici olmuştur. Ermeni tedhiş hareketleri ve Türkiye'nin uluslararası alanda mücadelesi konusunda ise Gündüz Aktan'ın "Devletler Hukukuna göre Ermeni sorunu adlı makalesi ve Sedat Laçiner'in Türkler ve Ermeniler adlı eseri ana kaynaklar olarak çalışmamızda yer almıştır. Metot olarak tarihsel süreç ilk iki bölümde uygulanmıştır, son iki bölümde ise, tarihsel sürecin yanında uluslar arası alanda anlaşmazlıklara konu olan olay ve tedhiş hareketlerinin iç ve dış dinamiklere etkisi de göz önünde bulundurulmuştur.

Tezi hazırlarken yardım ve desteğini gördüğüm ve burada isimlerini yazamadığım birçok arkadaşımın peşinen özür diliyor ve teşekkür ediyorum. Çalışmamda emeği bulunanları sıralayacaksam en başta Tez hocam Levent Ürer'e sıkıştığım anda beni yönlendirip çıkış yolu gösterdiği için müteşekkirim. Yine tezimin kurgusunda görüş alışverişinde bulunduğum arkadaşım Dr. İlyas Topsakal'a içten teşekkürü borç biliyorum.

15 Temmuz 2008

Mikail ARAS

İstanbul

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.b.	:	Adı geçen bölüm
a.g.m	:	Adı geçen makale
ASALA	:	A rmenian S ecret A rmey for the L iberation of A rmenia
Bk.		Bakınız
C.	:	Cilt
JCAG		Justice Commandos against Armenian Genocide
MEB		Milli Eğitim Bakanlığı
İA		İslam Ansiklopedisi
v.d.		Ve diğerleri
v.b.		Ve benzeri
s.	:	Sayfa
Sa.		Sayı

GİRİŞ

Bu çalışmanın temel amacı tarihsel süreç içerisinde Türk- Ermeni ilişkilerini ve bu ilişkileri olumsuz olarak etkileyen gelişmeleri ele alarak irdelemektir. Bu amacı gerçekleştirebilmek için çalışmada kronolojik tarihsel süreç uygulanmış, olaylar tarih sırasına göre yorumlanmaya çalışılmıştır. Ermeniler tarih boyunca birçok devlet kurmuş fakat uzun süre yaşatamamışlardır. İlk çağlarda kurulan Ermeni devletleri ya Bizanslılar ya da İranlılar tarafından yıkılmıştır. Ermenilerin kurduğu devletleri yıkan bu iki devlet aynı zamanda bu halka çok büyük baskılar yapmış ve yerlerinden sürgün etmişlerdir. Hatta Bizans İmparatorluğu Ermeniler üzerinde baskı kurarak din değiştirmeye zorlamıştır. Türkler Anadolu'ya hakim olunca Ermenilerle tanışmışlar ve birlikte yaşamaya başlamışlardır. Türk-Ermeni ilişkileri, Türklerin gösterdiği dini ve kültürel hoşgörü, ekonomik ve ticari özgürlükler nedeniyle çok ileri boyut kazanmış ve bu iki halk barış içerisinde uzun yıllar birlikte yaşamayı başarmıştır. Bu birliktelik ve iyi giden ilişkiler, zamanla Ermenilerin Türklerin güvenini kazanmasına ve Türkler tarafından 'Millet-i sadıka', yani Türk Devletine ve milletine sadık dost halk unvanını vermesine sebep olmuştur. Ermeniler hangi mezhepten olursa olsunlar din, dil, kültür, örf adetlerini serbestçe yaşamışlar ve ticaret hayatının vazgeçilmez unsuru haline dönüşmüşlerdir. Sanat, musiki, eğitim ve idarecilik alanlarında da önemli başarılarla imza atmışlardır.

Fransız ihtilali ve ulusçuluk hareketleri çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı devletini derinden sarsmış ve Osmanlı devleti bu sürece karşı koyamayarak çözülme sürecine girmiştir. Osmanlı ülkesi onlarca yıl azınlıkların bağımsızlık mücadelesine sahne olmuş ve çok kanlı olaylar sonucu bünyesinde barındırdığı azınlıkların bağımsızlık taleplerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Sömürgeci devletlerin azınlıkları koruması, teşvik etmesi, süreci hızlandırmış ve azınlıklar birer birer bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bağımsızlık talep eden Ermeniler bu amaçlarını gerçekleştirmek için türlü yollara başvurmuşlar ve bu uğurda terör dâhil her yolu denemişlerdir. Osmanlı devleti Ermenilerin bu çabalarına karşı meşru müdafaa hakkını kullanmış ve bir dizi tedbirler uygulamaya koymuştur.

Bu doğrultuda çalışmamızın ilk bölümü Ermeni tarihi ve kimliğine ayrılmıştır. Bu bölümde; tarihsel süreçte Ermeniler, Türklerle karşılaştıkları tarihten itibaren

ilişkilerin bozulma sürecine girdiği döneme kadar ki Türk-Ermeni ilişkileri anlayışıyla ele alınmıştır. Bu doğrultuda Ermeni tarihi ve kültür bütün unsurlarıyla kısaca bu bölümde yer almıştır. İkinci bölümde Osmanlının son döneminde Türk-Ermeni ilişkileri, Berlin Anlaşmasıyla başlayan yeni süreç, Ermenilerin Osmanlı idaresinde örgütlenmesi, dernek ve partilerin teşkili ve ermeni isyanlarını hazırlayan politik ve sosyal gelişmeler incelemiştir. Türk Ermeni ilişkilerinin kırılma noktası olan bu süreç aynı zamanda politik örgütlenmenin de sağlandığı dönem olarak görülebilir. Uluslar arası sorun olması da bu dönemdedir ve anlaşmalar bu nedenle ayrıntılarıyla bölümümüzde yer almıştır. Üçüncü bölümde ise milli mücadele ve cumhuriyet dönemi Türk-Ermeni ilişkileri başlığı altında; Gümrü, Sevr ve Lozan anlaşmalarının getirdiği yeni politik ve coğrafi alanda Ermeni sorunu ele alınmıştır, yine bu bölümde İkinci Dünya Savaşı sonrasında Uluslar arası devletler Hukukuna göre Ermeni sorunu irdelenmiştir. 1946-1960 arası Ermeni-Türk ilişkileri ayrı bir alt başlıkla en sonda yer almıştır. Çalışmamızın son bölümünde Ermeni terörü kronolojik sıra takip edilerek dönem dönem ele alınmıştır. Özellikle örgütlü ermeni terörü diye adlandırılan son dönem ermeni terör hareketleri incelenirken hem kronolojik sıra hem de örgüt adları kurgulamada bize yardımcı olmuştur. ASALA, ASALA-MR, JCAG, ARA terör örgütleri çalışmamızda geniş olarak incelenmiş, yaptıkları suikastların bilançoları ise eklerimizde verilmiştir.

Türk-Ermeni ilişkileriyle ilgili ülkemizde yapılan birçok bilimsel çalışma vardır. Özellikle son yıllarda Osmanlı Devlet Arşivinin açılmasıyla bu çalışmalar daha da artmıştır. Ancak son dönemde Ermeni terör örgütlerinin yaptığı faaliyetler bilimsel olarak yeterince ele alınmamıştır, biz bu alana katkı yapabilmek için bu çalışmayı yapmayı düşündük.

Devletler Hukuku açısından Ermeni tehcirinin Gündüz Aktan tarafından bilimsel olarak ele alınması bizim çalışmamızda önemli bir anahtar olmuştur.¹ Esat Uras, Kamuran Gürün, Bilal Şimşir, Yusuf Halaçoğlu, Mehmet Saray, Sedat Laçiner, Berna Türkdoğan bu alanda önemli çalışmalar yapmışlardır.²

---

¹ Gündüz Aktan, Türkiye Günlüğü, "Devletler Hukukuna göre Ermeni Sorunu", Cedit Yayın, 2001

² Kamuran Gürün, Ermeni Dosyası, 8.Basım, İstanbul 2006; Bilal Şimşir, Ermeni Meselesi, Ankara 2005; Yusuf Halaçoğlu, Ermeni tehciri, İstanbul 2006; Mehmet Saray, Ermenistan ve Türk Ermeni İlişkileri, İstanbul 2003; Sedat Laçiner, Türkler ve Ermeniler, Ankara 2005; Berna Türkdoğan, 1915'ten Günümüze Tehcir, İstanbul 2006.

Çalışmada Kullanılan Terminoloji

Diaspora

Diaspora veya *diyaspora*, Yunanca bir kelimedir, kelime olarak "saçılma, tohum saçma, zerrelere halinde dağılma" anlamına gelmektedir. Bir kavim veya ulusun anavatanından çıkarak başka ülkelere dağılmasına verilen addır. Sözcük hem dağılma eylemini hem de dağılmış olarak yaşayan toplulukları ifade etmektedir.³

Modern Ermeni diasporası 1890'lı yıllarda Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin ekonomik ve siyasi nedenlerle Amerika kıtasına göç vermesiyle başlamış, 1915'ten sonra ülkelerinden ayrılan Anadolu Ermenilerinin dünyaya yayılmasıyla büyümüştür. 1980'lerden itibaren yine siyasi nedenlerle İran ve Lübnan'dan, ekonomik nedenlerle Ermenistan'dan dünyanın çeşitli yerlerine göçen Ermeniler, diaspora'ya yeni bir boyut eklemiştir. Halen Ermeni diasporasının önemli boyutta bulunduğu ülkeler (Ermeni nüfus sırasıyla) Rusya Federasyonu, Fransa, ABD, Arjantin, Suriye, Lübnan, Kanada ve Avustralya'dır.⁴

Soykırım

Soykırım veya *jenosit*, ırk, canlı türü, siyasal görüş, din, sosyal durum ya da başka herhangi bir ayırıcı özellikleri ile diğerlerinden ayırt edilebilen bir topluluk veya toplulukların bireyelerinin, yok edicilerin çıkarları doğrultusunda önemli sayıda ve düzenli biçimde yok edilmeleridir.. Jenosit *genos* (Yunanca 'ırk', 'soy') ve *cida* (Latince 'katletmek') kelimelerinden türemiştir. Jenosit (soykırım) kavramı Polonyalı hukukçu Raphael Lemkin tarafından ortaya atılmıştır. Lemkin, kavramı Yunanca "genos" (soy, kavim) ve Latince "cidus" (öldüren) kelimelerini bir araya getirerek oluşturmuştur.⁵

---

³ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Diaspora>, 19.07.2008; Soner Karagül, "20. Yüzyılda Ermeni Diasporası ve Faaliyetleri", Düünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri, (ed. İdris bal-Mustafa Çufalı), İstanbul 2003

⁴ Ermeni diasporasının tarihi gelişimi ile ilgili geniş bilgi için bakınız; Soner Karagül, "20. Yüzyılda Ermeni Diasporası ve Faaliyetleri", Düünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri, (ed. İdris bal-Mustafa Çufalı), İstanbul 2003, s.569-590; <http://tr.wikipedia.org/wiki/Diaspora>, 19.07.2008

⁵ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Soykırım/> 19.072008

Soykırım Sözleşmesinin tanımlamasına göre, öldürme bile bir millete ve ya ırka yöneltilen saldırılar *soykırım* sayılır ve katliam olsa bile bir millete ve ya ırka yöneltilmediği takdirde *soykırım* sayılmaz. Buna karşılık Ermeni soykırımı iddiaları dünya gündemine 1965 yılından sonra girdi.⁶

En bilinen soykırım Nazi Almanyası'nda, Yahudiler başta olmak üzere, çok sayıda etnik topluluğa karşı yürütülen soykırımdır. Son dönemde ise Halepçe'de Kürtler'e karşı, Bosna-Hersek'te Boşnaklar'a karşı izlenen katliamlar soykırım olarak tanımlanmıştır. 1975-1979 arası Kırmızı Khmer soykırımı ve yine 1994'teki Ruanda Soykırımı da yakın tarihteki önemli soykırımlar arasındadır.

Türkiye'de ve dünyada soykırım denildiğinde en çok konuşulan iddialardan biri de Ermeni soykırımı iddiasıdır. Ancak iddialar tek taraflı kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra işgal altındaki Osmanlı Devletinden 18 Ocak 1919 tarihinde Britanya Yüksek Komiseri Amiral Calthrope bu olaylarda katliam yapmakla suçlanan 120 kişiyi Malta Adası'na götürmüş ve bir mahkeme yapılmıştır. 29 Temmuz 1921 İngiliz Kraliyet Başsavcısı yargılananların hepsine beraat kararı verildiğini açıklamıştır. Ayrıca bu mahkemede ABD tarafından da ellerinde bu konunun soykırım olduğunu gösterir hiç bir belge olmadığı bildirilmiştir. Ermeniler konuyu yasal zemine taşımaktan özenle kaçınmaktadırlar.

Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Roma statüsüne göre soykırımın tanımı 6. maddede yapılmaktadır. Bu maddeye göre soykırım, bir milletin, etnik, dini bir grubun veya bir ırkın tamamını veya bir bölümünü yok etmek amaçlı yapılan aşağıdaki davranışlardır:

- (a) Grup üyelerini öldürmek;
- (b) Grup üyelerine ciddi fiziki veya zihinsel zarar vermek;
- (c) Grup üyelerinin yaşam şartlarına, grubu fiziksel olarak yok etme amaçlı zarar vermek;

---

⁶ Cengiz Başak, "Ermeni Soykırım İddiaları ve Uluslar arası Kriterler", Türk..., s.470-71

(d) Gruptaki doğumları kasıtlı olarak engellemek

(e) Grubun çocuklarını zorla başka bir gruba transfer etmek

Birleşmiş Milletlerin 1948 tarihli Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ne göre bir eylemin soykırım olarak nitelendirilebilmesi için, belirli bir insan topluluğunun; milliyeti, ırkı, etnik kökeni veya dini dolayısıyla yok edilmesi niyetinin bulunması gerekir. Uluslararası Ceza mahkemesinin görevi, tüm toplumları ilgilendiren en ciddi suçlarla sınırlıdır. Bunlar;

(a) soykırım suçu

(b) insanlık suçları

(c) savaş suçları

(d) saldırganlık suçları

dolayısıyla soykırım suçu uluslararası ceza mahkemesinin baktığı davalar arasındadır.⁷

Tehcir

Günümüzde sıkça kullanılan tehcir kelimesi bir topluluğu yaşadığı yerden göç ettirme, göç etmesine sebep olma, sürme demektir. Tehcir sözcüğü, Arapça hicret (göç etmek) kelimesinden gelir.⁸

Osmanlıda tehcir

Günümüzde sıkça kullanılan tehcir kelimesi Osmanlı tarih terminolojisinde bugünkü tabirle tam olarak ülke içinde bir yerden başka bir yere nakil anlamını taşıyan zorunlu göç karşılığında kullanılmış olup Osmanlı devletince Ermenilerin zorunlu göçü, belgelerde “sevk ve iskan” olarak adlandırılmıştır. Bu sebeple tehcirin anlamı çoğu kimselerin özellikle Ermeni diasporasının kullandığı yurt dışına çıkarma anlamındaki

⁷ Başak, *a.g.e.*, s. 470-72

⁸ Yusuf Halacoğlu, *Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları*, Babaali Kültür yayıncılığı, İstanbul 2006, s. 39

“deportation”la eşdeğer değildir zira Ermeniler yine Osmanlı devletine ait olan Suriye vilayetine nakledilmişlerdir.⁹

Soykırım tezleri

Ermeni soykırım iddialarının temel taşı Ermenilerin Osmanlı devleti tarafından sürüldüğü, öldürüldüğü, vb. değildir. Esas iddia, bu eylemlerin, *Ermeni toplumunu kökten yok etmeye yönelik sistemli ve bilinçli bir devlet politikasının sonucu* olmasıdır. Tarihte toplumlar arasında ve savaş dönemlerinde gerçekleşmiş sayısız katliam vardır. Ancak bir toplumun devlet kararıyla ve bilinçli olarak yok edilmesi, soykırım tezini savunanlara göre, tarihte çok ender rastlanan bir insanlık suçudur. Bu nedenle, 1915 olaylarının ardındaki hükümet politikasını kanıtlayacak belgelerin ortaya çıkarılması, soykırım tartışmalarının ana eksenini oluşturmuştur. Dönemin açıklanmış olan resmi arşivlerinde, Ermeni soykırımı tezini kanıtlayacak belgeleri bulmak çok zordur. Soykırım tezini savunanlar buna karşılık şu iddialarda bulunurlar:

Ermeni soykırımının resmi Osmanlı makamları tarafından değil, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı gizli bir örgüt olan Teşkilat-ı Mahsusa eliyle yürütüldüğü; Teşkilat-ı Mahsusa ve İttihat ve Terakki arşivlerinin Ekim-Kasım 1918'de, yani Osmanlı Devletinin savaşta yenildiği ve Talat Paşa hükümetinin düştüğü günlerde, yakılarak imha edildiği; Resmi arşivlerde bulunabilecek olan bazı belgelerin de çoktan ayıklanıp yok edildiği

Ermeni soykırımı tezlerine dayanak oluşturan önemli birincil kaynaklar, ABD Büyükelçisi Henry Morgenthau'nun *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü* (1919), Alman din adamı Johannes Lepsius'un *Bericht über die Lage des armenischen Volkes in der Türkei* (Ermeni Halkının Türkiye'deki Durumunu Anlatan Rapor - 1916) adlı eserleri ile, İngiliz Hükümeti'nin tarihçi James Bryce ve Arnold Toynbee'ye hazırlattığı bir belge derlemesi olan *Mavi Kitap* 'tır.

---

⁹ Yusuf Halacoğlu, *Sürgünden Soykırımı Ermeni İddiaları*, Babaali Kültür yayıncılığı, İstanbul 2006, s. 39

Avusturyalı romancı Franz Werfel'in, Samandağı Ermenilerinin direnişini anlatan *Musa Dağ'da Kırk Gün* (1936) adlı romanı dünya edebiyat klasikleri arasına girmiştir. Yakın yıllarda Ermeni soykırım iddiaları hakkındaki eserlerden biri de Ermeni asıllı Amerikalı tarihçi Vahakn Dadrian'ın *The History of the Armenian Genocide* (1995) adlı eseridir. Romancı Dursun Akçam'ın oğlu olan Taner Akçam, Türkçe, İngilizce ve Almanca olarak, soykırım tezini destekleyen bir dizi araştırma yayımlamıştır.

Türkiye'nin resmî tezleri

Ermeni soykırım iddiaları karşısında Türkiye Cumhuriyeti resmî politikasında, Ermenilerce öldürülen birçok Türk'ün yanı sıra, tehcir sırasında ve sonrasında birçok Ermeninin öldüğünü kabul etmekle birlikte, bu ölümlerin sebebinin sistemli bir soykırım değil, savaş şartları, hastalıklar ve Ermenilerin zorunlu göçünü kolaylaştıracak imkânların bulunmaması olduğunu öne sürmektedir.

Türkiye tarafının tezine göre bu yer değiştirme (tehcir), bir soykırım ya da katliam değil, düşmanla işbirliği yapan ve ülkenin birliğine zarar veren bir topluluğun zararlı faaliyetlerinin engellenmesi amacıyla ve iç güvenlik nedeniyle başka topraklarda yerleşime zorlanması yönünde alınmış bir önlemdir.

Osmanlı arşivlerinde (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık arşivi) göçe tabi tutulan Ermeniler için yolculuk sırasında rahatlarının sağlanması, can ve mallarının korunması için buyruklar olduğu görülmektedir. Ayrıca, tehcir sırasında Ermenilere karşı herhangi bir saldırıda bulunanların tevkif edilerek, Divan-ı Harp Mahkemesine sevk edilmesi ve en ağır şekilde cezalandırmayı emreder. Bunların yanında Türkiye'nin tezine göre Ermeniler 1. Dünya Savaşı sırasında büyük bir isyan başlatmış ve bir çok yerde katliamlar yapmışlardır. Türk görüşlerine yakın tezleri (Batı dünyasında) Bernard Lewis, Gilles Veinstein, Erich Feigl, Donald Quataert, Guenter Lewy, Cem Özgönül, Justin McCarthy, Udo Witzens ve başkaları savunmaktadır

Günümüzde İsviçre'de Ermeni soykırımının reddedilmesi suçtur. Benzer bir yasa taslağı da Fransız meclisinden geçmiş, yasalaşmak için senatoda onay beklemektedir.

Bunun dışında 20 kadar ülke, parlamentolarında, Ermenilerin soykırımı uğradığı iddialarını tanıyan yasaları kabul etmişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri federal devlet olarak böyle bir yasayı kabul etmemiştir. Ancak eyalet (İngilizce: *state*) bazında, 50 eyalet 'ten 36'sında kabul görmüş ve toplam 40 eyaletinde parlamento, senato ve vali tarafından soykırım olarak tanınmıştır.

Kimi ülkelerde ise (İsrail, İngiltere) soykırım kelimesi yerine "katliam " kelimesi yeğlenmiştir. Ermeni Soykırımı iddiası son yıllarda bazı devletlerin parlamentoları tarafından "resmen" tanınmıştır. Bu ülkeler arasında Arjantin, Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, Güney Kıbrıs Rum Kesimi, İsveç, İsviçre, İtalya, Kanada, Lübnan, Rusya Federasyonu, Slovakya, Uruguay, Yunanistan, Polonya, Venezuela ve Şili bulunur.

1. TARİHSEL SÜREÇTE ERMENİLER VE TÜRK- ERMENİ İLİŞKİLERİNİN BAŞLAMASI

1.1 Tarihi Süreçte Ermeniler

Soğuk savaş sürecinin sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını ilan eden Ermenistan Cumhuriyeti Güney Kafkasya'nın stratejik öneme sahip devletlerinden biridir. 29.800 km²'lik bir coğrafyaya sahip olan Ermenistan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan ettiği dönemde (1991) yaklaşık olarak 3.500.000 nüfusa sahipti. İşsizlik ve bazı nedenlerle yaşanan göçler ülke nüfusunun 2.500.000 'e kadar düşmesine sebep olmuştur.¹⁰

Başkenti Erivan olan Ermenistan Cumhuriyeti'nin en verimli bölgesini Aras Nehri vadisi oluşturmaktadır. 1916 metre yükseklikte Gökçe Göl yaylaları ve Alagöz volkan tepeleri ülkenin verimsiz bölgelerini oluşturmaktadır.¹¹

Ülke nüfusunun önemli kısmı Ağrı Ovası ve başkent Erivan arasındaki bölgeye yayılmıştır. Nüfusun %80'ini Ermeniler, geri kalan kısmını ise Türkler, Ruslar, Gürcüler, Yahudiler ve Kürtler oluşturmaktadır. Geçmiş dönemlerde ülke nüfusunun neredeyse yarısı Türklerden oluşmaktaydı. Fakat, hem Çarlık hem de Sovyet döneminde sistemli ve planlı bir şekilde Türk nüfusu göçe tabi tutulmuş ve yerine Ermeniler yerleştirilmiştir. Bugünkü Ermenistan, 1828–1829 yıllarında, Türkiye ve İran'a karşı bir tampon bölge olarak kurulmuştur. Azerbaycan toprakları üzerinde kurulan Ermenistan devletinin nüfusun artırılması için Doğu Anadolu Bölgesi ve İran'da yaşayan Ermeniler bu bölgeye göç ettirilerek iskân edilmiştir.¹² Bu olaylardan önce bölge tamamen Azerbaycan Türklerinin yerleşim alanıydı.¹³

Ermeni dili, Asurîlerin, İranlıların, Parthların ve Yunanlıların etkisi altında kalmış, aynı zamanda Farsça, Rumca ve Türkçe sözcükler de kullanılmıştır. Ermeni dilinin kökünün Turanî bir dil olduğu daha sonraları başka dillerle etkileşim içine

---

¹⁰ Mehmet Saray, *Ermenistan ve Türk Ermeni İlişkileri*, İstanbul 2003, s. 1.

¹¹ Mehmet Saray, *Ermenistan ve Türk Ermeni İlişkileri*, s.1.

¹² Mehmet Saray, *Ermenistan ve Türk Ermeni İlişkileri*, s.1

¹³ Saray, *a.g.e.* s.1

girerek karıştığı düşünülmektedir. Ermeni dilinin yazı ve edebiyat dili olarak ortaya çıkması İncil'in tercümesinden sonra olmuştur.¹⁴

De Mangon:"Ermeni dilinde Asurî, İbrani, İran, Mad, Gürcü, Mingrel, Urartu, Nadiri, İskit, Grek, Arap, Türk, Moğol, Latin, Rus kelimeleri vardır. Ermenilerin Hıristiyanlıktan evvelki eski ve asıl dilleri hakkında gerçekçi hiçbir belge mevcut değildir."¹⁵

Ermeniler, Hıristiyan olmadan evvel doğaya tapar ve doğadaki unsurlarda kutsallık olduğuna inanırlardı. Ermenilerin belirli tapınakları yoktu. Güneşe, dağ tepelerinde, Aya, Sabuh dağı eteklerinde, tapınılırdı. Ermeniler, iyi ve kötü ruhlara, perilere inanırlar, bunlara yaranmak, kötülüklerine uğramamak için büyüye başvururlardı.¹⁶

Ermenilerin Hıristiyan olmaları IV. yüzyıl başlarına rastlar. Gregoryen mezhebinin kurucusu olan Kir Kor Lusaroviç'in çabalarına rağmen yine de eski dine dönüldüğü görülmüştür. Yaşanan bu gelişmelere rağmen asıl Hıristiyanlık Lusaroviç tarafından kabul ettirilmiştir.¹⁷

Mezhep ayrılıklarını gidermek için yapılan toplantılarda alınan kararları tartışmasız kabul eden Ermeniler, IV. yüzyılın sonlarına doğru İran egemenliğine girmişler ve İstanbul ve Roma kiliselerinden ayrı hareket etmişlerdir. Ermeni kilisesi ile Roma kilisesi arasında; kilisenin ruhani egemenliği, İsa'nın ilahi ve insani kişiliği, Papa'nın kudret ve yetkileri gibi konularda önemli görüş ayrılıkları vardır. Ermenilerin inancına göre İsa, Eçmiyazine inmiş, burada diğer Patriklerden ayrı olarak bağımsız Ermeni kilisesini kurmuştur. Roma kilisesi ise, Roma kilisesinin havarilerinden Saint Pierce tarafından kurulduğunu, Saint Pierre'nin Roma'ya gömüldüğünü, Papa'nın da Saint Pierre'in hakiki olduğunu, bu nedenle İncil'i kabul ettiklerine göre Gregoryen İncillerinin de Papa'nın üstünlüğünü kabul etmeleri gerektiğini savunur. Ermeniler, eğer İsa, kendisine yakıştırılan sözleri söylemiş olsaydı, Saint Pierre'ni Kudüs'teki Hıristiyanlara dini reis tayin ederdi, derler.¹⁸

¹⁴ Kemal Taran, *Ermeni İddiaları*, İstanbul 1984, s.3

¹⁵ Halil Metin, *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, İstanbul 1997, s. 17

¹⁶ Yaşar Kalafat, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, (ed. İdris Bal-Mustafa Çufalı), "Türk Ermeni Kültür İlişkilerinde Mitolojik Boyut", s. 13.

¹⁷ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1976, s.120

¹⁸ Davut Kılıç, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, (ed. İdris Bal-Mustafa Çufalı), "Selçuklulara kadar Anadolu'da Gregoryen Ermeni Kilisesi", s. 42-43

Latin kilisesi ile Ermeni kilisesinin birleşmesi için ilk adımlar 1294–1307 yıllarında atılmıştır. Bütün girişimlere rağmen yapılan öneriler uygulamada halk tarafından kabul görmemiştir ve daha sonraki toplantılarda da sonuç alınamamıştır.¹⁹

Türkiye’deki Hıristiyan mezheplerinin mücadelesi uzun yıllar sürmüş, yabancı devletlerin işe karışmaları ile 1803 yılında bir padişah emriyle birbirinden kesin olarak ayrılmışlardır. Ermeni kilisesinin Roma kilisesine karşı olduğu önemli unsurlardan bazıları şunlardır: Ermeniler;

1. Roman’ın üstünlük ve dini egemenliğini kabullenmezler.
2. Chalcedoine ruhani meclisinin kararlarını kabul etmezler
3. İsa’da iki tabiatı inkâr ederler. Yani kendisinde baba ile aynı nitelik ve öz, bir kişilik ve Tanrısallık görürler.
4. A’raf (purgatoire)’a inanmazlar.
5. Papa’nın günah çıkarma güç ve yetkisine inanmazlar.
6. Madag denilen hayvan kurbanını ve çok eski zamanlardan kalma bazı tören ve ayinleri korurlar.

Katolikler;

Havariyunun ve Papa’nın önderliğini, Chalcedoine’nun saptadığı esasları kabul ederek İsa’nın Allah ve insan olmuş olduğunu kabul ve kararlaştırırlar. Bundan ötürü, İsa’nın tanrısal ve insani olarak ayrı ayrı iki niteliği vardır. Bunlar, bir tanrısal kişilik üzerinde birleşik olmamak ve kaynaşmış olmamak üzere vardır, bir nitelik değildir, derler. Bir niteliğe inanan (monophysite) Ermeniler, VI. yy.’dan beri bunda direnmişler ve iki niteliği kabul etmemişlerdir.²⁰

Ermenilerin nüfusu hep istismar edilmiş ve olduğundan fazla gösterilmeye çalışılmıştır. 1829 Edirne Antlaşmasından itibaren, Ermeni kaynaklarının ileri sürüldüğü şekilde, doğu bölgesinden yüz binlerce Ermeni Rusya’ya göç etmiştir. Ancak ne var ki, Berlin kongresine bağımsız bir Ermenistan kurdurabilmek için gelen Ermeniler, Ermeni nüfusunun Müslümanlardan fazla olduğunu ispat etmeye çalışmışlar ve bu konuda abartılı rakamlar önce sürmüşlerdir. Gerek Osmanlı Devleti’nin, gerek diğer devletlerin rakamlarıyla karşılaştırılmayacak bu nüfus iddiası, ne Berlin Kongresinde, ne de ondan

---

¹⁹ Mehmet Ergan, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, (ed. İdris Bal-Mustafa Çufalı), “Selçuklular döneminde Türk Ermeni İlişkileri”, s. 64

²⁰ Uras, *a.g.e.*, s.126-127

sonra itibar görmemiştir. Patrikhane'nin Berlin kongresine sunduğu rakamların Ermelerin kendileri tarafından gayri ciddi bulunduğu anlaşılmaktadır.²¹

Ancak, ileride iş, Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde propaganda aracına dönüştürülünce, büyük devletler ve özellikle İngiltere, Ermenilerin bile abartılı bulduğu bu rakamlardan hareketle, hakiki rakamlarla aradaki farkın Türklerce katledilmiş nüfusa tekabül ettiğini ilan etmekte hiçbir sakınca görmemişlerdir.²²

Hem Osmanlı hem de batılı kaynaklarla konuyu ele alan Stanford V.Show 1890 yılında Osmanlı Devleti'nde 12.585.95 Müslüman'a karşılık 1.162.85 Ermeni 1906'da ise 15.518.478 Müslüman'a karşılık 1.140.563 Ermeni olduğunu belirtmektedir. İslahat istekleri söz konusu olunca nüfusların olduğundan fazla göstermeye çalışan Ermeniler, Vergi vermemek için ise, olduğundan az göstermeye çalışmışlardır. Ermeni Patrikhanesinin kayıtlarına göre, altı vilayetteki Ermeni nüfusu ise 1.018.000; bütün Osmanlı topraklarındaki Ermeni nüfusu ise 2.560.000'dir. Bu rakam bu tarihlerde bütün dünyada yaşayan Ermeni nüfusuna yakındır. Ermenilerin taraflı rakamları bir tarafa bırakılırsa diğer kaynakların birbirine yakın rakamlar verdikleri görülmektedir.²³

Ermeniler, Nordik ve Alpin ırkları karışımı bir topluluktur. Ermeniler yerli ve göçmen Hint-Avrupalı unsurların karışımından meydana gelmişlerdir. Yunan kaynaklarına göre VI. asırda 'Armen',Fars kaynakları da 'Armina'adı ile anılırlar. Ermeniler, genelde esmer, orta boylu, tıknaz brakisefal(yuvarlak başlı),apostomosefal (arkası düz başlı), gözleri ve saçları koyu olan kimselerdir. Bu özellikler Alpin tipin özellikleridir. Aralarında sarı saçlı, uzun boylu Nordik tiplerinde olduğu görülmektedir. Bazı kaynaklara göre Ermeniler, İran ile Türkiye arasındaki bölgede yaşamış Urartularla akraba bir kavimdir. Fakat daha sonra yapılan araştırmalar Urartularla Ermeniler arasında hiçbir benzerlik olmadığını ortaya koymuştur.²⁴

Eldeki kayıtlara göre, M.Ö VI. asrın sonlarına doğru İranlıların idaresinde yaşayan Ermeniler,521 ve 519'da bağımsızlık mücadelesine girişmiş ve bunda başarılı olamamışlardır. İranlılar, Ermenilerin satraplık halinde yaşamasına izin vermiş fakat daha sonra İskender'in bölgeyi ele geçirmesi ile onun idaresine girmiş, daha sonra da

---

²¹ Salih Altınok, *Belgeleriyle 19 ve 20. Yüzyıl Başlarında Ermeni Sorunu*, Ankara 2007, s. 172.

²² Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, 8. Basım, İstanbul 2006, s.124

²³ Uras, *a.g.e.*, s.131

²⁴ Gürün, *a.g.e.*, s.22-23

Romalıların ve Selçukluların egemenliğini kabul etmek zorunda kalmışlardır. İlk krallıklarını Roma'ya bağlı olarak kuran Ermeniler, bu günkü Erivan civarında kurdukları devlete Artaxia adını vermişlerdi. Bu devlet kısa bir süre varlığını devam ettirmiş, sonrasında ikiye ayrılmıştır. Dikran (M.Ö. 95–36),sophene ve zadriades soylarıyla ikiye ayrılmış bir halde bulunan Ermenistan'ı birleştirdi. Dikran Ermeni krallığını güçlendirmek için Romalılarla savaşmış ve bu savaşlardan yenik ayrılmıştır. Parth'lar ve Romalılar arasında yapılan savaşta Parth'ları destekleyince Roma Ordu Kumandanlarından Cesar tarafından M.S. I. yılda krallığa son verilmiş ve Ermeni ülkesi Roma imparatorluğuna katılmıştır.²⁵

Romalılar ve Parthlar uzun süren savaşlar sonrası M.S.63 yılında barış yapmışlar ve birbirlerinden aldıkları toprakları geri vermişlerdir. Bu barış döneminden istifade eden Ermeniler, Parthların da yardımıyla krallıklarını sürdürmeye çalışmışlardır. Parthlar, Ermenileri kontrol altında tutabilmek için başlarına yönetici atamışlardır. Ermenilerin Parthlar tarafından kontrol altına alınmasından rahatsız olan Romalılar, M.S.114 ve 163 yıllarında Ermeni krallığını iki defa işgal etmiş ve ülkenin başkentini yerle bir etmişlerdir. Bu ağır darbeye rağmen Ermeniler, Parthlar'a bağlı krallıklarını ilan etmişlerdir. Sasani hanedanının başa geçmesiyle başlayan Roma-Sasani mücadelesi sonucu yapılan antlaşma ile Ermeni krallığı Roma hâkimiyeti altına alınmıştır.²⁶

Roma hâkimiyeti altına alınan Ermenilerin M.S.301 yılında Hıristiyanlığı kabul etmesi sonucu ülkenin her tarafında Hıristiyanlık hızla yayılmış ve bu gelişmeler sonucu Ermeni kralı Tridate III önderliğinde Hıristiyanlığı kabul etmişler ve bir Ermeni kilisesi kurmuşlardır. Bu durum Ermenilerin hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Bu durumdan memnun olmayan Sasani kralı, Roma idaresindeki Ermenilere müdahale etmiştir. Bu müdahale sonucu Ermeni Prensligi doğu ve batı Ermeni Prensligi olarak ikiye ayrılmış; doğu kısmı Sasanilerin, batı kısmı da Romalıların idaresine girmiştir.²⁷

Doğu Ermenistan'ın başına Vram Choponh'un atanmasıyla başlayan dönemde Ermeni Alfabeti geliştirilmiş ve Ermeni dili ve Alfabeti aracılığıyla İncil okunmaya ve böylece Hıristiyanlık hızla yayılmaya başlamıştır.²⁸

---

²⁵ Uras, *a.g.e.*, s.43-46

²⁶ Uras, *a.g.e.*, s.45

²⁷ Gürün, *a.g.e.*, s.33

²⁸ Gürün, *a.g.e.*, s.34

Roma'nın yerine geçen Bizans ileri gelenleri ve özellikle Grek Kilisesi, Ermenilerin kendi kiliselerini kurmalarından rahatsız olmuşlar ve bu gelişmeler üzerine Ermeni halkının bir bölümünü balkanlara göç ettirmişlerdir ve onlardan boşalan bölgelere savaş esirlerini ve kendi vatandaşlarını yerleştirmişlerdir. Bizans'tan yönelen benzer baskılara karşı Ermeni Kilisesi, Ermenileri bir arada tutmaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur.²⁹

Bizans idaresinde varlıklarını devam ettiren Ermeniler 640 yılında Arap İstilaları sonucu, Arapların etki alanına girmiş ve Müslümanlarla tanışmışlardır. Bizanslılara ve İranlılara oranla daha hoşgörülü davranan Müslüman Araplar, zamanla Kilisenin organize ettiği ayaklanmalarla karşı karşıya kalınca ayaklanmaları bastırılmış ve bir çok Ermeni'yi öldürmüştür. Böylece, Arap baskısına karşı koyamayan Ermeniler, Arapların egemenliğini kabul etmek zorunda kalmışlardır(M.S. 653).³⁰

Bu gelişmeler üzerine Bizans imparatoru II. Konstantin, Ermenistan'ı işgal ederek Pvine girmiştir. Ancak Ermeni derebeyleri Araplarla işbirliği yaparak Bizans ilerleyişini durdurmuşlar ve Araplarla birlikte yaşamaya devam etmişlerdir.(654)³¹

Araplar, Ermenileri bir süre kendi egemenliklerinde tutmuşlar ve 690 yılında Bagradit ailesinden Achot Bagratuni'yi başlarına yönetici olarak atamışlar ve bir vassal krallık haline dönüştürmüşlerdir. İlerleyen dönemlerde Ermeni krallığını rahatsız eden Bizans imparatorluğu 705 yılında Emevi orduları tarafından mağlup edilmiş ve Ermeniler iki yüzyıla yakın Arap valiler tarafından yönetilmişlerdir.³² Abbasiler döneminde İslamiyet'in Doğu Anadolu ve Kafkaslara hızla yayılması, Bizans yetkililerinde endişe yaratmış ve Kilisenin de teşviki ile bu bölgeleri geri almak için harekete geçmelerine sebep olmuştur. 970 yılından itibaren Bizanslılar, İslam orduları ile Kafkaslarda ve Doğu Anadolu'da karşılaşmış ve yapılan savaşlardan galip ayrılarak bölgeyi tekrar ele geçirmişlerdir. Bölgeye hâkim olan Bizanslılar, Ermeniler üzerinde baskı kurarak mezhep değiştirmeye zorlamışlardır. Karşı koymaya çalışan Ermenileri Kilikya bölgesine sürmüşlerdir.³³ Müslümanların hoşgörülü idaresinden sonra, Bizans baskısı ile karşılaşan Ermeniler, bu duruma direnmiş ve şiddetle karşı koymuşlardır.

---

²⁹ Gürün, *a.g.e.*, s.53

³⁰ Ali İpek, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, (ed. İdris Bal-Mustafa Çufalı), "İlk İslami Dönem Müslüman-Ermeni Münasebetleri", s. 21

³¹ Gürün, *a.g.e.*, s.55

³² Gürün, *a.g.e.*, s.36

³³ Kilikya'da bir krallık kuran Ermenilerin bu devleti Memlûklular tarafından 1375'te yıkılmıştır.

Tarih boyunca, Roma-İran ve Bizans-Arap mücadeleleri Ermenilerin pek çok sıkıntıya girmesine sebep olmuştur.³⁴ Bizanslıların, Ermenileri mezhep değiştirmeye zorladığı dönemlerde Oğuz Türklerinin bölgeye gelmeye başladıkları görülmektedir.³⁵

Selçuklu hükümdarı Çağrı Bey (990-1060)'in öncülüğünü yaptığı Oğuzların, Orta Asya'da Karahanlı ve Gazneli Türk devletlerinin arasında sıkışıp kalmaları üzerine kendilerine yeni yurtlar aramaya başladıklarını görüyoruz.1016-1021 yıllarında 200 Türkmen atlısı ile Maverâünnehir'den ayrılan Çağrı Bey,Gazne Devleti'ni bir baştan öbür başa geçerek Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da keşiflerde bulunmuştur.Hatta bu keşif seferleri sırasında Ermeni prenslikleri ile de sıcak temas kuran Çağrı Bey dönüşünde kardeşi Tuğrul Bey'e bölge hakkında bilgi vermiş ve bölgenin verimli toprakları,uçsuz bucaksız otlakları ve herkese yetecek kadar boş alanlardan oluşması nedeniyle bölgeye Oğuz halkını yerleştirmenin gerekliliğini anlatmıştır.³⁶

Çağrı Bey'in uyarıları sonuç vermiş ve Oğuz Türkleri 1040 yılında Dandanakan savaşında Gaznelileri yenerek bölgeye gelmişlerdir.³⁷

1.2. Ermenilerin Türk İdaresini Kabul Etmeleri

Ermeniler, Bizans'ın baskı ve asimilasyon politikalarına son veren Oğuz Türklerinin Anadolu topraklarını ele geçirmesine sevinmişler, hatta Oğuz Türklerine yardımcı olmuşlardır. Bizans'a olan düşmanlıkları ve Türklerin hoşgörülü politikaları buna sebep olmuştur.³⁸

Urfalı Tarihçi Mateos eserlerinde; “Rum Millet çıkardığı bir emirle bizleri batıl mezheplerini kabule zorladılar. Rum milleti, kumandan ve gençlerimizi yurtlarından çıkararak sürdüler. Bizleri ezmeye çalışıyorlardı. İstanbul patriği kiliselerde bulunan mukaddes kitapları yaktırdı. Tarih boyunca Ermeni Halkına en büyük kötülüğü korkak kadın gibi olan Bizanslılar yapmıştır.” diyerek Urfa'nın Türkler tarafından fethedilmesinin “Bayram havasında kutlandığını ‘Vakâyiname’ adlı eserinde kaydetmektedir.³⁹

---

³⁴ Uras, *a.g.e.*, s.77

³⁵ Ersan, *a.g.m.*, s. 51

³⁶ Mükremin Halil Yinanç, “Çağrı Bey”, *MEB İ.A.*, İstanbul 1998, III, s.324

³⁷ Ersan, *a.g.m.*, s. 51

³⁸ Yinanç, *a.g.m.*,s.325

³⁹ *Urfalı Mateos Vekayi-namesi*, (Türkçe Tercümesi H.D. Andraesyan), Ankara 1962, s. 80-82

Mateos, Melikşah'ın Suriye'ye yaptığı sefer nedeniyle; "Türk hükümdarının geçtiği ülkelerin halklarına baba gibi davrandığını, Hıristiyanlara karşı kalbinin sevgi dolu olduğunu, bu sebeple birçok şehir ve bölge halkının kendi istekleriyle onun idaresine geçtiğini, 1090 yılında Ermeni patriği Basil'in talebi üzerine çıkardığı bir fermanla kiliseleri, manastırları ve buralardaki görevli papazları vergiden muaf tuttuğunu..." yazmıştır.⁴⁰

Çağdaş Süryani, Gürcü ve Ermeni tarihçileri Selçuklu sultanı Melikşah için; "Dünyaya gelen hükümdarların en büyüğü, insanların içinde en seçilmiş, her hususta kusursuz ve günahsız, yağma ve katliamlara karşı koyan son derece merhametli ve müşfik, fevkalade alicenap, tebaanın babası, herkese, bilhassa Hıristiyanlara karşı hoşgörülü ve himayetkardır." şeklinde övgü ile bahsetmişlerdir.⁴¹

Bilindiği gibi Türkler, devlet yönetiminde ve toplumsal yaşamlarında Türk töresi ile hayatlarını sürdürüyorlardı. Türk töresi şu prensipler üzerine inşa edilmişti. Adalet (Könilik), Eşitlik (Tüzlük), İyilik (Uzluk) ve insanlık (kişilik). Türk Töresine göre Türk Hakanları halkın refahı, güvenliği, huzuru ve mutluluğu için çalışan bir hizmetkârı idi. Türk Hakanları ülkeyi idare ederken öz evladına, Türk halkından herhangi bir kimseye ve Türk halkı ile yan yana yaşayan herhangi bir yabancıya eşit muamele yapardı. Türklerle birlikte yaşayan yabancılar hangi dinden ve kökenden olursa olsunlar kendi kültürlerini yaşamada tam bir serbestliğe sahip idiler.⁴²

Türklerin bu hoşgörülü politika ve uygulamalarına tanık olan ilk Hıristiyan topluluk Ermeniler olmuştur. Ortodoks Bizans'ın, Gregoryan Ermenileri asimile etme çabaları, Ermenilerin hoşgörülü Türk yönetimine karşı sempati duymalarına sebep olmuş ve bu durum beraberinde Ermenileri, Türklerin Anadolu'yu fetih girişimlerine yardımcı olmasına sebep olmuştur.⁴³

Türklerin gösterdiği adil ve hoşgörülü yönetimden oldukça memnun kalan Ermeniler, Selçuklu devletinin yönetimini isteyerek kabul etmişlerdir. Prof. Dr. Ali Sevim'in araştırmalarına göre, " Ermeniler dini inanç ve faaliyetlerinde hiçbir biçimde müdahalede ile karşılaşmamışlar ve içtenlikle onların vassalı olmayı kabullenmişlerdir..."! Ermeniler, Selçuklular döneminde özgür bir ortamda varlıklarını

---

⁴⁰ Mateos, s.129

⁴¹ Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, TTK Yayınları, Ankara 1983, s.13-15

⁴² İbrahim Kafesoğlu, "Kutadgu-Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı:1, İstanbul 1979

⁴³ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Tarihi*, İstanbul 1979, II, s.294

devam ettirmişler; dini, kültürel ve ekonomik bağımsızlıklarını koruyabilmişlerdir. Ermeni halkına bu mutluluğu yaşatan ve onlara insanca yaşama ortamı sunan Selçuklu sultanı Melikşah'a teşekkür etmişlerdir. Bu olayı Ermeni vakayinamesi şöyle nakleder: "Melikşah'ın kalbi Hıristiyanlar için beslediği iyi niyet ve güzel duygularla doludur. O, İsa'nın oğullarına çok iyi davrandı ve Ermeni halkına zenginlik, huzur ve mutluluk verdi." Ermenilerin bu mutlu ve özgür yaşamlarının yansımaları bugün Ermeni müelliflerinin diğer vakayinamelerinde her vesile ile dile getirilmiştir.⁴⁴

1.3. Osmanlı İdaresinde Ermeniler

Ermeniler Selçuklulardan sonra Harzemşahlar, İlhanlılar, Timurlular, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmen devletlerinin idaresinde varlıklarını sürdürmüşler, bazı problemlerle karşılaşmışlar, fakat hayatlarını rahat bir şekilde devam ettirmişlerdir. Prof.Dr. Abdurrahman Çaycıya göre, Osmanlı Devleti, Safeviler'den Doğu Anadolu'yu, Memlûklülere de Çukurova'yı aldıkları zaman Ermenilerin doğuda 470, güneyde ise 150 yıldan beri bağımsız bir devletleri olmamıştır.⁴⁵

Ermeniler, Selçuklulardan sonra diğer Türk devletlerinin ve Osmanlıların hâkimiyetini tereddüt etmeden kabul etmişlerdir. İlk Osmanlı-Ermeni ilişkileri, Osman Gazi'nin oğlu Orhan Gazi, Bursa'yı fethedip başkent yaptıktan sonra Kütahya'da bulunan Ermenileri ve onların dini liderlerini Bursa'ya getirterek yerleştirmesiyle başlamıştır.⁴⁶

Fatih Sultan Mehmet 1453'te İstanbul'u aldıktan sonra Ermenilerin Bursa'daki ruhani liderleri Hava Kim'i İstanbul'a getirmiş ve 1461'de yayınladığı bir fermanla Ermeni Patrikliği'ni kurdurmuştur. Yavuz Sultan Selim'in 1514-1516'da Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu'yu fethetmesiyle buradaki Ermeniler de İstanbul Patrikliği'ne bağlanmışlardır.⁴⁷

Fatih Sultan Mehmet'ten, Sultan II.Mahmut'a kadar 350 yıllık süre içinde Hıristiyanların ve dolayısıyla Ermenilerin dini ve toplumsal işlerine kesinlikle karışılmamıştı."Amira" denilen bankerlerden, tüccarlardan ve devlet memurlarından oluşan Ermenilerin yardımıyla; birçok okul, matbaa, kütüphane açılmış, birçok Ermeni

---

⁴⁴ Sevim, *a.g.e.*, s.41

⁴⁵ Abdurrahman Çaycı, *Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler*, AAM, Ankara 2000, s.7

⁴⁶ Çaycı, s.9

⁴⁷ Gürün, *a.g.e.*, s. 83-Rahip G. Çarkçıyan, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, s.22

genci öğrenim yapmak ve sanat öğrenmek üzere Avrupa'ya gönderilmiştir. Aynı dönemde bu haklardan Rusya yönetimindeki Ermeniler yararlanamamışlardır.⁴⁸

Ermeni Patriği Nerses 1876 yılında Vatandaşlı Meclisi şurasına sunduğu mektubunda, "Şayet günümüze kadar Ermeni milleti, millet olarak korunduysa ve inancını, kilisesini, dilini, tarihini ve kültürel değerlerini koruyorsa, tüm bunlar hükümetinin Ermeni milletine gösterdiği koruma, yardım ve hayırseverlik sayesinde. Kader Ermenileri Türklere bağlamıştır. Bundan dolayı Ermeniler, devletin savaş ve ağır sınav günlerinde buna kayıtsızca davranamaz. Aksine her zaman olduğu gibi ona yardım etmek zorundadırlar. Vatanını seven Ermeni, devlete yardım ederek Ermeni milletinin hizmet ve yardımının en iyisini görecektir." demektedir. Görüldüğü gibi patrik Nerses, Ermenilerin Osmanlı yönetiminde sahip oldukları haklar sayesinde benliklerini muhafaza ettiklerini belirtmektedir.⁴⁹

Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı ile yapmayı vaat ettiği ıslahatları ilan etmiş, ancak gayrimüslimler verilen yeni haklardan memnun kalmamışlardır. Tanzimat ile gayrimüslimlere askerlik mükellefiyeti getirilmiş, devlet memuriyetleriyle idari ve askeri okullara girmelerine izin verilmiştir. Buna dayanarak Ermeniler, 1863'te yürürlüğe giren 99 maddeden oluşan Ermeni Milleti Nizamnamesinde bir fermanla Babiâli'ye onaylatmışlardır.⁵⁰

Osmanlı "Millet Sistemi" içinde tanımlanmış tüm gruplar ayrıcalıklı bir statüye sahip olarak her zaman birinci sınıf vatandaş muamelesi görmüşler ve gelişmelerini sürdürmüşlerdir.⁵¹

Devlete bağlılıkları, Türk âdetlerini benimsemeleri, hatta iyi Türkçe konuşmaları, Ermenilerin devlete ait resmi veya özel işlere atanmalarına sebep olmuştur. Bu bakımdan 16. yüzyılda Ermeni asıllı Mehmet paşa gibi vezirlik rütbesine kadar yükselen devlet adamları, 18.yüzyılda Divrikli Düzgan soyundan saray kuyumcuları ve sonradan Darphane bakanları, Saysan ailesinden saray doktorları, 19. yüzyılda Bezciyan ailesinden Baruthane bakanları, devletin en yüksek kademelerinde görev yapmışlardır. 19. yüzyılda ve Abdülhamit devrinde ve sonrasında ise Ermeni dış

---

⁴⁸ Uras, *a.g.e.*, s.149

⁴⁹ Sadi Koçbaş, *Tarih Boyunca Ermeniler*, s.53

⁵⁰ Önder Kaya, *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*, Yeditepe Yayın Evi, İstanbul 2004, s.76-77

⁵¹ Levent Ürer, *Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları*, Derin Yayınları, İstanbul 2002, s.113

işleri görevlileri ve bakanlar bulunmaktadır. Ayrıca birçok Ermeni de Osmanlı devlet adamlarına danışmanlık yapmışlardır.⁵²

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden 8 yıl sonra, 1461'de Batı Anadolu'daki Ermeni Episkoposluğunu çıkardığı bir fermanla İstanbul Patrikliğine dönüştürmesi Fatih'in ve Osmanlı sultanlarının gelecek vizyonu ve diğer dinlere gösterdiği hoşgörünün açık bir örneğidir. Tarihte bir dine mensup bir hükümdarın başka bir dinin üyeleri için ruhani riyaset makamı oluşturulması, ne Fatih'ten önce, ne de sonra görülmemiştir.⁵³

1.3.1.1878 Osmanlı-Rus Savaşına Kadar Türk Ermeni İlişkileri

Osmanlı İmparatorluğunun yükselme döneminde ele geçirilen ülkelerdeki Ermenilerin büyük çoğunluğu Osmanlı idaresine geçti, sanatla uğraşan birçok Ermeni İstanbul'a yerleştirildi. Osmanlı Devleti fethettiği bölgelerde Türklere yönelik politikalarını Ermenilere de uyguladı. Romanlılar, Persler, Bizanslar, zamanında zorunlu göçe tabi tutulan Ermeniler, Osmanlı zamanında gönüllü olarak iskana tabi tutulmuşlar, özellikle İstanbul ve civarına yerleştirilmişlerdir. Bunun, bir sonucu olarak 19.yy başlarında İstanbul'daki Ermeni nüfusu 150 bine ulaşmıştı. Bu dönemde İstanbul, Ermenilerin nüfus olarak en çok olduğu yer olma özelliği kazanmıştı."Bu gelişmeler, Ermenilerin ekonomik, dini, milli, kültürel gelişmelerini bilinçli ve istikrarlı bir şekilde yükselterek Osmanlı İmparatorluğunda saygın bir toplum haline gelmelerini sağlamıştır."⁵⁴

Bu dönemde Ermeniler arasında husumet ve mücadele olmasına rağmen, Türklere Ermeniler arasında en ufak anlaşmazlık söz konusu olmamıştır. Çünkü, Ermeniler, o zamana kadar hiçbir memlekette ve başka bir devletin idaresinde sahip olmadıkları din, dil, düşünce özgürlüğü ile siyasal ve sosyal haklara her Türk vatandaşı gibi sahiptiler. "Bu durum, Ermeniler ile Osmanlılar arasında karşılıklı güven, sevgi ve saygıya dayanan iyi ilişkiler kurulmasına neden olmuş, Ermeniler Osmanlı Devletine ve Türklere içten bağlanmışlar ve "Tebayı Sadıka" sıfatını kazanmışlardır."⁵⁵

---

⁵² Çaycı, a.g.e., s.18

⁵³ Çaycı, a.g.e. s.9

⁵⁴ Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, 1990, s.8

⁵⁵ Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul 1983, s.50

1839 yılında ilan edilen “Tanzimat Fermanı” ve 1856’da ilan edilen “Islahat Fermanı” hak ve özgürlükler alanında yeni açılımlar getirmiş ve Gayrimüslimler bu durumdan yararlanmışlardır. Tanzimat Fermanı; Müslüman ve Hıristiyan bütün tebaanın ırz, namus, can ve mal güvenliğini teminat altına alıyor, vergilerin düzenli bir usule göre ayarlanması, toplanmasını hükme bağlıyor, askerliğin düzenli bir şekilde sokulması esasını getiriyordu. Tanzimat Fermanı bir nevi vatandaş hakları beyannameyi şeklinde ortaya çıktı. Ancak bu beyanname bir halk hareketi olarak değil yukarıdan aşağı yani hükümdarın iradesiyle yayınlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğunda yaşanan liberal gelişmeler sonucu azınlıklara tanınan özgürlük ortamı kısa sürede istismar edilmiş ve bu özgürlük ortamı ülkenin iç işlerine müdahale aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ruslar Ortodokslara, Fransızlar Katoliklere, İngilizler de Protestanlara fermandaki prensiplerin iyi uygulanmadığını ileri sürerek Osmanlı Devleti’nin iç işlerine müdahaleye başladılar. Azınlıkların ve sömürgeci devletlerin ortak amacı Osmanlı Devletini zayıflatmak, parçalamak ve yıkmaktır.⁵⁶

Nitekim Padişah Abdülmecit 28 Şubat 1856’da Islahat Fermanı’nı ilan etti. Islahat Fermanı 20 noktada Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında eşitlik sağlamayı amaç edinmişti. Tanzimat fermanı Osmanlı yönetiminin dış gelişmeleri gözeterek kendi iradesi ile ilan ettiği fermanıdır. Islahat fermanı ise dış güçlerin baskısı ile ilan edilmiştir. Tanzimat fermanında Müslümanlar, Islahat Fermanında Hıristiyan azınlıklar gözetilmiştir. İki fermanın getirmiş olduğu esaslarda büyük farklılık olmadığı görülmektedir. Tanzimat Fermanı’nda vaat edilenlerin müeyyidesi yoktur. Islahat Fermanında azınlıkların hamisi olan devletler tarafından korumaya alındığı görülmektedir. Islahat Fermanı Müslüman halk tarafından en çok tepki alan “yenileştirme” harekâtıdır.⁵⁷

1857-1860’da Islahat Fermanı’nın hükümleri içinde yapılan çalışmalar sonucunda bir nevi Ermeni anayasası sayılan “Nizamname-i Milleti Ermeniyane” hazırlanmıştır. Ermeni toplumunun işlerini görüşmek üzere Ermeniler 140 üyeli bir umumî meclis kurmuşlardı. Bu meclis, patrikleri, sivil meclisi ve Ruhani Meclisi seçecekti. Dünyevi ve dinsel olarak milleti temsil eden İstanbul ve Kudüs patrikleri, Genel Meclise karşı sorumlu olacaktı. Genel meclis tarafından seçilen 20 kişilik sivil

---

⁵⁶ Kaya, *a.g.e.* s.80

⁵⁷ Kaya, *a.g.e.* s.82-83

meclis, milletin sosyal sorunlarıyla uğraşacaktı. Ruhani meclis ise, dinsel işlerle ilgilenecekti. Her iki meclis genel meclisin alt meclisleri niteliğindedi. Taşra örgütlemesi de aynı temel üzerine inşa edilmişti. Ermeni meclisi her hafta yüzlerce dinleyici önünde müzakerelerini yapar, Babıâli de bu durumu memnuniyetle izlerdi.⁵⁸

1876 yılında I.meşrutiyet'le ilan edilen Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde 9 Ermeni mebus bulunuyordu. Meclis başkan yardımcısı da bir ermeniydi.⁵⁹

Osmanlı Devleti'nin Müslüman olmayan uyrukları için vermiş olduğu ayrıcalıklara rağmen 1869 yılında Erzurum'daki İngiliz konsolosu F.C Taylor, İngiltere'nin İstanbul'daki elçisine verdiği raporda: "Ermeniler her tarafta, Osmanlı hükümetine karşı acı şikâyetlerde bulunuyorlar ve Rusya'yı överek oraya göç etmeye karar verdiklerini söylüyorlar. Bu durumun Ermeni papazların özendirilmesi sonucu olduğu anlaşılıyor." diyordu. Ermeni patriği İstanbul'da yaşayan Ermenilerin ve hükümetin dikkatini doğudaki Ermenilerin yaşadığı bölgelere çekmek için bir muhtıra hazırlayarak 18 Şubat 1872'de hükümete vermiştir.⁶⁰

1876 yılında Bosna ve Hersek'te ihtilaller başlamış, bu ihtilaller Bulgaristan'a da sıçramıştı. II. Abdülhamit, padişah olmuş, I.meşrutiyet ilan edilmişti. İstanbul'da Bulgaristan sorununu çözmek için bir konferans toplanmıştı. Ermeni ileri gelenleri bu fırsatı kaçırmadılar. Ermeniler, İngiliz delegesine Türkiye Ermenilerine yapıldığını öne sürdüğü bir rapor verdi. Hâlbuki Ermeniler tarihleri boyunca komşu veya tabi olarak yaşadıkları devletlerde sadece Türklerden bir baskıya maruz kalmamışlardır. Bu durum, yabancı kaynaklar kadar bizzat Ermeni yazarların eserinde de yer almaktadır.⁶¹

1.3.2. Berlin Antlaşması'ndan Sonra Türk-Ermeni İlişkileri

Osmanlı Devleti, Rusya ile yaptığı savaşı kaybederek (1877–1878) şartları ağır antlaşmalara imza atmak zorunda bırakılmıştır. Savaş sonunda imzalanan Ayastefanos bilahare Berlin antlaşmaları ile o zamana kadar ön plana çıkmayan Türk-Ermeni ilişkileri su yüzüne çıkarılmıştır. Sömürgeci devletlerin kışkırtmaları ile istedikleri ayrıcalık ve özerklik propagandaları Osmanlı-Rus savaşı sonucunda etkisini göstermiş ve Ermenilerin meskûn olduğu yerlerde ıslahat yapılacağı, din ve mezheplerin

---

⁵⁸ Kaya, *a.g.e.* s.115-116

⁵⁹ Kaya, *a.g.e.*, s.129

⁶⁰ *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı:1, Mart-Nisan-Mayıs 2001, s.76-77

⁶¹ Koçbaş, *a.g.e.*, s.53

serbest bırakılacağı zikredilmiştir.3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Antlaşması ile siyasi cephede büyük avantajlar elde etmişler ve soruna uluslar arası boyut kazandırmışlardır. Bu nedenle Ayastefanos antlaşması Ermeniler için yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur.

—Ayastefanos Antlaşması üç esası ihtiva eder:⁶²

- (1) Ermenistan denilen bir memleket vardır.
- (2) Bunların idaresi ıslaha düzeltmeye muhtaçtır.
- (3) Ermenilerin güvenliği Kürtler ve Çerkezler tarafından tehlikeye maruzdur.

Ermeniler, Osmanlı devletinin geri kalmışlığının yarattığı çaresizliği çok iyi değerlendirerek Avrupalıların ve Rusya'nın yardımı ile bağımsızlıklarını kazanan Balkan ülkelerine özenerek bağımsızlık arayışına girmişlerdi. Fakat göz ardı ettikleri bir gerçek vardı. O da hiçbir vilayette çoğunlukta olmamalarıydı.⁶³ Türk-Ermeni ihtilafında Osmanlı imparatorluğu aleyhine kullanılan silah, sırf Hıristiyan oldukları için Ermenilere baskı yapıldığıydı. Hâlbuki bu iddialar gerçeği yansıtmamaktaydı. Zira tarih boyunca Ermenilere, birlikte yaşadıkları Milletler içinde hoşgörüle yaklaşan Yegâne Millet, Türklerden başkası değildi.

Berlin antlaşmasının sağladığı imkânlardan yararlanan Ermeniler, Rusların da yardımıyla örgütlenmeye başlamışlar ve çeşitli isyan hareketlerine girişmişlerdir. Ayastefanos ve daha sonra Berlin antlaşmalarındaki Ermenilere yönelik maddeler Ermenileri memnun etmemiştir. Büyük ümit ve tahriklerle yola çıkan Ermenilerin yaşadıkları hayal kırıklığı, silahlı mücadelenin gerekçesi olmuştur.⁶⁴

1.3.3. II. Meşrutiyet (1908) Sonrası Ermeni Faaliyetleri

Balkanlar'da yaşanan gelişmeler ve Osmanlı- Yunan savaşı üzerine, ıslahat girişimleri önemini kaybetmişti. Girit isyanı, Ermenilere yönelik ıslahat girişimlerini unutturmuş, sömürgeci devletlerin ilgisi başka alanlara kaymıştı. Bu süreç II. Meşrutiyet'in ilanına kadar devam etmiş ve önemli bir ıslahat girişimi olmamıştır.⁶⁵

23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet ilan edilmiş ve Osmanlı Devleti'nin asli unsuru olan Türklerle diğer azınlıklar arasında hürriyet, eşitlik, adalet, kardeşlik

---

⁶² Uras, *a.g.e.*, s.209

⁶³ Hamit Pehlivanlı, "Ermeni Terörü Tehcire Giden Yol", *Ermeni Araştırmaları*, II. Cilt, s. 97

⁶⁴ Uras, *a.g.e.*, s. 210- Birsen Karaca, *Sözde Ermeni Soykırım Projesi*, s.27

⁶⁵ Uras, *a.g.e.*, s.377

esaslarına dayanan bir yönetim kurulmuştu. Ermeniler bu süreci değerlendirmesini bilmiş ve teşkilatlanmaya ve silahlanmaya çalışmışlardır.⁶⁶

Balkan savaşları sonucu önemli derecede toprak, güç ve siyasi prestij kaybeden Osmanlı Devleti iç işlerinde de büyük problemlerle uğraşırken, Ermeni komiteleri bu durumu fırsat bilmiş ve harekete geçmiştir. İstanbul Patrikhanesi sistemli bir şekilde hükümete; Ermenilerin din değiştirmeye zorlandıkları, Kürtlerin arazilerini gasp ettiği, talan, yağmacılık, zulümlere uğradıkları gibi konuları içeren dilekçeler veriyorlardı. Rusya insani amaçla ele aldığını iddia ettiği Ermeni meselesini, yeniden uluslar arası platforma çekerek, Balkan savaşları sonunda ortaya çıkan yeni ortamda Islahat konusunu gündeme taşıdı.

İngiltere ve Fransa, Rusya'nın teklifine olumlu yanıt verdiler. Rus, İngiliz ve Fransızların mutabakatından haberdar olan Almanya bu girişimi olumlu karşılamadı. Durumdan haberdar olan Osmanlı yetkilileri de Islahatın Osmanlı Hükümetine bırakılmasını istedi ve valilerin yetki ve hukukunu genişleten iller Genel İdaresi kanununu çıkardı.⁶⁷

Rusların hazırladığı proje, uzun süren müzakerelerden sonra bazı maddeleri değiştirilerek 26 Ocak -8 Şubat 1914'te imzalandı. Bu antlaşmaya göre Doğu Anadolu ikiye ayrılarak, başlarına geniş yetkilerle bir Hıristiyan müfettiş atanmıştır.⁶⁸

3Ağustos 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle müfettişlere lüzum kalmadı ve Ermeni Islahatının bu aşaması da kapanmış oldu.

1.4. Ermenilerin Örgütlenmeleri

“18.yy sonlarında Amerikan ve Fransız devrimleri ve ardından da Napolyon savaşları ile olgunlaşan milliyetçilik kavramı uluslar arası ilişkilere yeni boyut kazandırdı. Amerika devrimi Locke'cu düşünceler, olan hoşgörü, doğal haklar ve siyasi temsil hakkı ile, bunlarla bağlantılı meşru erk kavramının yaygınlaşmasına büyük katkılarda bulunurken, Fransız Devrimi de ulus haklarını insan haklarının bir uzantısı haline getirmeyi sürdürdü.18. yy'ın son yıllarında ve 19.yy başlangıcında Napolyon, Fransız yönetimini Avrupa'da genişletmek için, Avrupa hanedanları tarafından

---

⁶⁶ Uras, *a.g.e.*, s.380

⁶⁷ Uras, *a.g.e.*, s.382

⁶⁸ Uras, *a.g.e.*, s.382

yönetilen uyruk halklarını etkileyebilmek ve kendi tarafına çekebilmek amacıyla belirli ölçülerde, ulusal bağımsızlık önerdi. Bu öneri Avrupa'nın heterojen nüfus yapısına sahip monarşilerinin yönetimindeki halkların önemli bir kısmında etkili oldu"⁶⁹

1815 yılında Avrupa düzenini oluşturmak üzere Viyana'da kongre düzenlendi. Ulusal azınlık halkları ilk defa bu kongrede gündeme geldi. Avrupa'nın büyük güçleri için önemli bir tehdit olarak algılanmasına rağmen, 19. yüzyılın başlarında önemli bir dış politika aracı olarak kullanılmaya başlandı. 1820'lerde başlayan Yunan Bağımsızlık Savaşı bunun ilk örneği olmuştur. Yunanistan'ın Osmanlı yönetiminde bağımsızlığını kazanmasında sömürgeci devletlerin katkısı belirleyici bir unsur olarak ön plana çıkmıştır.⁷⁰

Balkanlarda yaşanan bu gelişmeler çok geçmeden etkisini göstermiş ve Ermeniler de bağımsızlık arayışına girmişlerdir.

Diğer dinlere mensup cemaat gibi Osmanlı idaresindeki Ermenilerin de kendi Kilise ve okullarını açmalarına izin verilmişti. Ayrıca hayır kurumları ve cemiyetlerinin kurulmasına da göz yumulmuştu. Özellikle Tanzimat ve Islahat fermanlarının yaratmış olduğu özgürlük ortamı cemiyetlerin sayısında artışa neden olmuştur. Bu cemiyetler ve dernekler daha sonra Osmanlı İmparatorluğuna başkaldırarak ayaklanan Ermeni komitelerinin çekirdeğini oluşturmuştur.⁷¹

Kafkasyalı Rus Ermenileri ve din adamlarının kurduğu bu dernekler, görünürlerde; Ermenilerin yaşadıkları yerlerde sosyal aktiviteler gerçekleştirerek, Ermeni cemiyetlerin faaliyetlerine başlangıçta hoşgörü ile yaklaştı.⁷²

Ermeni örgütlenmesi, misyonerler tarafından desteklenmiş, yerel konsolosluklar hatta bunların hükümetleri tarafından finanse edilmiştir. Islahat Perdesi arkasında bağımsızlık için çıkardıkları olaylar ve İsyanlar Osmanlı Devleti'nin bu durumundan yaralanmaya çalışmışlardı.⁷³

1.4. 1. Ermeni Dernekleri ve Partileri

İmparatorluk bünyesinde kurulan Ermeni cemiyetinin ilki sözde Kilikya'yı kalkındırmak amacıyla kurulmuş olan "Hayırsever cemiyeti"dir.(1860). Cemiyetin isyan

---

⁶⁹ Ürer, *a.g.e.*, s.44-45

⁷⁰ Ürer, *a.g.e.*, s.46-47

⁷¹ Uras, *a.g.e.*, s. 420; Cemal Anadol-Nazile Abbasi, *100 Soruda Ermeni Meselesi*, İstanbul 2000, s. 88.

⁷² Uras, *a.g.e.*, s.421

⁷³ Uras, *a.g.e.*, s.422

konularına karışmadığı, fakat üyelerinden bazılarının 1862 ‘Zeytun’ olaylarında rol aldıkları ileri sürülmektedir.⁷⁴

1862 -1880 yılları arasında, Van’da “Arar at’lı” , “Muş’ta “okul sevenler” ve Doğu Erzurum’da “Milliyetçi Kadınlar” isimli dernekler kurulmuştur. Görünürde sosyal içerikli olan bu cemiyetler birleşerek “Ermenilerin Birleşik Cemiyetleri”ni kurdular. Bunların yanında ihtilalci cemiyetler de kurulmaya başladı. Van’da “Kara Haç” cemiyeti kuruldu(1878). Erzurum’da “Anavatan Müdafileri cemiyeti kuruldu. Bu cemiyetin amacı Ermenileri saldırılarından korumak için silahlandırmaktı. Faaliyetleri tespit edilip yakalanan cemiyet budur(1882).⁷⁵

Siyasi parti olarak ortaya çıkan ilk ihtilalci organizasyon ise Armenekan partisidir.⁷⁶ Bu dernekler kuruluş amaçlarının tam tersine Türkleri ve kendileri gibi düşünmeyen Ermenileri de öldürerek, ülkenin çeşitli yerlerinde isyan ve katliamlara iştirak etmekten geri kalmamışlardır.

1.4.1.1 İhtilalci Hınçak Partisi

Bu partiyi kuranlar, tahsil için Paris’e gönderilmiş hali vakti yerinde ailelerin çocuklarıydı. Kendilerini Marksist teoriye kaptırmış kimselerdi. Hınçak partisi aynı zamanda milliyetçi bir kimliğe de sahipti. Amacı; Türkiye Ermenistan’ını kurtarmak, daha sonra da Rus ve İran Ermenistanları ile birleşerek bağımsız bir Ermenistan yaratmaktı.⁷⁷

Kurucularının hiç biri Osmanlı devletine ayak basmamıştır. Komite, 1890’da merkezi İstanbul’da olmak üzere, diğer vilayetlerde de şubeler açarak teşkilatlanma yoluna gitmişlerdir.⁷⁸

“Hınçak (Çan Sesi) Komitesi, aslen Kafkasya Ermenilerinden Rus uyruklu Avedis Nazarbeg ile karısı Maro ve Kafkasyalı diğer öğrenciler tarafından 1886 yılında İsviçre’de kurulmuş ve komitenin düşüncelerini yaymak için de, yine Hınçak isminde bir gazete çıkarılmıştır. Bu komitenin başında ve üyeleri arasında çoğunluğu yine Rus uyruklu Ermeniler bulunmaktadır. Bu komite, kendisine çalışma bölgesi olarak Doğu

---

⁷⁴ Gürün, *a.g.e.*, s.186

⁷⁵ Gürün, *a.g.e.*, s.186

⁷⁶ Gürün, *a.g.e.*, s.186

⁷⁷ Gürün, *a.g.e.*, s.188

⁷⁸ Gürün, *a.g.e.*, s.188

Anadolu'yu seçmişti; bir zaman sonra komite merkezi, İsviçre'den Londra'ya götürülmüştür.⁷⁹

Hınçak Komitesi'nin programı, Sosyalist, Marksist ve Merkezîyetçidir; Karl Marks'ın ilkeleri, temel olarak benimsenmiştir. Bu komite üyeleri, kendilerine sosyal demokrat dedikleri halde, siyasal programları tamamen bir komünist manifesto niteliğindedir.⁸⁰

Komite, 1890 yılında merkezi İstanbul'da olmak üzere Osmanlı ülkesinin diğer vilayetlerinde de şubeler açmış ve bu suretle, örgütlenerek çalışmalarına başlamıştır. Bu komitenin ana politik amacı, Türkiye'deki Ermenileri Türklerden; İran Ermenilerini İranlılardan ve Rusya Ermenilerini de Ruslardan kurtarmak; sonra da, bütün bu memleketlerdeki kapitalistleri temizlemektir.⁸¹

"İşçi ve üretici sınıf, insanlığın büyük bir çoğunluğunu kapsar. Bu sınıfın sermaye sahibi, zengin ve egemen bir azınlık tarafından sömürülmesinden kurtarılması, üreticinin bütün üretim kuvvet ve araçlarına, toprağa, fabrikalara, madenlere, ulaştırma vasıtalarına sahip olmasıyla gerçekleşir. Üretici sınıfın bağımsızlığı, bütün insanlığın kurtarılması, genel ve ekonomik ferahlık demektir.

Bu amaca ulaşabilmek ve onu fiilen uygulayabilmek için, bütün uygar memleketlerdeki üretici sınıf, kendine özgü bir şekilde örgütlenmeli ve emrindeki genel politik olanakları harekete geçirerek, bütün ülkelerle birlikte komünist ihtilalini yapmalıdır. Bu sayede diğer sınıflar ortadan kalkar ve üretici sınıf, sosyalist bir düzen kurar. Bu kuruluşta halk, kendi kanunlarını kendisi yapar ve kudretini gösterir.

Bugünkü durumda Ermeniler, mutlakîyet idaresine bağlı sınıfların yönetiminde bulunuyorlar. Bunların yönetim, vergi ve maliye sistemleri, kendileri için yıkıcıdır. Onların çevresinde bir taraftan üretim kapitalist şekilleri uygulanırken diğer yönden devamlı olarak eski ekonomi ve yönetim şekilleri yok olmaktadır."

Bütün bu koşullar etkisiyle Ermeni sosyalist demokratları ve bütün Ermeniler için genel ve bütünü kapsayacak bir sosyalizm düzeninin sağlanması, uzak bir amaç olarak kabul edilmekte ve bu nedenle bütün eğilim ve uğraşlar, yakın bir hedef

---

⁷⁹ Erich Feigel, *Ermeni mitomanyası*, İstanbul 2007, s. 70.

⁸⁰ Erdal İltar, *Türkiye'de Sosyalist Ermeniler ve Silahlanma Faaliyetleri (1890-1923)*, Turan yayıncılık, İstanbul 1995, s. 25.

⁸¹ İhsan SAKARYA, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Ankara 1984, s. 75

seçilmesini gerektirmektedir. İşte bu yakın hedef, sosyal demokrat Ermeni İhtilalci Hınçak Partisi'ni oluşturmuştur. Bu yakın hedefler şunlardır:

- a. İhtilal çıkarmak
- b. Mutlakiyet yönetiminin egemen sınıflarını yok etmek
- c. Ermenileri kölelikten kurtarmak
- d. Politik işlere karışmak için Ermenilere güç vermek
- e. Ekonomik ve kültürel ilerlemelerine etki yapan engelleri kaldırmak
- f. İşçi sınıfının istek ve eğilimlerini açıkça söyleyecekleri ortamı hazırlamak
- g. Ağır çalışma koşullarını düzeltmek
- h. Kendilerine özel siyasi bir varlık halinde örgütlenmeleri için sınıf hakkında bilgi sağlamak
- i. Halkın çalışmalarını kolaylaştırmak ve onların uzak hedeflere doğru ilerlemesine yardım etmek.⁸²

Bütün bu düşüncelere uygun olarak Hınçak Komitesinin yakın hedefi, mutlakiyet yönetimlerini, sınıflarını yıkmak için çalışmak ve bunları demokrat, meşruti rejimlerle değiştirmektir. Bunun da ana koşulları şunlardır:

- a. Halkın temsili için, her kesim doğrudan doğruya oylarını kullanmak suretiyle yapılacak seçimle bir teşrii (kanun yapıcı) meclis kurulmalı. Bu meclis, memleketin politik ekonomik ve bütün işlerini ve kanunlarını inceleyerek bunlar hakkında karar verme yetkisine sahip olmalı.
- b. Vilayetlere geniş bir muhtariyet verilmeli.
- c. Halk için tam bir hürriyet sağlanmalı
- d. Halk, hükümet memurlarını, kamu hizmetlerinde çalışan bütün şahısları, güvenlik memurlarını, eğitim ve adalet işlerinde çalışan memurlarını seçebilmeli.
- e. Milliyet ve sınıf farkı gözetmeden her reşit vatandaş gerek vilayetler ve gerek muhtar idareler için temsilci seçilmeye yetkili olmalı.
- f. Bütün vatandaşlar kanun önünde, milliyet ve din farkı gözetilmeksizin eşit olmalı.

---

⁸² Sakarya, *a.g.e.*, s.76-87

g. Basın, söz, vicdan, toplanma, dernek kurma ve seçim mücadelesi için tam serbestlik verilmeli.

h. Her vatandaşın şahsı ve evi, saldırılara karşı korunmuş olmalı.

i. Kiliseler, hükümetten ayrılmalı; bütün dini kuruluşlar, yalnız kendilerinden olan ve buralara devam eden şahısların yardımlarıyla varlıklarını korumalı.

j. Bütün halk, askerliğini barışta milis örgütleri şeklinde yapmalıdır.

k. Laik ve zorunlu bir eğitim düzeni uygulanmalı; hükümet, fakirlere yardım etmelidir.

Halkın ekonomik durumunun ıslahıyla ilgili olduğu için, yukarıda sözü edilen siyasi hakları elde ederek o ilkelere dayanmak suretiyle aşağıdaki koşulların yerine getirilmesi gereklidir:

a. Mevcut vergi sistemi kaldırılmalı, yerine belirli bir güç ve ödeme kabiliyetine göre ileri bir vergi sistemi konulmalı.

b. Vasıtalı vergiler, tamamen kaldırılmalı.

c. Köylüler, her türlü borçlardan kurtarılmalı.

d. Halkın veya hükümetin yardımlarıyla ziraat makineleri sağlanmalı bunların kullanılması öğretilmeli ve bunlar halka verilmeli.

e. Halk içinde ziraat ortaklıkları kurulmalı, bu ortaklığın amacı, ziraat ürünlerinin satışı, tohum, hububat ve benzeri gibi şeylerin satın alınması ve yönetimi olmalı.

f. Her cins ulaştırma ve temas için araç sağlanmalı

g. Hükümet, çalışanların sömürülmesini önlemek için yardım etmeli ve bunları korumak için kanunlar çıkarmalı.⁸³

Ermenilerin çoğunluğunun bulunduğu Türkiye Ermenileri ve onların yaşadıkları yerler, vatanımızın en geniş topraklarıdır. Ermeni çoğunluğunun davası, Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi ve diğer uluslar arası koşulların gücüyle, bir hak durumuna gelmiş ve Avrupalı büyük devletler tarafından da tanınmıştır.

Osmanlı imparatorluğunun siyasi, ekonomik ve mali düzensizliği, düşüşü, iflas etmiş durumu, iç karışıklıkları ve zelzeleye uğramış hali, Osmanlı hükümetinin yok

---

⁸³ Sakarya, a.g.e., s.76-87

olmasını zaruri ve kesin kılmış, diğer Avrupalı devletlerin etkileri de buna yardım etmiştir. Avrupa'daki Osmanlı topraklarının bir kısmının da sistemli bir şekilde parçalanarak diğer devletlerin eline geçmesinden ötürü aşağıdaki hususların sağlanması, tarihi bir lüzum ve zaruret halini almıştır:

a. Ermeni komitecileri, bütün uğraşlarını Ermenilerin davasını savunmak ve sonuçlandırmak için yakın amaca göre harcayacaktır.

b. Bu duruma göre ihtilalin uğraşı sahası, Türkiye'de yaşayan Ermenilerin bölgesi olacaktır.

c. Ermenilerin geleceklerini Osmanlı Devleti'nin kaderinden ayırmak gerekeceğinden, Ermenilerin en yakın amacının ilk koşulu Ermeni bağımsızlığıdır.

Ermenileri yakın amaca ulaştırmanın çaresi, bir ihtilalle yani zorla Türkiye'deki Ermeni bölgelerindeki genel kuruluşu alt üst etmek, değiştirmek; genel isyanla, Türk hükümetine karşı savaş açmaktır. Bu uğraşların vasıtaları:

a. Matbuat, kitap ve konuşmalarla halk arasında ve özellikle işçiler içinde propaganda yapmak; Hınçak Partisi'nin ihtilal fikirlerini yaymak, halk arasında ihtilalci örgütler kurmak ve isyan çıkarmak.

b. Türk istibdat elemanlarını, hafiyeleri, muhbirleri, hainleri ve ihanet edenleri cezalandırmak; terörü, ihtilal örgütlerinin savunması için bir vasıta ve halkı ezenlerin ve alçakların uğraşlarına karşı koruyucu olarak kullanmak.

c. Hükümet askerlerinin veya aşiretlerin saldırılarına karşı halkı korumak için, elde silahlı hazır bir kuvvet bulundurmak; akıncı alayları kurmak. Bu alaylar, yapılacak bir genel isyanda öncülük görevini yapacaklar.

d. Birbirine bağlı, tam bir birlik ve beraberlik içinde ortak hedefe yürüyen, aynı taktiği uygulayan, bir merkezden sevk ve idare edilen düzenli ve birçok gruplardan oluşan genel ihtilal örgütü kurulmalıdır. Türkiye'deki örgütlerin bütün güç ve yetkileri, Hınçak Komitesi'nin teşkilat ve uğraşlarını gösteren bir tüzükle tespit edilmiştir.

e. Düzenlenen bir isyanı uygulamak için olaylar yaratmak.

f. Herhangi bir devletin Türkiye'ye karşı savaşa girmesi, genel bir isyanın başarıya ulaşması için en uygun bir zamandır.

g. Ermeniler ile kaderleri bir olan ve aynı bölgede yaşayan diğer azınlıkları kendi tarafımıza çekmek, onlarla birlikte müşterek düşmanımız olan Türk Hükümeti'ne karşı savaşmak. Hınçak Komitesi'nin en büyük amacı, Doğu Anadolu'daki bütün diğer

azınlıklarla birlikte, Osmanlı devletinin esaretinden kurtularak İsviçre'de olduğu gibi bir federasyon kurmaktır.⁸⁴

Bir siyasi programa göre çalışan Hınçak Komitesi, özellikle işçi sınıfına çok uygun gelen Marksizm propagandası yapmıştır. Karışıklıklar çıkarmak ve ihtilal yapmak için, gençler, dini liderler, avantürler ve işsizler, komiteye girmeye ve buralarda çalışmaya can atmışlar; Komite yöneticileri de, sınıf esasına üzerine çalışarak bir Ermeni Proleteryası'nı yaratmak istemişlerdir.

Komitenin bu çalışmaları, Türkiye'eki yaşama koşullarına göre, bir sosyalizm propagandasından öteye geçememiştir. Hınçak Komitesi'nin düzenlediği ayaklanmalara, birçoğu dış memleketlerden ve özellikle Rusya'dan gelmiş ve bu gibi işlere yatkın kimseler de girmişlerdir.

Ermenilerin eyleme geçmeleri, memlekete çok ağır ve giderilmesi olanaksız kanlı olaylara etken olmuştur. Hınçak komitesinin örgütlerini kurmak için Cenevre'den Tiflisli Şimavon, İran'dan S. Danielyan, Trabzon'dan Rus uyruklu Rupen Hanazat, Batum'dan H. Megavoryan geldiler. Uzun süren tartışmalardan sonra, İstanbul Hınçak Komitesi Merkezi kurulmuştur. Bu örgüte, İstanbul'da 1890 yılından evvel kurulmuş olan diğer ihtilalci örgütler de katılmışlardır.

Görülüyor ki, Türkiye'deki Ermenilerin alın yazısı, birçok Rus Ermenisi'nin eline bırakılmıştır. Bu arada komiteye girmeyenler ve para yardımı yapmayanlar, baskı altında tutulmaya veya öldürülmeye başlanmışlardır. Örgütler, büyük bir hızla Anadolu'daki vilayetlere de yayılmışlardır.

Hınçak Derneği'nin ana tüzüğü ve programı, 1909 yılında İstanbul'da basılmıştır. Bu tüzük, dernekler kanunu gereğince İçişleri Bakanlığı'na verilmiş ve gerekli işlemler yapılarak İstanbul Valiliği'nin 8 Şubat 1909 gün ve 90 sayılı onay belgesini almıştır. Tüzük beş kısımdan oluşmaktadır.

Ermeni Hınçak Komitesi'nin ele geçen faaliyetleriyle ilgili olarak 1910, 1911, 1912 ve 1913 yıllarına ait karar defterinde şu kararların alındığı yazılıdır:

- a. Silah, cephaneye ve patlayıcı madde sağlanmasına çalışılması.
- b. Silah eğitimi yapılması (Marufyan, Yavruyan, Candan tarafından).
- c. Propagandalara hız verilmesi.

---

⁸⁴ Sakarya, *a.g.e.*, s.76-87

- d. Taşnak Komitesi ile ilişki kurulması.
- e. İttihatçılarla ilişki kurulması.
- f. Van'da çeteler kurulması ve yönetilmesi. (Bu çeteler şunlardır: Orsfan, Cang, Goçnak, Juraçak, Pencak, Badami, Tejohenk, Maro ve Paros)

Hınçak Komitesi 24 Temmuz 1914 tarihinde, Türkiye'de Üçüncü Kongresini yapmıştır. 51 şubeden gönderilen 28 delegeyle Cangülyan'ın başkanlığı ve Tancutyanyan'ın sekreterliğinde açılan kongrede şu karar alınmıştır:

"Amaç ve çalışmalarımızın gerektirdiği büyük sorumluluk ve ondan doğacak tehlikeler göz önünde tutularak, uygar insanlar olduğumuzu göstermek için maceralardan ve düşüncesizce yapılacak hareketlerden kaçınılmalı, iyice düşünülmüş dengeli tesirler ve vasıtaların amaçlarımızda ve hareketlerimizde başarı sağlamak için tek çare olduğu göz önünde tutulmalıdır."

Bunun üzerine Hınçak komitecileri, 1896 yılında Türkiye'den uzaklaşmaya başlamışlardır. Bu komitenin üyeleri arasında anlaşmazlık çıkmış ve ikiye bölünmüşlerdir. Bir kısmı asıl Hınçaklar (Nazarbeg taraftarları), diğer kısmı reforme Hınçaklar (Veragazmiyal Hınçak) adını almışlardır. Bu ikinci grup, Arpiyar Arpiaryan adında bir şahıs tarafından yönetilmeye başlanmıştır.

Her iki komite de, bir prensip ve programa göre değil, yöneticilerin görüş ve davranışlarına göre hareket etmişler, şahsi çıkarlarını ön planda tutmuş ve bunu savunmuşlardır. Aralarındaki bu anlaşmazlık, sokak kavgalarına dönüşmüş, bazıları dövülmüş, bir kısmı da öldürülmüştür.

Hınçakların Marksist olduğunu anlayan Ermeni halkı ise komitacıların görüşlerini kabul etmemiştir. Mücadeleler 1902 yılında iyice artmış, her iki tarafa bağlı birçok komitacı, İngiltere'de, Rusya'da, Mısır'da, Bulgaristan'da, Kafkasya'da ve İran'da sokak ortasında öldürülmüşlerdir.

Van İsyanı'ndan sonra bazı küçük çeteler, Hınçak ismini taşımışlarsa da artık yeterli bir güçten yoksun kalmışlardır. Hınçak Komitesinin dağılmasında, bazı Hınçak liderlerinin Rusların gizli amaçlarını anlayarak tuttukları hatalı yoldan ayrılmaları da başlıca etkenlerden biri olmuştur.⁸⁵

---

⁸⁵ Sakarya, *a.g.e.*, s.76-87

1.4.1.2. Ermeni İhtilalci Federasyonu (Daşnaksutyun)

"Ermeni Devrimci Federasyonu" olarak da anılan Taşnak Komitesi, Ermeni sorununun ortaya çıkmasında önemli roller oynamıştır. Komitanın faaliyetleri, komünistlerin "Ermeni Cumhuriyetini" ele geçirmelerinden sonra ABD, Lübnan, İran, Fransa ve Yunanistan'da "sürgündeki parti" şeklinde devam etmiştir. Günümüze kadar çeşitli eylemlerle faaliyetlerini devam ettiren Taşnak komitesini, çeşitli terör tim ve grupları oluşturdu.

Ermeni gruplarının bir araya gelmesiyle ortaya çıktığı için bu partiye 'Federasyon' ismi verilmiştir. Daşnak-sutyun kelimesi Ermenicede Federasyon anlamına gelmektedir. Kelime Türkçede kullanılırken kısaltılmış, değiştirilmiş kısaca "Taşnak" denilmiştir. Hınçak komitesi içindeki liderlik mücadelesinden memnun olmayan bir grup 1890 yılında bir gazete çıkararak, düşüncelerini ortaya koydular ve sonra da bir dernek kurdular.⁸⁶ Kuruluş amacı Ermeni komitelerini birleştirerek Osmanlı devletine karşı mücadele etmek ve bağımsız Ermenistan devletini kurmaktır. Kullanılacak metotlar da şu şekildi tespit edilmiştir:⁸⁷

Büro - Örgütün en üst organıdır. Örgüt yönetimi "Büro"nun kararları doğrultusunda gerçekleşir. Büro, görünüşte kollektif liderlik şeklindedir. Kaliforniya'dan, Fransa'dan, İran'dan birer, Lübnan'dan beş üyeden oluşur. Üyeler kendi aralarından birini başkan seçerler. Lübnan iç savaşına kadar Büro, Lübnan'daydı. İç savaş sonunda sırasıyla ABD, Yunanistan ve Fransa'ya taşındı. Bugün tekrar ABD'de olduğu sanılmaktadır. "Büro" üyeleri, yönetim esasları, kararları gizlidir. 1985 yılına kadar, İran doğumlu, Yunanistan'da yaşayan, Hrair Marukiyan'ın Büronun başkanı olduğu bildirilmektedir.

Merkez Komitesi - Örgütün üst yönetim organıdır. Büro ile yerel gruplar ve örgütler arasındaki bağı teşkil eder. Ermenilerin nüfus bakımından önemli oldukları yerlerde kurulur. Lübnan ve Fransa'da birer "Merkez Komitesi" olmasına karşılık, ABD'de "Batı Kesimi Merkez Komitesi", "Doğu Kesimi Merkez Komitesi" adı altında iki komite vardır. Pramide benzeyen bu yapının altında yerel örgütler, organlar yer alır. Bunlar, çeşitli "Ermeni temalarını" taşıyan isimlerle anılırlar. Başlıcaları, "Ermeni

---

⁸⁶ Mehmet Törehan Serdar, *Bitlis'te Ermeniler ve Ermeni Mezalimi*, Bitlis 2006, s. 6.

⁸⁷ Gürün, *a.g.e.*, s.191-192

Gençlik Federasyonu", "Gençlik Örgütü", "Erkek ve Kız Öğrenciler İzci Örgütü" ve "Spor ve Kültür Örgütleri" gibi adlarla kurulmuşlardır.

c. Merkez Komitesi'ne veya Merkez Komitelerine ayrıca propaganda ve yayın; Hukuk; Mali; Askeri; Eğitim ve "Ermeni göçünü denetleme komitesi" adı altında çeşitli hizmet bölümleri bağlıdır. Bunlar daha çok bilgi ve teknik hizmet birimleridir: "Ermeni Devrimci - İhtilâlcı - Federasyonu" adı, propaganda etkinlik sağlamak ve özellikle Batı kamuoyunda tepki yaratmamak amacıyla değiştirilmek istenmiş ve Taşnakların siyasi kolu şeklinde "Ermeni Ulusal Komitesi" adını almıştır. Çeşitli propaganda uygulamalarında sanki farklı kuruluşarmış gibi iki isim de kullanılmaya çalışılmaktadır.⁸⁸

Taşnak, komünist olmayan bir Ermenistan kurulmasını ve Türkiye'nin Ermenilere karşı işlendiği iddia edilen suçlara karşı tazminat ödemesinin sağlanmasını amaçlamaktadır. Taşnak yayın organlarında bu amaç, şu şekilde dile getirilmektedir: "Sevr anlaşması üzerinde durmaya devam edeceğiz. Bu anlaşma davamızın kilometre taşlarından biridir..."⁸⁹

Taşnak'ın günümüzdeki nihai amacı ise, "Dört T" şeklinde özetlenebilir: Terör yoluyla soykırım iddialarının tanıtımının yapılması, iddiaların Türkiye tarafından tanınması, Türkiye'nin tazminat ödemesi ve Türklerin işgali altında bulunduğu iddia edilen toprakların Ermenilere iade edilmesi.⁹⁰

Kurulduğu andan itibaren bir terör örgütü olarak faaliyet gösteren Taşnaklar, Osmanlı bankası baskını, Sasun'daki 1904 isyanını, Yıldız suikastini üstlenmişlerdir.⁹¹ II. Abdulhamit'in ıslahatlarını uygulayacağına dair verdiği söze rağmen, Ermeni komiteleri bu teklifi kabul etmediler. 1914 yılında İttihat ve Terakki hükümeti Erzurum'da ıslahatları aynen kabul ettiğini açıklamasına rağmen diğer Ermeni komiteleri gibi Taşnak Sutyun komitesi de bu uzlaşmayı kabul etmeyerek I.Dünya savaşında itilaf devletlerinin yanında yer almıştır.⁹²

---

⁸⁸ Uras, *a.g.e.*, s.432-442

⁸⁹ Uras, *a.g.e.*, s. 433

⁹⁰ Türkdoğan, *a.g.e.*, s. 40

⁹¹ Gürün, *a.g.e.*, s.194

⁹² Tuncay Özkan, *Yaraya Tuz Bastım*, Detay yayıncılık, İstanbul Nisan 2007, s.104

Stratejisini görüntüde, "barışçı yollarla amaçlarının gerçekleştirilmesi" şeklinde ortaya koyan Taşnak, uzun yıllar öncesine dayanan faaliyetleriyle tam bir terör örgütü gibi hareket ettiğini ortaya koymuştur.

Nitekim, "Ermeni Soy Kırımı Adalet Komandoları" adlı terör grubu Taşnak tarafından kurulmuş, örgütün adı daha sonraları "Ermeni Devrimci Ordusu"na şeklinde değiştirilmiştir. Bu grubun bütün cinayetleri ve bombalama olayları Taşnak tarafından planlanmıştır. Ancak Taşnak'ın terör örgütü ASALA'dan farklı bir yanı vardır: ASALA terör eylemlerinde Türk veya başka ülkelerin vatandaşları arasında ayırım gözetmezken; Taşnak ve ona bağlı terör grupları, hedef olarak yalnız Türkleri, Türk vatandaşlarını, Türk temsilcilerini seçmişlerdir.

1982 yılında Los Angeles'teki Türk Başkonsolosunu öldürdükten sonra "Adalet Komandoları"nın yaptıkları "Tek amacımız Türk diplomatları ve Türk kurumlarıdır" açıklaması, bunun en açık kanıtıdır. "Ermeni Devrimci Ordusu"nun 1983 yılında Lizbon'daki Türkiye Büyükelçiliğine yaptığı saldırıda da aynı beyan tekrarlanmıştır.

XIX yüzyıl sonları ve XX. Yüzyıl başlarında Taşnaklar, daha çok Batı yanlısı davranmış ve Batı kamuoyunu etkilemeye çalışmışlardır. Hınçaklar ise Rusya'ya yönelmişlerdir.

1982 ve 1983 yıllarındaki elçilik saldırılarının ardından Taşnak Ermeni örgütünün stratejisi şu şekilde açıklanmıştır:

"Bir kurtuluş hareketinin nihai amacına erişmesi için iki aşama vardır: Birincisi destek üsleri sağlamaktır. Buna "İç propaganda" denilir. İkinci aşama ise, dışarıda tanınma yani dünyanın beğenisini kazanmadır. En azından dünya kamuoyunun davaya eğilmesi sağlanmalıdır. Bu ise, bir başka deyimle gösteri eylemleri dönemidir..."

7 Aralık 1981 tarihinde Viyana'da yapılan 22. Taşnak Kongresi'nde özetle şu kararlar alınmıştır:

- Partinin amacı, birleşik ve özgür bir Ermenistan'ın kurulmasıdır.
- Diğer Ermeni kuruluşları, siyasi komite aracılığıyla baskı yapılarak Taşnak saflarına çekilmelidir.
- Batılı ülkelerle tam bir yakınlık kurulmalıdır.
- Sovyet Ermenistan'ı ile yakın ilişkilere girilmeli ve Ermeni göçü durdurulmalıdır.

1984 yılı sonunda 15 ülkeden gelen parti temsilcileriyle Münih'te yapılan kongrede ise şu kararlar alınmıştır:

- Ermeni davasının tanıtılması için yeni kampanyalar başlatılmalıdır.
- Ermeni davasına siyasi çözüm sağlayacak, çeşitli barışçı ve yasal yollar denenmelidir. Örnek olarak (ABD kongresinde ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonunda girişimlerde bulunularak) Ermeni soykırımının tanınması sağlanmalıdır. Bu toplantı sonunda yayınlanan açıklamada ise şöyle denilmiştir:

"Ermeni halklarının meşru haklarını, Türkiye'nin soy kırımını tanımasıyla sağlanmalı, insani ekonomik ve kültürel kayıpların tazmini ve binlerce yıllık Ermeni vatanının yeniden kurulmasını savunmaya devam edeceğiz..."

Her iki kongre kararları da, Taşnak'ın propaganda araçları olarak kullandığı temaları belirlemesi bakımından önemlidir.

Taşnak, desteğini daha ziyade ABD'den ve Avrupa devletlerinden almaktadır, ilişkileri ise mümkün olduğu kadar diğer terör örgütleriyle temas etmemek şeklinde bir esasa bağlanmıştır. Adı geçen devletlerin çeşitli teşkilâtlarıyla ilişkileri vardır. Kilise ve Kiliseler Birliği ile "Ermeni lobileri" ve "Araştırma merkezleri" başlıca destek kaynaklarını teşkil etmektedir.⁹³

1970 'lere kadar, Taşnak Ermeni terör örgütünde belirlenen ve uygulanan politikalarda esas "Sovyet Ermenistan'ının kurtuluşu ve bağımsızlığı" olmuştur. Bu sebeple, Sovyetler Birliği'ne karşı olan düşmanlıklar öncelik kazanmış, Sovyet Ermenistan'ını tutan veya Sovyet Ermenistan'ını destekleyenlere karşı acımasız bir mücadele verilmiştir. New York'taki Holy Cross Ermeni Kilisesi'nin Başpiskoposunun Noel âyini sırasında bir Taşnak fedaisi tarafından öldürülmesinin nedeni, onun Sovyet Ermenistan'daki durumu onaylamasıdır.

1970 'lerden sonra, Ermeni Cumhuriyeti lider ve kadrolarının ölüm ve diğer sebeplerle ortadan kalkması ve dağılması, Taşnak'ın politikalarında önemli değişikliklere sebep olmuştur. Artık, düşmanlık Türkiye'ye ve Türklere yönelmiştir. Nitekim 1972 de Taşnakların kurduğu ve teşkilâtlandıkları "Ermeni Soy Kırımı Adaleti Komandoları" terör grubu da bu politika gereği harekete geçirilmiştir. Taşnak'ın propaganda organı olan Aztag Şapatoryag gazetesi, "Günümüzde kurtuluş

---

⁹³ Uras, *a.g.e.*, s. 432-442

mücadelelerinin de son umut ve çıkış yolu olarak terörizmdir" diyerek yeni dönemin metodunu açıklamıştır.

Ancak, Türkiye'nin Lizbon Büyükelçiliği'ne yönelik baskın, Taşnak'a itibar kazandırmadı. Bu olaydan sonra, "Ermeni Soykırımı Adaleti Komandoları" isimli örgütün ismi "Ermeni Devrimci Ordusu" olarak değiştirildiyse de Taşnak için kurtarıcı olmamıştır. Özellikle 1984 tarihinde Taşnak canilerinden Sasunyan'ın tutuklanıp, mahkûm edilmesi Taşnak politikasına önemli bir darbe vurmuştur. Bu süreçte Taşnak, Amerika'da doğan Ermenilerin desteğini yitirmiş; nitekim, "Armenian Reporter" gazetesi, Taşnak partisinin Lübnanlı, dışardan gelen Ermenilerin eline geçtiğini, terörizmi desteklemeyen büyük çoğunluk karşısında âciz kaldığını yazmıştır.

Terörist kolun zayıflaması, Taşnaklar arasında ve özellikle "Büro" ve "Merkez Komiteleri" üst yönetimleri arasındaki çatışmaları arttırmıştır. Örgütün üst yönetimi ikiye ayrılmıştır. "Büro"nun güçlü adamları, Lübnan Merkez Komitesinin temsilcileri ve önde gelen yöneticileri, Lübnan'da, öldürülmüşler veya kaybolmuşlardır. 1985 yılının sonlarına doğru artık bir Taşnak bütünlüğünden söz edilemez olmuştur.

Taşnak'ın bu duruma gelmesinde dışardan iki büyük etken rol oynamıştır. Bunlardan birincisi Taşnak yöneticilerinin bazı devletlerin gizli servisleriyle ilişkilerinin açıklanması ve bu servislerin Ermeni kiliselerin bir elde toplama çabalarının ortaya çıkmasıdır. İkincisi ise ASALA - Taşnak mücadelesidir. ASALA, Taşnak yöneticileri için "Ermenilerin kanını emen ve kurutan parazitler" ifadesini kullanmıştır.⁹⁴

Ermeni komiteleri ve terör örgütleri içerisinde propaganda konusunda büyük deneyimleri ve o nispette destekleri bulunan Taşnak, çeşitli süreli, süresiz yayınlar, satın alınan radyo programları, özel radyolar TV ve video filmleri gibi haberleşme ve yayın araçlarıyla sürekli olarak amaçlarını, hareketlerini, politikalarını dünya kamuoyuna duyurmak imkânını elde etmişlerdir. Birçok devlet bu bakımdan Taşnaklara özel destekler sağlamış ve ilgi göstermiştir.

Taşnak yayın organları içerisinde en önemlileri ABD'de Ermenice yayınlanan "Hayrenik" ve "Asbarez" ile İngilizce yayınlanan "Armenian Weekly"dir.

---

⁹⁴ Uras, *a.g.e.*, s.432-442

Bu örgütün, katılanların kısıtlı sayılarına rağmen, Paris, Bükreş, Erivan, Münih gibi yerlerde 22 dünya konferansı düzenlemesi önemli bir propaganda, yayma ve yayılma olayıdır.⁹⁵

1.5. Ermeni İsyancıları

Batılı devletler sanayileşme sürecini tamamlayarak Asya ve Afrika ülkelerinde sömürgecilik faaliyetlerine başlamış ve XIX – asırla birlikte gözleri Osmanlı ülkesine çevirmişlerdir. Osmanlı devleti gücünü ve otoritesini kaybetmesini fırsat bilen sömürgeci devletler gayri Müslim unsurlara el atarak Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmışlardır.⁹⁶

21 Temmuz 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'nın VII. Maddesine dayanarak, Osmanlı Hıristiyanlarının koruyuculuğunu üstlenen Rusya Osmanlı Devletini iç işlerini karıştırmaya başladı. Bundan sonra Osmanlı tebaası Hıristiyanlar bu arada Ermeniler, kendilerini Rus çarınının tebaası gibi görmeye başladılar. Daha 19. yüzyıl başlarında, İstanbul Doğu Anadolu'da birçok Osmanlı Ermenisi Rus pasaportu taşımaya başlamıştı. Bu Ermeniler, Rus Emperyalizme hizmet etmeye ve her Osmanlı Rus savaşında Ruslara hizmet etmeye başlamışlardır.⁹⁷

Rusya'nın Ermenileri ve öteki azınlıkları kullanarak Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaya başlaması ve elde ettiği nüfuz, Avrupa'nın güçlü devletlerinin dikkatinden kaçmadı. Onlar da bu büyük pastadan pay almalıydı. Bu pasta Rusların tekeline bırakılamazdı. Rusya'nın elde ettiği haklara benzer haklar kazanmalıydılar. Daha önce elde ettikleri ekonomik ve adli kapitülasyonlar Osmanlıyı sömürmeye yetiyordu ama Osmanlı ülkesini fiilen parçalamaya ve bölüşmeye yetmiyordu. Batılıların Küçük Kaynarca benzeri antlaşmalara ihtiyaç vardı. Bekledikleri fırsat Kırım savaşı ile ayaklarına geldi.⁹⁸

Küçük Kaynarca'ya dayanarak Osmanlı Hıristiyanlarının hamiliğini üstlenen Rusya, Kudüs'te kutsal kiliselerin bakımını ve kullanılmasını bahane ederek, 1853 yılında Osmanlı Devleti' ne savaş açınca, İngiltere ve Fransa hemen Osmanlı'nın yanında yer alarak Rusya'nın karşısına dikildiler. Osmanlı Hıristiyanlarını koruma ve

---

⁹⁵ Uras, *a.g.e.*, s.432-442

⁹⁶ Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, İstanbul 2006, s.25

⁹⁷ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.26

⁹⁸ Bilal N. ŞİMŞİR, *Ermeni Meselesi (1774-2005)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, s.12-13

kutsal kiliselere kanat germe işi, kutsal bir Hıristiyanlık göreviydi, çok önemliydi; yalnız Ortodoks Rusya'nın işi olamazdı. Rusya, Hıristiyanları koruma amacıyla savaşa girer ve Osmanlı'yı yenersen bütün Osmanlı Hıristiyanlarının sevgisini kazanır ve onlara minnet ve şükran duygusuyla kendisine bağlardı. Batılılara da nal toplamak kalırdı. Batılılar böyle kenara itilmeye katlanamazlar. İngiliz, Fransız askerleriyle birlikte İtalya da Osmanlı askerinin yanında, Rusya ya karşı savaşa katılır.⁹⁹

Kırım savaşı'nda (1853–1856) Rusya yenildi. 1856'da Osmanlı Devleti ve Avrupa Devletleri Paris'te barış masasına oturdular. Rusya'nın 1774'te küçük kaynarca antlaşmasıyla elde ettiği imtiyazların benzerini bu defa batılılar, 1856'da, dost ve müttefik olarak elde ettiler. Gerçi Paris antlaşmasıyla açıkça Ermeni adı geçmiyordu ama Hıristiyan denmesi şimdilik yetiyordu. Bundan böyle Ermenilerin arkasında yalnız Rusya değil, İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ve İtalya da vardı. Bu aç gözlü sömürgeci devletler, Osmanlı ülkesine göz dikmişlerdi, Ermeni'yi kullanarak Osmanlı Devletini parçalayacaklardı. Ermeniler de bu durumdan istifade ederek taviz üstüne taviz koparmaya çalışacak ve hedeflerini gerçekleştirme arayışlarına girişeceklerdi.¹⁰⁰

O dönemlerde Monroe Doktrini'ne uygun bir politika izleyen ABD yukarıda anılan büyük devletler içinde yoktur. ABD başkanı James Monroe'nun (1758-1831), Avrupa devletlerini ABD'nin iç işlerine kesinlikle karıştırmamayı öngören politikaları sayesinde Avrupa'yı kendisinden uzak tutuyor ve kendisi de Avrupa işlerinden uzak duruyordu. Ama, ABD epeydir Osmanlı ülkesini “keşfetmiş” idi ve Osmanlı'nın parçalanma sürecinde uzak kalamazdı. ABD, Osmanlı Hıristiyanlarını ve özellikle Ermenileri kullanarak istismar edecekti. ABD, Osmanlı Ermenilerine el uzatma veya el atma işini “sivil toplum kuruluşlarına” ve özel sektöre havale etti; kendisi arka planda kalmayı tercih etti. Sivil toplum kuruluşları derken ABD misyoner örgütlerini ve yardım kuruluşlarını kastediyoruz; ABD, Avrupalılardan başka bir yöntemle Osmanlı ülkesine girmiştir. Misyonerler ve tüccarlar aracılığı ile Osmanlı Ermenisine el atmıştır. ABD'li misyonerlerin çalışmaları sonucu birçok Ermeni Protestanlığa geçmiş ve 1848'de Osmanlı Hükümeti, Türkiye'deki Protestanları ayrı bir cemaat olarak tanımıştır.¹⁰¹

---

⁹⁹ Halaçoğlu, a.g.e., s.28-29

¹⁰⁰ Şimşir, a.g.e., s.14

¹⁰¹ Şimşir, a.g.e., s.15

1840'larda misyoner faaliyetleri sonucu ABD'ye Ermeni öğrenciler gitmeye başlamıştır. ABD'ye giden Ermenilerin bir kısmı oraya yerleşmiş ve ardından ABD'ye Ermeni göçleri başlamıştır.

Anadolu 19.yüzyılın son çeyreğinde misyonerlerin ve yabancı konsoloslukların istilasına uğramış durumdaydı. Ermenilerin yaşadıkları Anadolu şehirlerinde İngiliz, AB, Fransız, vs. konsolosları vardı. Misyonerler ve konsoloslar Anadolu'da Ermenileri kendi taraflarına çekme yarışına girmişlerdi.¹⁰²

Anadolu'yu karıştırıp Balkanlaştırmak için Rusya ve İngiltere yarış içindeydiler. Fakat Berlin Antlaşmasında ortak bir noktada buluştular.

“Madde 61- Babıâli (yani Osmanlı devleti) Ermenilerin oturdukları vilayetlerin yerel şartları dolayısı ile muhtaç oldukları Islahat ve düzenlemeleri yapmayı ve Kürtler ile Çerkezlere karşı (Ermenilerin) emniyet ve huzurlarını korumayı taahhüt eder...”¹⁰³

Büyük Devletlerin imzasıyla oluşturulan Berlin Antlaşması ile Ermeniler ortak bir koruma kalkanı ile güvence altına alınmıştı. Bu durum Ermenileri daha da cesaretlendirmiş ve vuruşmasının tohumları atılmıştır.¹⁰⁴

19.yüzyılda Osmanlı ülkesinin parçalanması, bu topraklarda ulus devletlerin kurulmasıyla gerçekleştiriliyordu. İmparatorluk ulus devletlere bölünüyordu. Yüz binlerce Türk'ün kanı akıtılarak gerçekleştirilen operasyonla Rumeli toprakları parçalanmıştı; Oralarda yaşayan Türk halkı “sinekler gibi” kırılmış, kılıçtan geçirilmiş ve Yunanlılara, Sırlara, Bulgarlara yer açılmıştı. Şimdi sıra Anadolu topraklarına Türk'ün vatanına gelmişti. Anadolu'da Ermenilere bir “yurt” açılmak isteniyordu.¹⁰⁵

Fransız ihtilali ile başlayan ulus devlet fikri hızla yaygınlaşıyordu. Batı Avrupalılar, kendi ülkelerinde milli devletlerini kurmuşlardı ve sonuç onlar için iyi olmuştu. İngiltere İngilizlerin, Fransa Fransızların, Hollanda Hollandalıların idi. İtalya ve Almanya da milli birliklerini tamamlıyorlardı. Osmanlı coğrafyasında durum farklıydı ve gelişmeler çok kanlı olaylara sahne oluyordu, çünkü Osmanlı ülkesinin yapısı çok farklıydı. Osmanlı ülkesinde Türk, Rum, Ermeni, Bulgar, Yahudi, Arap vs. yan yana, iç içe yaşıyordu. Batılı devletlerin anavatan toprakları ile denizaşırı sömürge

---

¹⁰² Şimşir, *a.g.e.*, s.18

¹⁰³ Şimşir, *a.g.e.*, s.20

¹⁰⁴ Şimşir, *a.g.e.*, s.20

¹⁰⁵ Şimşir, *a.g.e.*, s.23

toprakları birbirinden binlerce km uzaktaydı. Osmanlı Devleti'nde ise anavatan Osmanlı açısından felaketin habercisi olmuştu.¹⁰⁶

Ermeni ihtilalcileri, 1890'lardan başlayarak, Anadolu'da kan dökerek "Büyük Ermenistan" hayalini gerçekleştirmeye çalıştılar. Balkanlarda yaşanan gelişmeleri örnek alıyor ve Yunanlılar, Bulgarlar, Sırp'lar gibi bağımsızlık ateşiyle yanıp tutuşuyorlardı. Batılı devletlere güvenerek bir maceraya atıldılar. Ermeni ihtilalcileri "Büyük Ermenistan olarak niteledikleri yerler, Samsun-Mersin hattının doğusunda kalan bütün Anadolu topraklarıydı. Buraları "Ermenistan" yapmak istiyorlardı! Fakat göz ardı ettikleri bir gerçek vardı. Bu topraklar Türk'ün vatan topraklarıydı ve Türkler sayıca çok kalabalıktılar.¹⁰⁷

Berlin antlaşması'nın ardından kurulan ihtilalci Ermeni örgütleri sahneye çıktı.1887'de Hınçak örgütü, 1890'da Taşnak Partisi Osmanlı Ermenilerini peşlerine takıp Osmanlı'ya silah çekti. Osmanlı topraklarında bağımsız bir Ermenistan kurmaya çalıştılar. Ermeni ihtilalcileri ve komitacılar yıllarca Anadolu topraklarını kana buladılar. Üst üste silahlı Ermeni olayları, Ermeni ayaklanmaları çıkarıldı. Silahlı olaylar imparatorluğun başkenti İstanbul'a taşındı. Galata semtindeki Osmanlı Bankası silahlı-bombalı bir Ermeni çetesi tarafından basıldı. 1905 yılında Sultan Abdülhamit'e suikast düzenlendi. Eylemler ses getirdi, Avrupa'da ve ABD'de yankı buldu. Yurtdışında "Müslüman Türkler, masum Hıristiyan Ermenileri kesiyor".diye bir haçlı propaganda kampanyası yürütüldü.¹⁰⁸

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce son Ermeni ayaklanması,14 Nisan 1909'da Adana'da Patlak verdi. İstanbul'da 31 Mart isyanı çıkınca, Kilikya Ermeni Devleti'ni kurma zamanı geldiğini düşünen Ermeniler Türk Mahallelerine saldırıp isyan başlattılar. Türk-Ermeni savaşı, Tarsus, Erzincan, Dört Yol yörelerine yayıldı. Dış basında Türkler aleyhine ağır yayınlar yapıldı. Adana'ya gönderilen Cemal Paşa, Avrupa'da oluşan tepkileri yatıştırmak için, 47 Müslüman'ı astırdı. Ayaklanmayı çıkaranlar bir kenara bırakılarak, Müslümanlar cezalandırıldı. Nitekim Türk-Ermeni ilişkilerine baktığımızda şöyle bir değerlendirme yapmak mümkündür.

(1)1071–1878 uyum dönemi

¹⁰⁶ Şimşir, a.g.e., s.23; Ahmet Kolbaşı, *Merzifon, Yozgat ve Kayseri Ermeni Olayları*, Kayseri 2005, s. 57.

¹⁰⁷ Şimşir, a.g.e., s.24

¹⁰⁸ Şimşir, a.g.e., s.24

- (2)1860–1890 uyanış dönemi
- (3)1890–1905 isyan dönemi
- (4)1905–1918 hesaplaşma dönemi

Osmanlı imparatorluğunun içte ve dışta büyük sorunlarla uğraştığı ekonomisinin iflas ettiği, savaşların yakasını bırakmadığı, devletin idare yapısının işlevini yitirdiği bir dönemde, Avrupa Devletlerinin baskıları ile karşılaşmış ve iç işlerine yapılan müdahalelerle azınlıklar devlete düşman hale getirilmiş ve ülke iç savaşa sürüklenmişti. Tarih boyunca azınlıkları gözü gibi koruyan Osmanlı Devleti, hiçbir zaman dini ve ırkı ayrı olan tebaasına Farklı muamele yapmamıştır. Buna rağmen ihanete uğramıştır.¹⁰⁹

Ermeni isyan hareketleri 1890'dan başlayarak devam etmiştir. Şöyle ki:¹¹⁰

- 26 Haziran 1890: Erzurum Ayaklanması
- 15 Temmuz 1890: Kumkapı Nümayişi
- 10 Ağustos 1894: I.Samsun Ayaklanması
- 30 Eylül 1895: Babıâli Gösterisi
- 229 Eylül 1895: Divriği (SİVAS)
- 2 Ekim 1895: Trabzon
- 6 Ekim1895: Eğin(ELAZİZ)
- 7 Ekim 1895:Develi(KAYSERİ)
- 9 Ekim 1895:Akhisar (İZMİT MUTASARRIFLIĞI)
- 21 Ekim 1895:Erzincan(ERZURUM)
- 24 Ekim 1895:Zeytun Ayaklanması
- 25 Ekim 1895:Bitlis
- 25 Ekim 1895:Gümüşhane(TRABZON)
- 26 Ekim 1895:Bayburt(ERZURUM)
- 27 Ekim 1895:Maraş(HALEP)
- 29 Ekim 1895:Urfa(HALEP)
- 30 Ekim 1895:Erzurum
- 2 Kasım 1895:Diyarbakır
- 2 Kasım 1895:Malatya(ELAZİZ)

---

¹⁰⁹ Sakarya, *a.g.e.*, s.69

¹¹⁰ Şimşir, *a.g.e.*, s.83-84; Gürün, *a.g.e.*, s. 224

7 Kasım 1895:Harput(ELAZİZ)
9 Kasım 1895:Arapkir(ELAZİZ)
15 Kasım 1895:Sivas
15 Kasım 1895:Merzifon(SİVAS)
16 Kasım 1895:Antep(HALEP)
18 Kasım 1895:Maraş(HALEP)
22 Kasım 1895:Muş(BİTLİS)
3 Aralık 1895:Kayseri(ANKARA)
3 Aralık 1895:Yozgat(ANKARA)

- Zeytun Ayaklanması(24 Ekim 1895- 28 Ocak 1896):¹¹¹

Hınçak Partisinin etkinliği bu ayaklanmanın bastırılması ile fiilen sona ermiş ve inisiyatif Taşnak örgütüne geçmiştir.¹¹²

- Van Ayaklanması (15-24 Haziran 1896):

Müslümanlar 340 ölü,260 yaralı. Ermeniler 219 ölü 59 yaralı.¹¹³

- Osmanlı Bankası Baskını (26 Ağustos 1896):

Taşnak komitesine mensup 26 terörist İstanbul Galata'daki Osmanlı Bankasını işgal ettiler. Baskını hazırlayanlar sınır dışı edildiler. Ama olaylar bitmedi.¹¹⁴

-İkinci Sasun isyanı (14 Nisan -17 Temmuz 1904) : Taşnak Ermeni çetesi Mazrik aşireti saldırdı. Çatışmalarda 17 Ermeni, 932 Türk öldü.¹¹⁵

-Yıldız suikasti (21 Temmuz 1905,Cuma) : Padişah 2. Abdülhamit'e suikast girişimidir. Padişahın Cuma selamlığından geçeceği yere bomba yerleştirip patlattılar. Padişah, camiden çıkışta biraz geciktiği için yara almadan kurtuldu. Ama patlamada 26 masum insan can verdi, 58 kişi de yaralandı.¹¹⁶

1890 Erzurum isyanı ile başlayıp 1896 Van isyanı ile sona eren Ermeni ayaklanmalarında yaklaşık olarak 20.000 kadar Ermeni hayatını kaybetmiş olmasına rağmen yapılan propaganda yayınlarında ölen ermeni sayısı 30 kat arttırılarak gösterilmeye çalışılmıştır.¹¹⁷

---

¹¹¹ İsmet Binark, *Asılsız Ermeni İddiaları ve Ermenilerin Tüklere Yaptıkları Mezalim*, Ankara 2001, s. 40.

¹¹² Şimşir, *a.g.e.*, s.84

¹¹³ Şimşir, *a.g.e.*, s.84

¹¹⁴ Şimşir, *a.g.e.*, s. 84

¹¹⁵ Mehmet Perinçek, *Ermeni Devlet Adamı B.A. Boryan'ın Gözüyle Türk Ermeni Çatışması*, s.48

¹¹⁶ Şimşir, *a.g.e.*, s.83; Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, s. XIX.

¹¹⁷ Şimşir, *a.g.e.*, s. 83

1.5.1 I..Dünya Savaşında Ermeni İsyamları

Ermeni ayaklanmalarına son vermek için elebaşları ile görüşerek bir anlaşmaya varmayı tasarlayan 2. Abdülhamit yurt dışındaki Ermenilerle görüşmek üzere Dış İşleri Bakanlığı Müsteşarı olan bir Ermeni'yi görevlendirdi. Cenevre'ye gönderilen temsilci Taşnaksutyun komitesi yöneticileri ile görüşmeler yaptı. Taşnaksutyun yöneticilerine; hükümet tarafından yapılması gereken ıslahata hemen başlanacağı, buna karşılık kendilerinin de ülkenin çeşitli yerlerindeki isyanları durdurmaları önerildi. Osmanlı Hükümetinin bu önerisi kabul görmedi. Komitenin asıl amacı, ıslahat falan değildi. Onların bütün istekleri kabul edilse bile yine isyanlarına devam edeceklerdi. Ermenilerin ıslahat deyimiyle; özerklik ve bağımsızlıklarını kazanmak istedikleri anlaşılıyordu.¹¹⁸

Hınçak komitesinin Köstence'de yapılan 7. Delegates Genel meclisinde alınan kararda ıslahat konusunda şöyle deniliyordu:

“Osmanlı Devleti'nin; Doğu Anadolu vilayetinde uygulamak istediği genel ve özel ıslahat sorunlarına engel olunacak Hınçak komitesi bağımsız bir Ermenistan kurulmadan hangi unsurlardan olursa olsun, Ermenilerin güvenlik varlığını iç ve dış saldırılara karşı koruyamayacağına tamamen inanmıştı. Bu nedenle komite bağımsızlık düşüncesini savunmaya karar vermiştir”.¹¹⁹

Birinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin hissedildiği günlerde, Ermeni komiteleri İstanbul'da toplanarak savaş sırasında alacakları tavrı belirlediler. Temsilcilerin katılımı ile yapılan kongrede “Ermenilerin Osmanlı hükümetine sadık kalmaları, askeri görevlerini yerine getirmeleri, dış etkilere kapılmamaları” kararı alındı. Ancak 10 Haziran 1914'de Erzurum'da doğu illerinin ve Avrupalı temsilcilerin katılımı ile Taşnaksutyun komitesinin düzenlenmiş olduğu toplantıda, İstanbul toplantısının tam aksi karar alındı. Bu karar Osmanlı yetkililerine duyurulmadan birer talimat olarak gizlice Ermeni komitelere duyuruldu. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi halinde Ermenilerin bir taraftan isyanlar çıkarılması, bir yandan da Ruslara yardım etmeleri isteniyordu.¹²⁰

---

¹¹⁸ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 29

¹¹⁹ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 31

¹²⁰ Gürün, *a.g.e.*, s. 182

Bu gelişmelerle birlikte Rusya, kendi idaresindeki Ermeniler ile Türkiye'den getirdiği militanları eğitime tabi tutarak gönüllüler birliği oluşturmuştu. Bu kadarıyla da kalmayarak Kafkas genel valiliği aracılığı ile Osmanlı Ermenilerine silah ve para göndermiş ve Türkleri arkadan vurma talimatı vermişti. Ermenilerin Ruslardan aldıkları silah ve para yardımı ile isyan hazırlıkları içinde oldukları Osmanlı istihbaratı haber almıştır. Kafkas cephesindeki 3.ordu mensup muhtelif komutanları, ordu komutanlığına raporlar göndermiş ve alınabilecek tedbirlerin neler olabileceği hususunda talimat beklemişlerdir. Verilen raporda; Sivas'ta 30.000 Erzurum'da 10.000 Van'da 15.000, Muş'ta 7000. Diyarbakır'da 5000. Elazığ'da 4000.Bitlis'te 5000, toplam 76.000 civarında Ermeni'ni isyan hazırlıklarını tamamladığı belirtilmişti.¹²¹

Yaşanan bu gelişmeler üzerinde Osmanlı hükümeti, Ermenilerin bulunduğu bölgelerin valilerine talimat vererek Ermeni ileri gelenlerinin uyarılması istenmiştir. Fakat hızla gelişen Sarıkamış harekâtı nedeni ile 3.ordu birlikleri Ermeni isyan hareketlerini istenilen düzeyde kontrol altına alamamıştır.

Bu gelişmeleri fırsat bilen Ermeniler yıkıcı faaliyetlerine hız kazandırmıştır. Türk ordusunun Sarıkamış'ta uğradığı felaketi duyan Ermeniler, Diyarbakır ve Van'da büyük kitleler halinde isyan ederek savunmasız insanları katletmişler, yolları kesip köprüleri yıkmışlar, her tarafı talan etmişler, ülke savunmasını yapan askeri birliklerin ikmal yollarını kesmeye kalkışmışlardır.¹²²

Sarıkamış felaketinin yaraları sarılmamışken başlayan Çanakkale savaşları Türk Genelkurmayını tedbir almaya sevk etmiştir. Osmanlı Hükümeti, Orta Anadolu'dan Doğu Anadolu'ya kadar uzanan bölgede isyan halinde olan Ermenilerle birlikte Rumları ve ailelerini ülkenin daha güvenli bölgelerine gönderme planları yapmaya başlamıştır.¹²³

Ermeniler Türk ordusu gibi savaş hazırlıkları yapıyordu. Ancak bu hazırlık yüzyıllardır üzerinde barış ve huzur içerisinde yaşadıkları vatan topraklarını savunmak için değil, tam aksine Türk ordusunu içinden ve arkasından vurma için yapılan hazırlık Ermeni hazırlıkları her tarafta eyleme dönüşüyordu. Bu gelişmeler üzerine ordunun

---

¹²¹ Süslü, *a.g.e.*, s. 69-88

¹²² Ergünozü Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları*, İstanbul 1994, s.123-178

¹²³ Akçora, *a.g.e.*, s.178-180

alabildiği tedbirlerden birisi de Ermeni askerleri geri hizmetlerde kullanmaktan ibaretti.¹²⁴

1 Kasım 1914'de Rus ordusu Doğu Anadolu'ya saldırmış 10 Kasım 1914'te Horasan'a kadar gelmiş ve 11 Kasım 1914'te köprüye ulaşmıştır. Köprüköy muharebelerinde Rus ordu birlikleri durdurulmuştu. Fakat Osmanlı ordusunda bulunan Ermenilerin ihaneti ve Ruslarla işbirliği sonucu bu muharebeler kaybedilmiştir.¹²⁵

Van Bölgesinde Meydana Gelen İsyanlar

Ermeni isyanlarında Van vilayetinin özel bir yeri vardır. Ermeniler Van ve Bitlis'te Türklere oranla daha fazla nüfusa sahip olduklarını iddia ediyorlardı. Bu nedenle Van bölgesi Ermeni çetelerinin en önemli faaliyet alanlarından birisiydi. Ermeniler yabancıların dikkatini çekebilmek için Van bölgesinin güvenlik açısından yeterli olmadığı iddiasını ortaya atmışlar ve bunun propagandasını yapmışlardır.¹²⁶

Osmanlı devleti kayıplarla çıktığı bir savaşın yaralarını sarmadan, daha büyük bir ölüm-kalım savaşına hazırlandığı bir dönemde Ermenilerin Müslümanlara karşı yaptıkları eşine az rastlanan katliamlara, alçakça hareketlere karşı Osmanlı Hükümeti her çeşit kin ve intikamdan sıyrılmış olarak düzeni sağlamaya çalışmıştır. Ermeni çetelerinin yaptıkları her türlü zulüm ve katliamlara karşı devletine sadakatle bağlı itaatten ayrılmayan vatandaşlara bir zarar verilmemesi, onların korunması ve adaletle hareket edilmesi için yetkililer elinden geleni yapmıştır.¹²⁷

Cephede asker ölüm-kalım savaşı verirken, ülke birkaç cephede birden savaşırken cephe gerisinde bir isyanla, bir ihanetle karşı karşıyaydı. Ermenilerin isyanları gittikçe yaygınlaşıyor, bütün bölgeyi içine alacak genel bir isyan niteliğini alma eğilimi gösteriyordu. Mayıs 1915 tarihleri arasında Van ve Bitlis havalisinde Ermenilerin çıkardığı isyanlar, yaptıkları zulümler, toplu öldürmeler bütün şiddeti ile devam etti. Van isyanı sırasında Rus kuvvetlerinin öncüleri, Başkale'ye ilerliyordu.¹²⁸

8 Mayıs 1915 gecesi, Ermeniler Türk mahallelerine saldırdı. Van valisi, Müslüman Halkın yurt içinde başka bölgelere göç etmelerini emretti. Van'ın boşaltılması 8 Mayıs 1915 tarihinde başladı. Göç edenlere saldıran Ermeniler yüzlerce

---

¹²⁴ Gürün, *a.g.e.*, s.185

¹²⁵ Akçora, *a.g.e.*, s.178-180

¹²⁶ Gürün, *a.g.e.*, s. 297

¹²⁷ Gürün, *a.g.e.*, s. 298-301

¹²⁸ Gürün, *a.g.e.*, s. 298-301

Müslüman'ı katletti. Van'ın Türkler tarafından boşaltılmasından sonra çeşitli nedenlerle göç etmeyen Türklere, Ermeniler tarafından her türlü zulümler yapılmış ve toplu katliamlar gerçekleştirilmiştir. Van şehri Ermeniler ve Ruslar tarafından işgal edilmiş, 17 Mayıs 1915 tarihinde Türk askerleri şehri boşaltmıştır.¹²⁹

Ermenilerin, Ruslarla işbirliği yaparak şehri ele geçirmeleri sonucu yurtlarından ayrılmak zorunda kalan Türkler, salgın hastalıklar, zor tabiat şartları, açlık gibi nedenlerle ölenlerin faturası doğaya kesilirken, ihanetleri nedeniyle göç ettirilen Ermenilerin aynı nedenlerle telef olması Türklere fatura edilmiştir.

Van'ın Türkler tarafından boşaltılması üzerine bütün dünyaya bir bildiri yayınlarak, hayallerinin gerçekleştiğini duyuruyorlardı.¹³⁰

İzmit Ve Adapazarı Olayları

Anadolu'nun birçok yerinde Ermeni ayaklanması olurken İzmit ve Adapazarı civarında isyan ettikleri görülmüştür. Ermeniler bu bölgelerde halka korku salmak için buralarında Ruslar tarafından işgal edileceği haberlerini yayınlıyorlardı. Bölgede yapılan aramalarda isyancılara ait çok sayıda mühimmat ele geçirildi. Elebaşları yakalandı. Planları açığa çıkarıldı.¹³¹

Bursa Olayı

İzmit ve Adapazarı'ndan kaçan Ermeniler Bursa'da buluşarak 60–70 kişilik guruplar oluşturular, amaçları; Türk ordu birliklerini üzerlerine çekerek cephedeki askeri zayıflatmaktı. Yapılan aramalarda birçok silah ve malzeme ele geçirildi.¹³²

Adana Olayları

Bir türlü eksik olmayan Ermeni isyanları, seferberlik ilan ettikten sonra artarak devam etmiştir. Casusluk ve propaganda faaliyetleriyle ihanetlerini sürdürmüşlerdir. Yapılan aramalarda sayısız siyah, bomba, dinamit, harita bayraklar ele geçirilmiştir.¹³³

---

¹²⁹ Gürün, *a.g.e.*, s. 296-297

¹³⁰ Gürün, *a.g.e.*, s. 298

¹³¹ Talat PAŞA, *Ermeni Vahşeti*, Örgün yayınevi, s. 161

¹³² Sakaraya, *a.g.e.*, s. 240

¹³³ Hayri Bildik-Ali Özoğlu, *Ermenilerin Türklere Yaptığı Zulüm ve Vahşet*, s.399; Mehmet Hocaoğlu, *Arşiv vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, s. 241.

Urfa Olayları

Meşrutiyetin ilanından sonra Ermeni komiteleri Urfa'da da gönüllü milis grupları oluşturdular. Doğu Anadolu'dan buraya göç edenleri de aralarına aldılar. İsyancılar Urfa bölgesinde 8–10 yıl yetecek yiyecek depo ederek hazırlık yapmışlardı. Ermenilerin isyana katılımını artırmak ve hızlandırmak için propaganda faaliyetlerine giriştiler. İsyan hazırlıklarını tamamlayan asiler Müslüman evlerine saldırarak çoluk çocuk demeden katliamlara giriştiler. İsyan girişimi bastırıldı. Asilerin elebaşları başka bölgelere kaçtılar.¹³⁴

Fındıkçı Olayı

Zeytun, Saimbeyli, Maraş Ermenilerden oluşan 600 asi, Fındıkçı köyünde toplanarak ayaklandıkları bu köyün yakınındaki dört Türk köyünü de yaktdılar. Fındıkçı bölgesinde başlayan bu isyan bastırıldı.¹³⁵

1.6. Ermenilerin Göç Ettirilmesi (Tehcir Yasası)

Rusların, İngilizlerin ve Fransızların maddi-manevi desteğini alarak isyan eden Ermeniler, Osmanlı devletinin bütün uyarılarına rağmen isyan hareketlerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu gelişmelerin Osmanlı devleti için büyük bir tehdit oluşturduğunu gören Türk yetkilileri, 1.Dünya savaşı başlarında Ermenileri buldukları bölgelerden daha güvenli bölgelere göç ettirme gereğini duymuşlardır. Sarıkamış faciası ve Çanakkale savaşlarının yarattığı sorunlar ve Ermenilerin yapılan uyarıları dikkate almamaları böyle bir kararın alınmasında etkili olmuştur.¹³⁶

Ermeni komitacılarının Ruslarla ilişkilerini ve isyan hazırlıklarını haber alan iç işleri bakanı Talat Paşa, Ermeni ileri gelenlerini; Enver Paşa da Ermeni patriğini uyarmışlar ve düşmanla işbirliğini devam ettirir ve ordunun güvenliğini tehdit edecek hareketlerden vazgeçmezlerse, herkesin güvenliği açısından ser tedbirler almak mecburiyetinde kalacaklarını söylemişlerdir. Osmanlı yetkililerinin bu ikaz ve ihtarları maalesef Ermeni din adamları ve komitacıları tarafından dinlenmedi. Türkler,

---

¹³⁴ Sakarya, *a.g.e.*, s. 240-243

¹³⁵ Sakarya, *a.g.e.*, s. 240-243

¹³⁶ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 65

tarihlerinde ilk defa başkalarının tahriki ile isyan eden vatandaşlarını, yaşadıkları bölgelerden başka bölgelere göç ettirmek zorunda kalıyordu.¹³⁷

I. Dünya Savaşının bütün şiddetiyle devam ettiği o günlerde, yurt içinde asayiş ve can güvenliği, ordunun cephe gerisi emniyetini sağlamak maksadıyla Genel Kurmay Başkanlığı, İç İşleri Bakanlığına bir yazı yazarak isyancı Ermeni Komitelerinin faaliyetlerinin yasaklanmasını ve kapatılmasını istedi. 24 Nisan 1915'te İç İşleri bakanlığı bu isteğin gereğini yerine getirmiştir. İstanbul'da yaşayan 77.735 Ermeni'yi isyana teşvik eden 2345 militan Ermeni'yi tutuklamıştır. Bu gelişmelerden iki gün sonra, yani 26 Nisan 1915'te Başkomutanlık aynı mealde bir talime askeri birliklere gönderilmiştir. 26 Mayıs 1915'te iç işleri bakanlığına şu talimat gönderilmiştir.”¹³⁸ Ermenilerin Doğu Anadolu vilayetleri ile Zeytun ve buna benzer yoğun buldukları yerlerden Diyarbakır vilayeti güneyine, Fırat nehri vadisine, Urfa, Süleymaniye ve yakınlarına gönderilmeleri şifahen kararlaştırılmıştı. Yeni fesat yuvaları meydana getirmemek için Ermenilerin göç ettirilmesinde şu düşünceler esas alınmalıdır:

1. Ermeni nüfusu, gönderildiği yerlerdeki aşiret Müslüman sayısının %10'u nispetini geçmemelidir.
2. Göç ettirilecek Ermenilerin kuracakları köylerin her biri 50 evden çok olmamalıdır.
3. Ermeni göçmen aileleri seyahat ve nakil suretiyle de olsa, yakın yerlere ev değiştirmemeli, gereğinin ve sonucunun bildirilmesi”

Bu emirler çerçevesinde bir yasa hazırlanarak 27 Mayıs 1915'te “sefer esnasında hükümet icraatına karşı gelenler için askeri makamlarca alınan kararları uygulayacak geçici yasa” adı altında yayınlandı. Bu yasa şu maddelerden oluşuyordu:¹³⁹

1. Sefer vakti ordu, kolordu, fırka, kumandan veya vekilleri, mevki kumandanları, hükümetin emirlerine, asayiş ve memleket müdafaasına müteallik icraata muhalefet ve mukavemet görürlerse, hemen en şiddetli bir şekilde tedibat yapmaya, tecavüz ve mukavemeti esasından imhaya mezun ve mecburdurlar.

2. Aynı makamlar askerlik gereği veya casusluk veya ihanetini hissettikleri kasaba ahalisini tek tek veya toplu olarak diğer mahalleye sevk ve iskân ettirebilirler.

¹³⁷ Bengi Kümbül, *Osmanlı Ermenileri*, s. 122-124

¹³⁸ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.68; Gürün, *a.g.e.*, s. 307

¹³⁹ Gürün, *a.g.e.*, s. 07

3. Bu kanun yayımlandığında yürürlüğe girer.

4. Bu kanunun uygulanmasından Başkumandanlık vekili ile Harbiye Nazırı sorumludur

Ayrıca Başkomutanlık, iç işlerinden, masum halka tecavüz ve orduyu meşgul ettikleri için Van, Bitlis, Erzurum illeri ile Adana, Mersin il merkezleri dışında bu illerin kırsal kesimi, İskenderun, Antakya, Belan kazalarının köyleri ve kasabalarında bulunan Ermenileri başka bir yere iskan edilmesini istemiştir. Bu isyankâr Ermeni'lerin Halep'in Doğu ve Güneydoğu bölgeleri ile Suriye'de hükümetin belirleyeceği yerlere iskân edilecekti. Bu yer değiştirme olayının düzgün ve emniyetli bir şekilde yapılabilmesi için de gerekli tedbirlerin alınması istenmiş ve bu hususta 15 maddelik bir yönetmelik de hazırlanmıştır. Göç ettirilen Ermenilerin taşınmazları günün rayicine göre satılıp parası sahiplerine verilecek, taşınabilir malları da yanlarında götürebileceklerdi.

1.6.1.Bakanlar Kurulu'nun İskân Kararı Sırasında Alınan Önlemler

İç işleri Bakanlığı'nın Sedarete gönderdiği Ermenilerin iskânı ile ilgili tezkere, Bakanlar Kurulunda 30 Mayıs 1915'te kabul edilir.

1 Haziran 1915 tarihinde bir "Kanun-ı Muvakkat" yayınlanarak "Ermeni Tehciri" ile ilgili resmi işlemler tamamlanmış olur.

Bakanlar kurulu 30 Mayıs 1915 tarihli kararında iskân işinin adil ve insani bir şekilde gerçekleşmesi için bazı tedbirler almıştır. Bu önlemler şunlardır:

1. Nakli gerekenler, iskân edilecekleri mahallere refah içinde can ve mal güvenlikleri sağlanarak sevk edileceklerdir.

2. Gittikleri yerlerde kesin yerleşmelerine kadar, kendilerine geçimlerini sağlayabilmeleri için yardım yapılacaktır.

3. Eski mali durumlarına uygun olarak kendilerine arazi ve mal verilecektir.

4. Hükümet, bunlar için ev yaptıracaktır.

5. Çiftçilere tohumluk, zanaat erbabına alet verilecektir.

6. Terk ettikleri taşınabilir mal ve kıymetler kendilerine ödenecektir.

7. Boşaltılan şehir ve kasabalarda bulunan Ermenilere ait taşınmaz malların sayımı yapılacak ve kıymetleri tespit edildikten sonra bu köylere yerleştirilecek muhacirlere verilecektir.

8. Ermenilerden boşaltılacak yerlere iskân edilecek muhacirlerin kullanmayacakları mallar, açık artırma ile satılacak veya kiralanacak ve bu gelirler Ermenilere verilmek üzere mal sandıklarınca emanete kaydedilecektir.¹⁴⁰

Dâhiliye Nazırı Talat Paşa valiliklere talimatname göndererek, iskân sırasında dikkat edilmesi gereken hususları belirtmiştir.(28 Ağustos 1915)

1.İskâna tabi tutulan Ermenilerden araba veya yaya olarak yola çıkan gruplar en yakın demiryolu istasyonuna götürülerek oradan da yerleştirecekleri yerlere trenle sevk edileceklerdir.

2. Göç ettirilenler, tren istasyonlarına vardıklarında bakacak kimsesi olmayan kadın ve yetimler, durumlarını belgeleyebildikleri takdirde başka yerlere gönderilmeyerek İstasyon yakınındaki yerlere yerleştirileceklerdir.

3. Başka yerlere iskân edilecek Ermenilerin her tür ihtiyacı karşılanacaktır.

4. Sevk sırasında iskân edilecek Ermenilerin güvenliği sağlanarak, ihtiyaçları karşılanacaktır.

5. İskâna tabi tutulanlar arasında buldukları yerleri terk etmek istemeyenlerden makul sebep gösterenlerin dilekçeleri iç işleri bakanlığına gönderilecek ve bakanlığın vereceği karara göre hareket edilecektir.

6. Göç sırasında Ermenilere yapılacak saldırı derhal önlenecek ve saldırıyı gerçekleştirenler Divan-ı Harp Mahkemesine sevk edilecek ve en ağır şekilde cezalandırılacaktır.

7. Göçe tabi tutulanlara kötü muamele yapanlar derhal görevlerinden alınacak ve Divan-ı Harp Mahkemesine sevk edilerek en ağır şekilde cezalandırılacaklardır.¹⁴¹

Görüldüğü gibi Osmanlı Devlet'inin göçe tabi tuttuğu Ermeniler herhangi bir haksızlığa ve zulme uğramamaları için gerekli her türlü tedbiri almıştır.¹⁴² Ermeniler başka yerlere göç ettirilirken talimatlara aykırı hareket edenler Divan-ı Harp Mahkemesi'nin kararı ile cezalandırılmışlardır. İdam da dahil çeşitli cezalara çarptırılanların sayısı 1397' dir.

İç işleri Bakanlığı'nın 7 Aralık 1916 tarihli Başbakanlığa sunulan raporuna göre; o tarihe kadar 702.900 kişi başka yerlere iskân edilmiştir. Yine bu raporda

---

¹⁴⁰ Gürün, *a.g.e.*, s.311-312

¹⁴¹ Gürün, *a.g.e.*, s.312

¹⁴² Selami Kılıç, *Ermeni Sorunu ve Almanya*, s.57

belirtildiğine göre 1915 yılında 25 milyon, 1916 yılının Ekim sonuna kadar 86 milyon kuruş harcanmıştır. Yılsonuna kadar da 150 milyon kuruşun daha harcanması gerekeceği belirtilmiştir.¹⁴³

1.6.2.İşkân Sırasında Ölen Ermenilerin Sayısı

Osmanlı Devleti tehcir yasasını uygularken çeşitli nedenlerle ölümler gerçekleşmiştir. Ancak ortaya çıkan ölümlerin bir kısmı hastalık, kıtlık, yorgunluk, elverişsiz iklim şartları, çete saldırıları ve bazı görevlerin suistimali gibi nedenlerle gerçekleşmiştir. Göç ettirilen Ermenilerin arasında ölenlerin sayısı yabancı devletler ve Ermeniler tarafından sürekli olarak abartılmakta ve bilimsel veriler göz ardı edilerek bir propaganda aracına dönüştürülmektedir. Oysa iskân sırasında ölen Ermenilerin sayısı kesin olarak bilinmemektedir.1915 Ermeni Tehcir Olayı'nda "1.800.000 Ermeni'nin Türkler tarafından katledildiği" şeklinde asılsız iddia ve iftiralara verilecek en mantıklı cevap Osmanlı sayımında Ermeni'nin yazamadığını nüfus kayıtları ortaya koymaktadır.¹⁴⁴

Sayım	Osmanlı Ermeni Nüfusu	%	Osmanlı Toplam Nüfusu
1831	18.742	0,51	3.641.101
1844	2.400.000	6,78	35.350.000
1881/82	1.001.465	5,75	17.388.604
1894	994.065	3,65	27.208.683
1895	1.031.824	5,50	18.735.218
1896	1.013.680	5,29	19.142.396
1897	1.042.374	5,47	19.050.323
1906/7	1.173.233	5,61	20.884.630
1914	1.294.851	6,99	18.520.016

Tablo1:Resmi Osmanlı Sayımlarına Göre Ermeni Nüfusu.¹⁴⁵

Kaynak: Yukarıda nüfus sayımları ayrı ayrı verilirken kaynaklar gösterilmiş olup, bu tabloda K. Karpat'ın verileri esas alınmıştır.(Otoman Population 1830-1914 Demographic and social characteristics, wis corvin, London 1985,1-XVI.)

Bu bölümde verdiğimiz ilk nüfus çalışması Tehcir olayı sırasında iç işleri Bakanı olan Talat Paşa'ya aittir.¹⁴⁶ Batılı Kaynaklara göre: Batılı bilim adamlarının

¹⁴³ Gürün, a.g.e., s.321

¹⁴⁴ Gürün, a.g.e., s.325-326

¹⁴⁵ Atilla Şehirli, "Ermeni Tehciri", *Ermeni Araştırmaları*, II,Cilt. s.21

¹⁴⁶ Atilla Şehirli, "Ermeni tehciri", *Ermeni Araştırmaları*, I.Türkiye Kongresi Bildirileri, ASAM, Ankara 2003, s.21

verdiği rakamlar Türkiye’de ortalama olarak 1.100.000 – 1.500.000 Ermeni’nin yaşadığı yönündedir.¹⁴⁷

I.Dünya Savaşı Sırasında Dış Ülkelere Göç Eden Ermenilerin Sayısı:

I.Dünya Savaşı boyunca göç eden Ermenilerin sayısı Milletler Cemiyeti Göçmenler Komitesi bilgilerine göre şöyledir: Fransa’ya; 35.000, Kanada’ya; 1.244, Amerika’ya; 34.136, Yunanistan’a; 42.200, Bulgaristan’a; 15.000, Kıbrıs’a; 2.500, Suriye’ye; 100.000, Lübnan’a; 50.000, Ürdün’e; 10.000, Mısır’a; 40.000, Irak’a; 25.000, İran’a 50.000, Rusya’ya; 420.000, Başka Avrupa ülkelerine gidenler, Kayıplar ve unutuluların sayısı ise 50.000 Ermeni’dir. 1927 Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk sayımına göre ülkedeki mevcut Ermeni sayısı 123.602’dir. Yukarıdaki dağılıma göre toplam Ermeni sayısı;998.682’dir. 1914 yılında Osmanlı Devletindeki Ermenilerin toplam sayısı; 1.300.000 idi.¹⁴⁸

Sömürgeci Devletlerin Tehcir Olayını Protesto Etmesi ve Osmanlı Devleti’nin cevabı:

Osmanlı Devleti’nin, güvenlik nedeniyle ve savunmasız insanları Ermeni çete saldıranlarından korumak için aldığı tehcir kararı ve bu kararla ilgili yasanın ilanı Ermeniler ve destekçi devletleri şok etmiştir. Bu gelişmeler üzerine Ermeniler, bir taraftan saldırılarını arttırarak katliamlara girişirken, öbür taraftan uluslar arası toplumu ayağa kaldırarak “Türkler bizi katlediyor” şeklinde propaganda faaliyetlerine girişmişlerdir.

Osmanlı Devleti’nin aldığı bu tehcir kararına itilaf Devletlerinin Hükümetleri, İstanbul’daki elçileri aracılığıyla 24 Mayıs 1915’de Osmanlı Hükümetine şu protesto notasını vermişlerdir:

“Fransa, İngiltere ve Rusya devletleri, bu bildirin yayını hususunda birleşmişlerdir. Hemen hemen bir aydan beri Kürt ve Türk halkı, Osmanlı yönetimi memurları ile birlikte ve çoğu zaman bunların yardımı ile Ermenileri yok etmektedir. Söz konusu katliamlar özellikle Nisan 15’ine yakın günlerde, Erzurum, Tercan, Bitlis, Muş, Zeyton, Sasun ve bütün Kilikya bölgesinde yapılmıştır. Van yöresinde 100’e yakın köyün halkı tamamen öldürüldüğü gibi, aynı zamanda Osmanlı Hükümeti

¹⁴⁷Şehirli, “a.g.m.”, *Ermeni Araştırmaları*, II.cilt, s.21

¹⁴⁸Şehirli, “a.g.m.”, *Ermeni Araştırmaları*, II.cilt, s.21

İstanbul'daki sakin ve zararsız Ermenilere de musallat oldu. Türkiye'nin insanlık ve medeniyete karşı işlediği bu cinayetlerden dolayı gerek Osmanlı Hükümeti üyelerinin ve gerek bu katliamlara katılmış ve katılacak olanlara şahsen sorumlu tutacaklarını İtilaf Hükümetleri, Babıâli'ye açıkça bildirirler.”¹⁴⁹

Türkiye ile harp halinde de olsalar İtilaf devletlerini oluşturan İngiltere, Fransa ve Rusya elçilerinin gerçek dışı bu cüretkâr ve küstahça açıklamasına Osmanlı Devleti şu açıklama ile karşılık vermiştir:

“Osmanlı Hükümeti, sözü geçen bildirin kapsadığı ifade ve maddeleri kesinlikle red eder. Osmanlı ülkelerinde Ermenilere karşı katliam yapıldığı yalandır. Olayların iç yüzünü anlatmak için aşağıdaki açıklama sunulur:

Erzurum, Tercan, Eğin, Sasun, Bitlis, Muş ve Kilikya Ermenileri rahatlık ve güvenliği bozacak hiçbir harekette bulunmadıklarından, Osmanlı memurları tarafından bunlar hakkında bir takım tedbirler alınmasına ihtiyaç görülmemiştir. Bu gerçek, tarafsız devletler konsoloslarınca da bilinir. Üçlü İtilaf hükümetlerinin bu konudaki suçlamaları yalandan başka bir şey değildir. Doğuya ait işleri ve hususları bilenler pekâlâ bilirler ki, Ermeni halkı her fırsattan yararlanarak Osmanlı hükümeti aleyhinde isyana kışkırtanlar, üçlü itilafın ve özellikle Rusya ile İngiltere'nin memurlarıdır. Bu devamlı tahrikler, Osmanlı hükümeti ile sözü geçen hükümetler arasında da düşmanlık belirlediğinden beri ortaya çıkmıştır. Yine böylece bu devletlerin Bulgaristan ve Romanya'da bulunan konsoloslarıyla diğer memurları, Osmanlı tebaasından olan genç Ermeni çetelerini Varna, Sulina, Köstence ve diğer yollarla Kafkasya'ya göndermişlerdir.

Rusya hükümeti bu genç Osmanlı Ermenilerini gerek ordusuna alarak ve gerek silah ve bombalarla donatarak ihtilal bildiri ve programlarını ellerine vererek onları imparatorluk Ermeni çevrelerine sokmaktan geri durmamıştır. Bunların görevi bu çevrelerde gizli bir ihtilal teşkilatı meydana getirmek ve özellikle de Van, Çatak, Havasor, Gevaş ve Tınar Ermenilerini hükümetimiz aleyhine silahlı isyana yöneltmekten ibaretti. Bunlar aynı zamanda da Türklerle Kürtleri öldürmek için Ermenileri tahrik ediyorlardı. Aşağıdaki örnekleri vermeyi faydalı gördük:

---

¹⁴⁹ Saray, *a.g.e.*, s.59

Osmanlı hükümeti ile Rusya arasında savaş çıktıktan sonra “Arom Garo” adıyla tanınan eski Osmanlı milletvekili “Karakin Pastırmacıyan”,Ermeni komiteleri reislerinden Tıro ve Heço tarafından kurulan çeteye girmiş ve bu kimseler ile birlikte Rusya tarafından silahlandırılmış olan Ermeni gönüllülerin başında olarak Osmanlı hududunu geçmiştir. Bayazid kasabasının Ruslar tarafından alınması sırasında adı geçen (Ermeni çetesi),yolu üzerinde rastladığı bütün Müslüman köylerin tahrip etmiş, halkını öldürtmüştür. Ruslar bu bölgeden çıkarıldığı sırada, kendisi yaralanmış ve Erzurum Taşnak delegesi Suren adındaki şahıs da ölmüştür.¹⁵⁰

Pastırmacıyan, şimdi Kafkasya hududu üzerinde faaliyette bulunuyor. Amerika’da yayınlanan ve Taşnaksutyun’un yayın organı olan (Asbarez) gazetesi, onun savaş alanına gitmeden önce ant içme töreni yapıldığı sırada Tıra ve Heço ile birlikte çıkarttığı bir fotoğrafını yayınlamıştır.¹⁵¹

Bu bölücü hareketler, İngiliz memurları tarafından Kıbrıs’tan getirilip İskenderun yakınlarına çıkartılan Ermenilerin hareketleriyle gayet açık bir surette ortaya çıkmıştır.(Torosoğlu Agop’un üzerinde bulunan belge, takip edilen korkunç gayeyi itiraz edilmez bir şekilde açıklıyordu.)Bu tahrikler, diğer sonuçlardan başka olayların kontrolden çıkmasına sebebiyet vermiştir. Diğer taraftan da Fransız ve İngiliz deniz kuvvetleri kumandaları Adana Dörttyol, Yumurtalık, İskenderun ile memleketin diğer yönlerindeki Ermenilerle haberleşerek bunları isyana teşvik ve tahrik ediyorlardı.¹⁵²

Özellikle Zeytun Ermenilerine gelince: İngiltere ve Fransa hükümetleri sonucunda Ermeni İhtilal Örgütü geçen şubat ayından itibaren faaliyete geçti. Zeytun Ermenileri, hükümet görevlilerine karşı silaha sarılarak, hükümet dairesini kuşattılar. Bu olaya karşı, Osmanlı hükümetine düşen görev, ihtilalini bastırmak, genel güvenliği temine çalışmaktan ibaretti.¹⁵³

Bu gibi ihtilalci ve bölücü hareketlerin önlenmesi için gerekli olan bütün tedbirlerin alınmasındaki hak, doğrudan devletin hukukundan doğmuş olduğu için buna kimsenin itiraza hakkı yoktur.

Bundan başka tedbirler, söz konusu olan meselede olduğu gibi, harp zamanında ayrıca bir öncelik ve önem kazanır. Osmanlı hükümeti, bir taraftan askeri hareketler ile

---

¹⁵⁰ Saray, *a.g.e.*, s. 61

¹⁵¹ Saray, *a.g.e.*, s. 62

¹⁵² Saray, *a.g.e.*, s. 61

¹⁵³ Saray, *a.g.e.*, s. 62

isyani bastırmaya ve diğeryandan yabancı ÷lkelerdeki ihtilal komiteleri ve üçlü itilaf hükümeti memurlarıyla temasta bulunan Ermeni ihtilalcilerinin tutuklanmasına zorunluluk duydu. Adı geöen üç hükümetin iddialarına rağmen Osmanlı hükümetinin isyanları bastırma hareketlerinde halktan hiçbir unsurun katkısı olmamıştır. Ermeni ihtilalcilerinin evlerinde yapılan aramalar sonunda, ihtilal bayraklarıyla, isyana ve bölücü hareketlere ilişkin önemli belgeler ortaya çıkarıldı. Bu belgeler, merkezi idareleri Paris, Londra, Tiflis'te bulunan ihtilal komitelerinin İngiltere, Fransa ve Rusya hükümetlerinin himayelerine sahip olduğunu da ayrıca tespit ediyordu. Aynı zamanda başka yerlerde yapılmış olan aramalarda, Ermeniler üzerinde binlerce bomba ve Rus tüfekleri meydana çıkarılmıştır. Tutuklanan bu Ermenilerle İngiliz, Fransız ve Rus memurlarının teşvik ve tahrikiyle askeri hizmetten kaçan ve bu amaçla Jandarmalara hücum edenler, tabii ki yetkili mahkemelere teslim olunmuştur. Söz konusu hareketlerin Rusya, İngiltere ve Fransa hükümetlerinin koruması altında hazırlanmış olduğuna ve son defa da, Köstence'de toplanan İhtilal Komitesi'nin görünüşte ihtilalci hareketlerden vazgeçmiş gibi görünmekle beraber, fırsat çıktığında harekete geçmeye karar verdiğine dair bugün Osmanlı Hükümeti'nin elinde belgeler vardır. Babiâli, kamuoyunu aydınlatmak için bu belgeleri bütün ayrıntılarıyla elverişli bir zamanda yayınlanacaktır.¹⁵⁴

Osmanlı hükümeti, genel güvenliğin temini hususunda devletin açık haklarından olmak üzere aldığı tedbirler sayesinde Ermenilerin ihtilalci hareketleri hiçbir zaman katliam yapılmaksızın bastırılabilmiştir. Bununla beraber İstanbul'da oturan 77.755 Ermeni'den söz konusu olan ihtilallere katılmaktan sanık olarak yalnız 2345 kişi tutuklanıp, diğerylerinin huzur ve rahatla iş güçleriyle meşgul oldukları ve büyük bir güvenlik içinde yaşadıkları göz önüne alınırsa, bu tedbirlerin her halde gerekli olduğu ve Ermenilere karşı hiçbir hareket anlamını taşımadığı meydana çıkar.¹⁵⁵

Bazı Ermeniler, başka yerlere yollanmışlar ise, bu da kendilerinin savaş bölgelerinde yerleşmiş bulunmalarından veya varlıkları yukarıdaki görüşlere göre, milli savunma yönünden Osmanlı hükümetine pek haklı endişeler vermesinden ileri gelmiştir.

---

¹⁵⁴ Saray, *a.g.e.*, s. 62

¹⁵⁵ Saray, *a.g.e.*, s. 63

Diğer taraftan, Babiâli, kara ve deniz hudutlarının korunması, güvenliği için gerekli göreceği her çeşit tedbiri uygulamayı milli görevlerinden sayar bundan dolayı hiçbir yabancı hükümete hesap vermek zorunda değildir. İngiliz ve Fransız Deniz Kuvvetleri kumandaları Çanakkale’de gezici ve sabit hastaneleri topa tutarken ve Rusya hükümeti Ermeniler vasıtasıyla Kars yakınlarında oturan binlerce Müslüman’ı kılıçtan geçirir. Kafkasya’da aldığı Osmanlı esirlerini yine aynı Ermeniler vasıtasıyla yok eder ve bunları açlık ve susuzluk içinde merhametsizce öldürürken; İngiltere, Fransa ve Rusya hükümetlerinin duygulardan dem vurmaları garip değil midir? Savaşan devletler konsoloslarını en fena muameleye uğratan Türkiye değil Rusya hükümetidir.¹⁵⁶

İngiltere, Fransa ve Rusya’yı sevk ve idare edenler, yalnız Ermenilerin ayaklanmasını hazırlamakla yetinmeyerek, İslam unsurunu da devlete karşı isyan ettirmeye teşebbüs etmişlerdir. Bunlar maksatlarına varmak için resmen cinayetler işlemiş ve yolsuz harekette bulunmuşlardır. Bu tertibat ve teşebbüslere ait belgeler Babiâli’nin eline geçmişti. Anlatılması mümkün olmayan olaylar, pek eski zamanlarda, zalimce hareketlerle lekelenen yüzyıllarda bile hiç görülmemiştir.¹⁵⁷

Kafkasya’da, Fas’ta, Mısır’da, Hindistan’da ve başka yerlerde çıkan isyanlar sırasında, bunları bastırmak için son derece şiddet göstermiş ve tamamen insanlığa aykırı hareketlerden geri durmamış olan İngiltere, Fransa ve Rusya hükümetlerinin alınması gerekli ve son derece adaletle uygulamış olduğu tedbirlerden dolayı Osmanlı hükümetini suçlamaları doğru olmaz.

Osmanlı hükümeti, bu olaylarda en basit devlet haklarını kullanmaktan başka bir şey yapmamışken, Osmanlı hükümeti ileri gelenleri ile isyanları bastırma tedbirleri ile ilgili bulunan memurların, sorumlu tutulacaklarına dair yayınlar hiçbir şekilde karşılık verilecek iddialar değildir. Şikâyet etmeye mecbur olduklarını sandıkları olayların bütün sorumluluğu söz konusu olan ihtilal hareketlerini kendileri tertip ve idare ettikleri için, daha çok üçlü itilaf hükümetlerine gitti.¹⁵⁸

---

¹⁵⁶ Saray, *a.g.e.*, s. 63

¹⁵⁷ Saray, *a.g.e.*, s. 63

¹⁵⁸ Saray *a.g.e.*, s. 64

1.6.3. Mavi Kitap

Osmanlı hükümeti, bu açıklamadan sonra, tehcir olayı ile ilgili yeni düzenlemelere giderek 30 Mayıs 1915'te yayınladığı tehcir yönetmeliğini genişleten daha kapsamlı bir yönetmeliği 10 Haziran 1915'te yürürlüğe koymuştur.¹⁵⁹

Osmanlı Devleti'nin, itilaf devletlerine verdiği cevaba, Ermeni tehciriyle ilgili aldığı emniyet ve hukuki kararlara rağmen, İngiliz makamlarının, Türkiye ve Türkler aleyhinde yürüttüğü propagandadan vazgeçmediği görülmektedir. Gerçekleri yansıtmayan İngiliz propagandasının iki amacı vardı: Öncelikle Çanakkale Savaşlarının kaybedilmesi ile oluşan kamuoyu tepkisini yatıştırmak ve sonra da Amerikalıların desteğini alarak, kendi saflarında savaşa girmelerini sağlayarak savaşı kazanmaktı. Daha önce Türkler aleyhinde ve Ermeniler lehinde, Anadolu'da görev yapan misyonerler vasıtasıyla Amerika'da oluşan kamuoyu tepkisini kuvvetlendirmek için İngiliz hükümeti,"Osmanlı İmparatorluğunda Ermenilere yapılan muamele,1915-1916"adlı bir "Mavi Kitap",yayınlanmıştır.1917 yılında ABD'nin İtilaf devletlerinin yanında savaşa girmesi de Ermenileri mağdur gösteren bu kitabın etkisi olmuştur.¹⁶⁰

James Bryce ve Arnold Toynbee tarafından kaleme alınan "Mavi Kitap" öteki gerçek "Mavi Kitap"lara pek benzemiyordu. Gerçek "Mavi Kitap"lar elçilik ve konsolosluk raporları gibi resmi belgelerden oluşurdu; Ermenilerle ilgili yazılan "Mavi Kitap"ta ise İngiliz resmi belgesi pek yoktu. Savaş sebebiyle 1914'te Türk-İngiliz diplomatik ilişkileri kesilmiş, Türkiye'deki İngiliz Büyükelçiliği ve konsoloslukları kapanmıştı. 1915 yılında yaşanan tehcir olayını rapor edenler, misyonerler, gazeteciler, Ermeni komitacıları vs. gibi resmi sıfatı olmayan kimselerdir.¹⁶¹

---

¹⁵⁹ Şimşir, *a.g.e.*, s. 31

¹⁶⁰ Şimşir, *a.g.e.*, s.29- Emre Kongar, *Tarihimize Yüzleşmek*, s.114; *Belgeler ve Tanıklarla Türk Ermeni ilişkilerinde Tarihi Gerçekler*, (Ed. Aysel Ekşi) , Alfa Yayınları, İstanbul 2006, s. 272.

¹⁶¹ Şimşir, *a.g.e.*, s.30

2. MİLLİ MÜCADELE VE CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ERMENİ İLİŞKİLERİ

2.1. Milli Mücadele Dönemi Türk Ermeni İlişkileri

Birinci dünya savaşında Türklere karşı itilaf devletlerinin yanında savaştıklarını ileri süren Ermeniler, imparatorluk topraklarının paylaşılması amacıyla Paris'te toplanan konferansta ortaya çıktılar ve “Büyük Ermenistan”ı kurma hayallerini savundular. Ermeniler bu emellerini gerçekleştirmek için, I. Dünya savaşı sonlarında Ermenistan devleti sınırları içinde ve dışında kalan Türkleri kitleler halinde yok etmeye ya da başka yerlere göçe zorladılar. Ermenilerin Türkleri katletmesi olayları, Türk ordusunun Mondros Mütarekesi hükümlerine göre terhis edilerek bölgeden çekilmesi üzerine artarak devam etmiştir.¹⁶²

Bölgede yaşayan Türkler, Ermeni saldırı ve katliamları karşısında kendilerini savunmak için milli şuralar kurdular.¹⁶³

Anlaşma devletleri ve özellikle İngiltere Türkiye'nin doğuda Ruslarla bağlantı kurmalarını engellemek için dünya savaşı sonlarına doğru bir Kafkas Blok'u kurmuşlardır.

Mondros Mütarekesi'nden sonra bir generalin komutasında Kars'a gelen İngiliz birliği, başlangıçta Milli Şura'yı kabul etmişti. Fakat 13 Nisan 1919'da şurayı basarak dağıttılar ve bölgenin yönetimini ele aldılar. 29 Nisan 1919'da ise Ermenileri bölgeye getirerek idareyi Ermenilere devrettiler. Böylelikle Ermeniler Türk topraklarına İngilizlerin yardımıyla girdiler. Ermeni çeteleri işgal ettikleri bölgelerdeki Türkleri katletmeye devam ettiler. İngilizlerden askeri yardım alarak silahlı güçleri aracılığıyla sınırlarını genişletmeye çalıştılar. Ermeniler doğudan batıya Oltu bölgesine doğru taarruza geçtiler, bölgede çok kanlı çarpışmalar oldu ve Kuva-i Milliye birliklerinin yaptıkları baskınlar sonucu Ermeni taarruzu kırılabilirdi.¹⁶⁴

Ermenilerin gerek çete faaliyetleri ile giriştikleri katliamlara, gerekse askeri güçleri ile sınır genişletme çabalarına son verme zamanı gelmişti. Ayrıca bu sıralarda siyasi yönden Ruslar ile başlayan ilişkileri geliştirebilmek bakımından, direkt olarak

---

¹⁶² Gürün, *a.g.e.*, s. 363

¹⁶³ Gürün, *a.g.e.*, s. 375

¹⁶⁴ Gürün, *a.g.e.*, s. 375

sınırdan bağlantı kurmak ve işgal altındaki Türk topraklarını kurtarmak zorunlu bir hal almıştı.¹⁶⁵

Kazım Karabekir Paşa Komutasındaki Doğu cephesi Komutanlığı birlikleri, TBMM'den aldığı yetkiyle 28 Eylül 1920'den itibaren Sarıkamış-Kars-Gümrü doğrultusunda taarruza başladı.29 Eylül'de Sarıkamış,30 Ekim'de Kars geri alındı. İleri harekâtını sürdüren Türk Birlikleri, 7 Kasım 1920'de Gümrü'deki son Ermeni direnişini kırarak, doğuda ilk zaferini kazandı.¹⁶⁶

2.1.1.Gümrü Barış Antlaşması (3 Aralık 1920)

TBMM Hükümeti kuvvetlerinin Doğu cephesinde askeri alanda Ermenilere karşı elde edilen zafer üzerine, 28 Kasım 1920'de Gümrü'de toplanan Türk-Ermeni delegeleri arasında 2/3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalandı.¹⁶⁷

Bu anlaşma gereğince doğuda tespit edilen sınır sonradan Moskova ve Kars antlaşmaları ile de kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğu sınırıdır. Fakat antlaşmanın imzalanmasından bir gün sonra Ermenistan, kızıl ordu tarafından işgal edildi. Bu yüzden Gümrü antlaşması onaylanamadı. Bunun yerine önce 16 Mart 1921'de Moskova antlaşması, daha sonra 13 Ekim 1921'de Türkiye-Sovyet Rusya ve Ermenistan arasında Kars antlaşması imzalanarak yürürlüğe girdi. Kars Antlaşmasının hükümleri Moskova antlaşması hükümlerinin aynıdır.¹⁶⁸

Doğu cephesi komutanlığınca Ermenilere karşı kazanılan zafer sonucu imzalanan Gümrü antlaşması, Ankara hükümeti'nin uluslararası alandaki ilk başarısıdır. Ermeniler bu ve diğer Antlaşmalarla Sevr antlaşmasını reddederek bugünkü Türk-Ermeni sınırını kabul etmişlerdir.¹⁶⁹

2.1.2.Sevr ve Lozan Antlaşmaları

Osmanlı devleti'nin savaştan yenik ayrılmasıyla imzalanan Sevr antlaşması, Ermeniler için yeni bir umut kaynağı olmuştu. Bu antlaşmada Ermenistan'ın özgür ve

---

¹⁶⁵ Gürün, *a.g.e.*, s. 386

¹⁶⁶ Gürün, *a.g.e.*, s. 388

¹⁶⁷ Gürün, *a.g.e.*, s. 391

¹⁶⁸ Gürün, *a.g.e.*, s. 391

¹⁶⁹ Uras, *a.g.e.*, s. 704

bağımsız bir devlet olarak tanınması öngörülmekte, sınırın tespiti ise ABD başkanı Wilson'un takdirine bırakılmaktadır.¹⁷⁰

Londra Konferansı'nda, Sevr Antlaşması'ndaki hür ve bağımsız bir Ermeni Devleti yerine ortaya ne olduğu belirsiz bir "ocak" sözcüğü çıkmıştır. Bu değişik sözcük, Türklerin yönetimi altındaki Ermenistan özerklik sağlamak amacıyla ABD'li misyonerler tarafından önerilmiştir. Milletler Cemiyeti 21 Eylül 1921'de bu ocağın Türkiye'den ayrı ve bağımsız olmasına karar vermiştir.¹⁷¹

Ermeni delegeleri, "ocak" kararına karşı çıkmışlar; bağımsız, birleşik ve bütün bir Ermenistan kurulmasını istemişlerdir. 1922 yılında Paris'te toplanan, İngiltere Fransa ve İtalya dışişleri bakanları 1921 yılı Mart ayında Londra'da toplanan konferansta kurulacak olan Ermeni yurdu hakkında görüşmüşlerdir.¹⁷²

Milletler Cemiyeti'nin de bu konudaki kararına uyulacaktır, kararına varılmıştır. Ancak bu tarihten önce, 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması; 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması; Fransızlarla da 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması yapılmıştır. Böylece Kilikya'nın Türklerden alınamayacağı anlaşılmıştır.¹⁷³

Paris'te toplanan itilaf devletleri dışişleri bakanları Sevr Barış Antlaşması ve Londra Konferansı isteklerinden ayrılarak işi en sonunda Milletler Cemiyeti'ne aktarmışlardır.¹⁷⁴

Türk Ordusu'nun Batı Cephesi'nde elde ettiği başarılar ve kazanılan zafer sonucu 11 Ekim 1922 tarihinde, Mudanya Antlaşması imzalanmış ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti delegeleri itilaf devletleri tarafından 22 Ekim 1922'de İsviçre'nin Lozan kentinde yapılacak Barış Konferansında davet edilmiştir. Davet İstanbul Hükümetine de yapılmıştır. Bu çift başlılığa son vermek için Saltanat kaldırılacak, halifelik her türlü hâkimiyet yetkilerinden arındırılarak, sadece sembolik bir makam olarak kalacaktır.¹⁷⁵

Ermeni Sorunu Lozan'da "Azınlıklar Sorunu" arasında görüşülmüştür.

Azınlıklar için ileri sürülen maddeler:

---

¹⁷⁰ Gürün, *a.g.e.*, s.354

¹⁷¹ Berna Türkoğan, *1915'ten Günümüze Tehcir*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul Eylül 2006, s.177

¹⁷² Türkoğan, *a.g.e.*, s.177

¹⁷³ Uras, *a.g.e.*, s.709

¹⁷⁴ Uras, *a.g.e.*, s.712

¹⁷⁵ Uras, *a.g.e.*, s.713

a. Türkiye’de azınlıklara dil, din ve benzeri konularda bazı haklar sağlanmalı ve bu haklar Milletler Cemiyeti tarafından denetlenmeli.

b. Hıristiyanlar askerlik yapmamalı, buna karşılık para olarak bedel vermeli.

c. Azınlıklar için genel af çıkarılmalı.

d. Seyrüsefer serbestliği tanınmalı.

e. Yerlerinden göç ettirilen Ermenilerin eski yerlerine tekrar dönmelerine izin verilmeli.

f. Din ve Mezhep ayrıcalıkları aynen kalmalı.¹⁷⁶

Konferansın Azınlıklar Alt Komitesi’nin 15–30 Aralık 1922 ve 3–11 Ocak 1923 tarihlerindeki toplantılarında, Türk heyetinin itirazlarına rağmen, Ermenilerin durumu görüşülmüştür. Fakat itilaf devletlerinin Lozan’da Ermeniler için gösterdikleri gayretler uygun bir sonuç vermemiş ve bu girişimlerin uygun bir zamanda tekrarlanması için politik ilkelerin sürdürülmesine karar alınmıştır. Bu gelişmeler karşısında Ermeni delegeler hayal kırıklığına uğramışlardır.¹⁷⁷

Oysa I.Dünya savaşı sonunda Avrupa’da ortaya çıkan yeni devletler gibi Ermeniler de kendilerine Wilson ilkelerine uygun olarak bir yurt verileceğini düşünmüşlerdir. Ulusların kendi kaderini tayin ilkesi uyarınca, Doğu Anadolu’da bağımsız bir devlet statüsü kazanacaklarını düşünmüşler ve gerçekleşmeyince hayal kırıklığı yaşamışlardır. Türklere karşı savaşmaları karşılığında kendilerine toprak vaadinde bulunulmuş ve daha önce verilen sözlerin yerine getirilemeyeceği anlaşılınca girişimlerine başka yollardan devam etmişlerdir. Fakat bu konu bir daha Lozan Konferansında görüşülmemiş ve Antlaşma metninde yer almamıştır.¹⁷⁸

Lord Curzon’un Yaptığı Konuşma

“Şimdi Ermenilerden söz edeceğim. Bunlar yalnız birkaç asırdan beri karşılaştıkları, medeni âlemi dehşete düşüren zulümlerden dolayı değil, fakat gelecekleri hakkında kendilerine verilmiş olan güvence nedeniyle göz önüne alınmaya layıktır.

Şimdi bir Sovyet cumhuriyeti olan Erivan’da bir Ermeni hükümeti vardır. Bana söylediklerine göre burada 1.250.000 nüfus mevcuttur. Her taraftan gelen göçmenlerle

---

¹⁷⁶ Uras, *a.g.e.*, s.722

¹⁷⁷ Gürün, *a.g.e.*, s.434

¹⁷⁸ Gürün, *a.g.e.*, s. 437

sıkışıklık artmış ve artık kimseyi alamaz bir hale gelmiştir. Diğer taraftan Kars, Ardahan, Van, Bitlis, Erzurum'daki Ermeniler zarar görmüşlerdir.

Fransızlar Kilikya'yı boşaltırken buradaki Ermeni halkı da korkudan Fransız ordusunu izlemiştir. Şimdi bunlar İskenderun, Halep, Beyrut şehirlerinde ve Suriye'nin Türkiye sınırı boyunca dağınık bir haldedir. Sanıyorum ki, evvelce üç milyon olan bu Ermenilerden şimdi Anadolu'da 130.000 kişi kalmıştır. Pek çoğu Kafkasya'ya, Rusya'ya, İran'a ve diğer komşu ülkelere dağılmışlardır.(...) Her halde geleceğin Türkiye'sinde gerek Anadolu'da ve gerek Rumeli'de pek fazla bulunacak Ermenilerin güvenlik ve korunmaları için antlaşmaya özel maddeler konulması gerekecektir

Şimdi bir Ermeni yurdu kurulması için gerek Ermeniler, gerekse Ermenileri sevenler tarafından yapılan isteklerden söz edeceğim. Ermenilerin kendi topraklarında oturmak istemeleri çok doğaldır. Ermenistan Cumhuriyeti toprakları, buna yetmez. Bu nedenle Türkiye'deki Ermeniler için ister kuzeydoğu ve ister Kilikya'nın güneydoğusunda bir arazi verilmesi isteniyor. Durum bu isteklerin yerine getirilmesini evvelkinden daha zor bir hale getirmiştir. Fakat biz Türk delegelerinin bu konudaki görüşlerini öğrenmekle mutlu olacağız". Lord Curzon, bundan sonra bu sorunun ayrıntılarıyla incelenmesi ve kesin önerilerin bildirilmesi için bir tali komisyon kurulmasını önermiştir.¹⁷⁹

Türk delegasyon başkanı İsmet İnönü, diğer konular hakkında ayrıntılı belgelere dayanan açıklamalar yaptıktan sonra, özellikle şu hususlar üzerinde durmuştur:

"Türk milleti ve Türk Hükümeti, çıkarılan isyanları daima sabrı tükendikten sonra bastırma önlemlerine başvurmuş ve isyancılara karşılık vermiştir. Ermenilerin Türkiye'de karşılaştıkları bütün kötülüklerin sorumluluğu, kendi hareketlerine aittir.1909 yılındaki Adana olayları ve yine Dünya savaşında Anadolu'nun birçok vilayetlerinde çıkarılan isyanlar aynı trajedinin korkunç bir devamıdır. Belirtilen olaylardan da anlaşılacağı gibi Osmanlı Devleti içindeki gayri Müslim unsurlar, yüzyıllardan beri rahat ve refah içinde yaşadıkları memleketin yöneticilerinin iyi duygularını suistimal etmedikçe Türkler bunların haklarını hiçbir zaman inkâr etmemişlerdir.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Tahir Tamer Kumkale, *Soykırım Yalanları*, s. 31

¹⁸⁰ Saray, *a.g.e.*, s. 105

Türk hükümeti ve Milletinin insanlığa uymayan hiçbir hareketinden bu güne kadar bir şikâyet nedeni bulamamış olan Musevi cemaatinin gösterdiği örnek, Rum ve Ermeniler hakkındaki üzücü olayların suçunun bizzat bunlara ait bulunduğunu ispat etmeye yeter. Bu nedenle tarih, azınlıklar sorununun iki esaslı etkenin gözden uzak tutulmasını örgütüyor. Evvela bazı devletlerin azınlıkları korumak bahanesiyle içişlerine karışma arzusu konusundaki dış politik etki ve bu suretle arzulan karşılığın kışkırtmalar yapmak ve karışıklıklar çıkarmak suretiyle meydana gelmesi; ikincisi böylece cesaret verilen azınlıkların bağımsız devlet kurmak için kurtulmaya karşı eğilim ve isteklerinin bilinmesi üzerine meydana gelen iç politik etkenler.¹⁸¹

Ermenilere gelince; Türkiye'yle Ermeni Cumhuriyeti arasında yapılan antlaşmalarla güçlendirilmiş olan ikili ilişkiler, Ermeni hükümeti tarafından yapılabilecek her hangi bir kuşatma olanağını ortadan kaldırmıştır. Diğer taraftan Türkiye'de kalmaya karar vermiş Ermeniler, iyi vatandaş olarak yaşamının kesin lüzumunu artık göz önünde bulundurmalıdır. Sonuç olarak TBMM delegeleri şu düşüncededirler:

a. Türkiye'de azınlıkların durumunun düzeltilmesi her şeyden evvel her nevi yabancı karışmasıyla gelecek kışkırtmaların giderilmesiyle mümkündür.

b. Bu amaca ulaşabilmek için her şeyden evvel Türk ve Rum halkının karşılıklı değiştirilmesi gerekir.

c. Karşılıklı değiştirme önlemlerini uygulanmasından hariç tutulacak olan azınlıkların güvenlikleri ve ilerlemeleri için en iyi güvence; gerek kanunlardan ve gerekse Türk vatandaşlığından ayrılmış olan bütün cemaatler hakkında Türkiye'nin vereceği garanti olacaktır.”

Lozan Barış Antlaşmasında Ermeni sorunlarına değinilememiş olması Ermenilerde hayal kırıklığı yaratmıştır. Ermeniler Lozan Barış Antlaşması'nda, Ermenilerin göz ardı edildiğini ve yok sayıldığını öne sürerek, bu antlaşmanın ne barışa ne de hak ve adalete yaramayacağını savunmuşlar ve Lozan Antlaşmasına karşı olduklarını dile getirmişlerdir.¹⁸²

---

¹⁸¹ Uras, *a.g.e.*, s. 729

¹⁸² Ürer, *a.g.e.*, s. 239

Ermeni sorununu tamamen ortadan kaldıran Lozan Antlaşması'nda itilaf devletleri yüz üstü bırakılan ve Türkiye'deki taleplerini gerçekleştirme şanslarını kaybettiklerini anlayan Ermeniler, yeniden Rusya'ya dönmüşlerdir.¹⁸³

2.1.3. Lozan Antlaşması Sonrası Yaşanan Gelişmeler

Lozan Antlaşması'nda İtilaf devletleri tarafından yüzüstü bırakılan ve Türkiye'deki taleplerini gerçekleştirme şansını kaybeden Ermeniler, tekrar Rusya'ya dönmüşlerdir. Rusların sıcak denizlere inme politikasını hesaba katarak, bu ülkenin her koşulda Ermenileri koruyacağını düşünmüşlerdir. Bu düşünce üzerine bir program yaparak şu ilkeler doğrultusunda çalışma kararı almışlardır.¹⁸⁴

- a. Sovyet Rejiminden ayrı olarak, ekonomi ve kültürünü pekiştirmek
- b. Bütün dünyaya dağılmış Ermenilerin kimliklerini korumalarını ve yaşatmalarını sağlamak
- c. Batı kamuoyunda ve Milletler Cemiyeti nezdinde Ermeni istek ve iddialarını sürdürmek.

- d. Ermeni halkı ve göçmenleri için hayır kurumlarının yardımlarını sağlamak

Atatürk, İkinci Meclis'i açarken 13 Ağustos 1923 günü yaptığı konuşmasında şunları söylemiştir:

“Efendiler, Şark'ta Trabzon'u, Cenup'ta Adana'yı ihtiva edecek büyük Ermenistan'dan eser kalmamıştır. Ermeniler tabii olan hudutları dahilinde bırakılmıştır. 93 seferinde Türk vatanından cebren ayrılan Evliye yi Selase tekrar sancağımız altına alınmıştır.”¹⁸⁵

Atatürk, Ermeni sorununun Sevr'den Lozan'a nasıl geliştiğini ve sonuçlandığını NUTUK 'ta şöyle özetliyor(sadeleştirilmiştir):

“Kafkas Sınırı”:

“Sevr'de: Türk-Ermeni sınırının saptanması ABD başkanı Wilson'a bırakılmıştır. O da, sınır olarak Karadeniz kıyısında Giresun'un doğusundan başlayıp Erzincan'ın batı ve güneyinden, Elmalı, Bitlis ve Van Gölü güneyinden geçen ve birçok yerlerde I. Dünya Savaşı'ndaki Türk-Rus cephesini izleyen bir hattı göstermiştir.”

---

¹⁸³ Uras, *a.g.e.*, s. 746

¹⁸⁴ Uras, *a.g.e.*, s. 747

¹⁸⁵ Şimşir, *a.g.e.*, s. 188

Mart 1921 önerisinde: Milletler cemiyeti bir Ermeni yurdu kurulması için doğu illerinden Ermenistan'a bırakılacak toprakları saptamak için bir komisyon görevlendirilecek ve Türkiye bu komisyonun kararını kabul edecek.

Mart 1921 önerisinde: "Bir Ermeni yurdu kurulması için Milletler Cumhuriyeti'nin yardımı isteneceğinden söz edilmektedir.

Lozan'da: Bu sorun, ortadan kaldırılmıştır.¹⁸⁶

Ermeni Sorunu, Atatürk'ün ifadesiyle, Lozan'da "Bertaraf edilmiştir."Devletler hukuku bakımından durum budur. Fakat hukuk dışında, fiiliyatta, Ermeni sorunu o günlerden bu günlere Ermeniler tarafından gündemde tutulmaya çalışılmış ve bunda da başarılı olunmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunun ilk yıllarında büyük bir değişim ve dönüşüm süreci yaşadığından Ermeni sorununa yeterince odaklanmamıştır, içeride büyük ekonomik sorunla uğraşmak zorunda kalan ve aynı zamanda kurumsal anlamda yapılanma süreci yaşayan Türkiye Cumhuriyeti, imzalanan antlaşmalarla bu sorunun kapandığı yanılgısına kapılmıştır. Fakat Türkiye, Osmanlı imparatorluğunun tasfiye edilmişinden sonra hemen hemen tüm etnik grupların Türklere karşı hasmane tutumlarının farkındaydı, ama bu durumun zamanla düzeleceği inancını taşıyordu. Mustafa Kemal ve çalışma arkadaşları Türkiye'nin ilk etapta bölgesindeki gerginliği azaltması gerektiğini düşünmekteydiler.¹⁸⁷

Bu dönemde, Mustafa Kemal, Lozan görüşmeleri sonrasında Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Ermenilere sırt çevirmemiş, onların sorunlarıyla yakından ilgilenmiştir. Lozan'da Hahamhane ve Patrikhaneler kapatılmamış, ama faaliyetleri dini alanda sınırlandırılmıştır. Yapılan yeniliklerle, gayrimüslimlerin aile hukukunu kendi geleneklerine göre düzenlemeleri hususunda farklılıklar ortaya çıkınca Yahudiler (15 Eylül 1925)' te, Ermeniler (17 Ekim 1925)'te ve Rumlar (27 Kasım 1925) bu farklılığın kaldırılması için müracaat etmişler ve ülkede ayrı muamele görmek istemediklerini ifade etmişlerdir. Ancak, içeriden ve dışarıdan gelen kışkırtmalarla azınlıklar siyasi ve İdeolojik faaliyetlerde bulununca Mustafa Kemal Atatürk bunları takip ettirip zamanında tedbirler aldırılmıştır.¹⁸⁸

---

¹⁸⁶ Şimşir, *a.g.e.*, s. 188

¹⁸⁷ Sedat Laçiner, *Türkler ve Ermeniler*, USAK Yayınları, Ankara 2005, s. 25

¹⁸⁸ Türkdoğan, *a.g.e.*, s. 211

2.2. İkinci Dünya Savaşında Ermeniler

1 Eylül 1939'da Almanya'nın, Polonya'yı işgali ile başlayan ve 2 Eylül 1945'te Japonya'nın teslim olması ile sonuçlanan süreçte yaşanan II.Dünya Savaşı'na Türkiye fiili olarak katılmamakla birlikte, hukuki olarak savaşın sonlarına doğru Japonya ve Almanya'ya savaş ilan ederek katılmıştı. Savaşın başlangıcında, Türkiye bazı antlaşmalara taraf olmuş, uluslararası alandaki konumunu belirlemiştir.¹⁸⁹ 1925'te SSCB ile imzalanan 1935'te 10 yıllığına uzatılan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'dır. Bir diğeri de Moskova'da imzalanan Alman-Sovyet Paketi'dir(23 Ağustos 1939).Ermenilerin yaşadıkları ülkelerde yürüttükleri faaliyetleri Sovyet basını da desteklemiştir. Öyle ki, Türkiye ile olan anlaşma sona erince, Rusya'nın Boğazlar ve Doğu Anadolu'dan imtiyaz ve toprak talebiyle birlikte Ermeniler yeniden gündeme gelmeye başlamıştır.¹⁹⁰

Amerika, Sovyet ve dünyanın birçok bölgesinde örgütlenebilmiş Ermeniler (Diaspora kuruluşları) II.Dünya Savaşı'nın sonunda dünyanın yeniden kurulmakta olduğunu anlamışlar ve yenedünya sisteminde bağımsız bir Ermenistan kurulabilmesi için çalışmalara başlamışlardı. Aralarındaki güncel görüş ayrılıklarını bir kenara bırakarak bu konuda birlikte hareket etmişlerdir. Örneğin Hınçaklar, Komünistler ve Ramgavarlar bu dönemde bir cephede birleşebilmişlerdir. Sovyet yönetimine muhalefetiyle bilinen Taşnaklar bile II.Dünya Savaşı ve hemen sonrasında, SSCB'ye karşı muhalefeti askıya almıştır. Umulan, savaş sonrasında Türkiye'den toprak koparılarak tıpkı İsrail gibi taşıma nüfus ile büyük bir Ermenistan'ın kurulabilmesiydi. Ermeni dernekleri özellikle 1945–46 yıllarında dünyanın önde gelen devlet adamlarına mektuplar göndererek Kars ve Ardahan'ın Türkiye'den alınarak Sovyet Ermenistan'ına verilmesini istemişlerdir. Aynı mektuplarda Türkler tarafından öldürüldüğü iddia edilen 1,5 milyon Ermeni'nin yerine diğer ülkelerde yaşayan aynı sayıda Ermeni'nin de "anavatanları"na dönmeleri istenmiştir. ABD Başkanı Truman'a gönderilen mektupta I.Dünya savaşı'nda Ermenilerin uğradığı zararlardan dolayı Türkiye'den Tazminat talebinde de bulunulmuştur.¹⁹¹

---

¹⁸⁹ Türkoğlan, *a.g.e.*, s. 216

¹⁹⁰ Laçiner, *a.g.e.*,s. 36

¹⁹¹ Laçiner, *a.g.e.*,s. 37

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Ermeni sorunu Sovyet Rusya tarafından bir dış politika aracına dönüştürülmüş ve bu durum Ermeniler tarafından fırsat olarak değerlendirilmiştir.'Anavatana Dönüş' adı altında başlatılan kampanyanın bir ayağı Türkiye'den toprak taleplerini içerirken diğer ayağı da tüm dünya Ermenilerini Moskova'ya bağlamak vardır. Dünya kamuoyunu ve Ermeni kamuoyunu hazırlama şeklinde geçen sürecin ardından tüm dünya Ermenilerine “Anavatanınıza” dönün çağrısı yapılmıştır. Göçün finansmanı Ermeni diaspora kuruluşları tarafından karşılanacaktı. Sovyetler Birliği de göçü organize etmeye çalışmıştır.¹⁹²

“Geri Dönüş Projesi çerçevesinde Yunanistan'dan 2000 kişilik ilk kabile 1946 yılının yazında yola çıktı, gidiş için kayıt yaptıranların sayısı 5000 kişi civarındaydı. Halep'te kayıt yaptıranların sayısı ise 50.000 civarındaydı. Bunlardan ancak 3.000 kadarı 1946 yazında Sovyet Ermenistanı'na nakledilebilirken bu durum belirsizliğe neden oldu. Seydi'ye göre İstanbul Ermenileri'nden de dönüş için 1200–1400 kadar başvuru olmuş, ancak Türk hükümetinin bu konuda her türlü kolaylığı sağlayacağını açıklaması ve Sovyetler Birliğindeki yaşam koşulları konusundaki şüpheler bu başvuruların önemli bir kısmının geri çekilmesine neden olmuştur. Yine de İngiliz resmi belgelerine göre 1000 kadar Ermeni de Türkiye'den Sovyet Ermenistan'ına göç etmiştir. Kampanya çerçevesinde tüm dünya Ermenileri Sovyet Ermenistan'ına davet edilmiştir. Avrupa, Ortadoğu, ABD ve Türkiye'deki Ermenilere yapılan çağrılarda Ermenilerin vatanlarının Ermenistan'da olduğu, ileride Türkiye'deki 'Ermeni vilayetleri'nin de katılımıyla bu vatanın büyüyeceği savı işlenmiştir. Kampanya çerçevesinde 1946–1948 yılları arasında 100.000 kadar Ermeni'nin Sovyet Ermenistan'ına göç ettiği tahmin edilmektedir.”Anavatana Dönüş projesinin II.Dünya Savaşı sonrasında bir Sovyet taktiği olduğu ve amacının Türkiye'yi zayıflatmak olduğu şüphe götürmez bir gerçektir.¹⁹³

Sovyet Rusya “Anavatana Dönüş” Projesi ile 6 temel hedefine ulaşmaya çalışmıştır.

1. İran ile birlikte Türkiye'de Sovyet uydusu haline getirilmek istenmiş, Türkiye'ye karşı Ermeni ve Gürcü kartları kullanılmak istenmiştir.

---

¹⁹² Laçiner, *a.g.e.*, s.39

¹⁹³ Laçiner, *a.g.e.*, s.39

2. Ermeni iddiaları sayesinde Türkiye’den toprak koparılarak, Sovyet Ermenistan’ı genişletmeye böylece batı blokuna karşı Türkiye’nin doğusunda güçlü bir üs oluşturulmaya çalışılmıştır.

3. Ortadoğu ve Kafkaslar’da İngiliz etkisi kırılarak Ortadoğu petrollerine yaklaşılmaya, Akdeniz ve Karadeniz kavşağında stratejik üstünlük yakalanmaya çalışılmıştır.

4. Türkiye’nin İngiltere ve ABD’den uzak tutulmasına çalışılmış, bu ülkelerin Türkiye’yi gözden çıkarmaları sağlanmak istenmiştir.

5. Ermenistan’daki Ermeniler daha sıkı bağlar ile Moskova’ya bağlanmak istenmiştir.

6. Bu sayede diaspora Ermenileri SSCB’ye bağlanmak istenmiştir. Böylece Ortadoğu’dan Kuzey Amerika’ya kadar geniş bir alanda Sovyet etkisi Ermeni iddiaları altında korunacaktır. Nitekim Sovyetler birliğine karşı düşmanca duygular içinde olan Taşnaklar dahi bu kampanya sayesinde Sovyet Ermenistan’ı ile birlikte çalışılması gerektiği noktasına gelmiş ve 1944’ten sonra tavrını yumuşatmıştır.

7. Anavatan’a dönüş projesi ile savaş döneminde büyük kayıplara uğramış olan insan gücü açığının kapatılmasına katkıda bulunmak istenmiştir.¹⁹⁴

Hedeflere ulaşılmış mıdır? Türkiye ile ilgili kısımlarına hayır. Türkiye Stalin’in saldırgan politikaları sonucu Batı Bloku ile ilişkilerini artırarak güçlendirmiş ve soğuk savaş sürecinde, Sovyet Rusya karşısında Batı blokunun en önemli müttefiki olmuştur. Dikkat çekici husus ise Sovyet planını bile bile bir çok diaspora kuruluşunun bu oyuna alet olmasıdır.¹⁹⁵

2.3. 1946–1960 Arası Dönem Türk-Ermeni İlişkileri

Tek parti yönetiminin sona ermesi ve çok partili sisteme geçiş dönemi olarak değerlendirilen bu dönemde, Ermeniler yapılanmalarına devam etmişlerdir. Yurt dışında yaşayan Ermeniler yıkıcı faaliyetlerine devam ederlerken, Türkiye Ermenileri dönemin başbakanına bağlılıklarını belirtmişlerdir. Kadıköy Rum Metropoliti Tomas’ın, Başbakan Şükrü Saraçoğlu’na gönderdiği mektup bunun en güzel örneğidir. Mektubunda “Mensubu bulunduğum dinin gereği edebi şefimiz Mustafa Kemal

---

¹⁹⁴ Laçiner, *a.g.e.*, s. 42-43

¹⁹⁵ Laçiner, *a.g.e.*, s. 44

Atatürk'ün manevi huzurunda kutsal ruhunu zikredip, Milli şefimiz Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün ve o'nun kıymetli mesai arkadaşı yüksek Başbakanımız sizlerin millet ve memleket için hayırlı olan varlığımız daim olmasını Tanrı'dan dilemek vecibesini yerine getirmiş bulundum” diyerek ülke menfaati için faydalı olacak işler yapacaklarına söz vermişlerdir.¹⁹⁶

Türkiye bu dönemde Birleşmiş Milletler'e üye olmuş, Marshall Planı çerçevesinde milyonlarca dolarlık dış yardım almış, Kore Savaşı'nda Türk askerleri bütün dünyanın takdirini kazanmıştır. Türkiye NATO'ya üye olarak Batı medeniyetini koruyacak ve yeni bir Savaşa engel olacak bir oluşuma dâhil olmuştur. Bu gelişmeler Türk-ABD dostluğunu ve işbirliğini geliştirmiş, hem Ermenilerin ve hem de Sovyetlerin konuyu uluslararası toplumun gündeminde daha fazla tutmalarına fırsat vermemiştir.

Bu dönemde Ermeniler amaçlarına ulaşamamışlar fakat bir sonraki devrenin “Dördüncü Terör Dalgası”nın temellerini atmışlardır.¹⁹⁷

---

¹⁹⁶ Türkdoğan, a.g.e., s.227

¹⁹⁷ Türkdoğan, s.228-229

3. TÜRK ERMENİ İLİŞKİLERİNDE TERÖR DÖNEMİ

Gurgen (Karekin) Yanıkyan yaşlı bir Ermeni'nin 27 ocak 1973'de ABD'nin Santa Barbara kentinde , Los Angeles Başkonsolumuz Mehmet Baydar ile Konsolos Bahadır Demir'i katletmesiyle başlayan “bireysel Ermeni Terörü “ üçüncü dönem Ermeni terörünü oluşturmaktadır.Bu terör olayını 1975'ten itibaren “Örgütlü Ermeni Terörü” izlemiş ve yurt dışındaki görevlilerimiz , elçiliklerimiz ve kuruluşlarımıza yönelik Ermeni saldırıları, kısa sürede hızlı bir tırmanma göstererek yoğunluk kazanmıştır.¹⁹⁸

Türk-Ermeni ilişkilerinin zehirlendiği 1878 Berlin Antlaşması'ndan günümüze kadar dört büyük Ermeni Terörü gerçekleştirilmiştir.

3.1. Birinci Dönem Terör Hareketleri (1882–1909)

Ermeni milliyetçilerinin özerklik ve bağımsızlık isteklerinin sömürgeci devletler tarafından göz ardı edilmesi, Ermenileri başka yöntemler geliştirmeye yöneltmiş ve terörle dikkat çekmeğe çalışmışlardır. 1860'lı yıllarda ilk Ermeni Cemiyetleri sosyal amaçlarla kurulmuştu. Berlin Antlaşması'ndan sonra, Osmanlı ülkesi dışındaki Ermenilerin etkisiyle ihtilalci amaçlara yönelmişlerdi. İstanbul, Van ve Erzurum'da örgütlenerek basın aracılığıyla hedeflerine ulaşmak istemişlerdir.¹⁹⁹ Berlin Antlaşması'ndan sonra kurulan ve imparatorluk bünyesinde terör eylemleri gerçekleştiren “Kara Haç” adlı Ermeni derneği Van ve civarında Müslümanlara ve bazı Ermenilere karşı suikastlar düzenlemiştir.²⁰⁰ Yaklaşık üç yıl sonra Erzurum'da, amacı Ermenileri silahlandırarak Müslümanlara saldırtmak olan ‘Vatan Savunucuları ‘ adlı örgüt fark edilmiş ve dağıtılmıştır.²⁰¹ 1885 yılında Van'da “Armenekan Partisi” Ermenilere askeri eğitim vermek ve gerilla güçleri meydana getirmek amacıyla kurulmuştur. Bu örgüt üyeleri Osmanlı güvenlik güçlerine saldırmış ve 1896 Van İsyanı'na katılmışlardır. Bu örgüte yönelik operasyonlar sonucu örgüt dağıtılmış; fakat üyelerinin çoğu diğer Ermeni örgütlerine katılmıştır.²⁰² Siyasi amacı Doğu Anadolu 'da bağımsız bir Ermenistan devleti kurarak bunu Rus ve İran Ermenistanıyla birleştirmek

¹⁹⁸ Ömer Engin Lütem, *Avrasya Dosyası-Terör*, ASAM yayımları, Ankara 2006, s.34

¹⁹⁹ Lütem, *a.g.e.*, s. 23

²⁰⁰ Lütem, *a.g.e.*, s. 23

²⁰¹ Lütem, *a.g.e.*, s. 23

²⁰² Lütem, *a.g.e.*, s. 23

olan yarı Marksist “Hınçak Hareketi”1887’de Cenevre’de kurulmuştur. Bu örgüte bağlı kişiler ve çeteler I.Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu’na karşı savaşmışlardır. “Hınçak Hareketi” daha sonra partiye dönüşerek faaliyetlerine devam etmiştir. Günümüzde de faaliyetlerine etkisini yitirmiş olmasına rağmen, devam eden bu parti, faaliyetlerini Lübnan ağırlıklı olarak sürdürmektedir.²⁰³

“Ermeni İhtilalci Cemiyetleri Federasyonu” veya bizdeki adıyla “Taşnak Partisi,”1890 yılında Tiflis’te kurulmuştur. Örgütün amacı isyan yoluyla Türkiye Ermenistan’ı için siyasi ve iktisadi özgürlük elde etmektir.1892’de Tiflis’te yaptıkları genel kurul toplantısında ilk ‘Fedai Harekâtı’ başlatılmış ve teşkilatlandırılmıştır.

Taşnak Partisi, 1918 yılı mart ayında kurulmuş, 1920 Aralık ayında ortadan kalkmış olan Ermenistan Cumhuriyeti’ni idare eden partiydi. Ermenistan Sovyetler Birliğine dâhil edilince yasaklanmış ve etkisini kaybetmiştir. Ermeni Diasporasında etkili olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Ermenistan bağımsızlığını ilan edince(1991)faaliyetlerini canlandırmış fakat bir süre sonra (1994)yine kapatılmıştır. 1998 yılında iktidara gelen Robert Kocaryan, Taşnak Partisi’nin yeniden açılmasına izin vermiştir.²⁰⁴

Berlin Antlaşmasından sonra Ermeni örgütleri terörü bir araç olarak kullanmışlar ve Türklerle Ermenilerin yüzlerce yıllık dostluğunu zehirlemişlerdir. Bu örgütlerin I.Dünya Savaşı’nda Rus ordularıyla işbirliği yapmaları tehciye tabi tutmalarına sebep olmuştur.²⁰⁵

1882’de başlayan,1889’dan itibaren genişleyerek yayılan,1895 yılında doruk noktasına ulaşan ve 1909’da da sona eren toplam 37 Ermeni İsyanı vardır, Berlin Antlaşmadan sonra İsyanların birdenbire ortaya çıkması Rusya’nın Teşviki ve Ermeni örgütlerinin de tahrikiyle ortaya çıkmıştır. İsyanlar genelde belirli bir bölgede meydana gelmiş, Osmanlı Devlet otoritesini zayıflatmak, Ermeni örgütlerinin hâkimiyetini sağlamak amacını gütmüştür.²⁰⁶

Ermeni isyanlarının bastırılması batı basını tarafından, gerçekler çarpıtılarak aktarılmış ve Osmanlı Devleti aleyhine kamuoyu oluşturmaya çalışılmıştır. Günümüzde bazı Ermeni kaynakları bu isyanların bastırılmasını “Ermeni soykırımının” başlangıcı

---

²⁰³ Lütem, *a.g.e.*, s. 24

²⁰⁴ Lütem, *a.g.e.*, s. 24

²⁰⁵ Lütem, *a.g.e.*, s. 25

²⁰⁶ Lütem, *a.g.e.*, s. 25

olarak kabul ettirmeye çalışmaktadır.²⁰⁷ İmparatorluğun başkentinde yapılmış olan bazı terör olayları şöyle gelişmiştir:

28 Eylül 1895 tarihinde Hınçak Partisi'nin kışkırttığı bir grup Ermeni Kumkapı'da bir araya gelerek Bab-ı âliye yürümüş, güvenlik güçleriyle çatışarak bir binbaşıyla bazı erler öldürülmüş, çatışmalara İstanbul'daki diğer Ermeniler de iştirak etmiş; Fakat bu olaylar Müslümanların da yardımıyla bastırılabilmiştir.²⁰⁸ Bir yıla yakın bir süre sonra, 14 Ağustos 1896'da Taşnak partisi üyelerinden oluşan 26 Ermeni Osmanlı Bankası'nı işgal etmiş, baskın 12 saat sürmüş ve ölenler olmuştur. Dış baskılar sonucu bu kişiler ülkeyi serbestçe terk edebilmişlerdir.²⁰⁹ 21 Temmuz 1905 tarihinde Sultan Abdülhamit'e bir suikast düzenlemiş ve bu olayda 26 kişi ölmüş 50 kadar kişi de yaralanmıştır. Bu olayda da failer yakalanmış ve yine dış baskılar sonucu serbest bırakılmışlardır.

3.2. İkinci Dönem Terör Hareketleri (1914–1922)

Ermeniler ve destekçilerince birinci dünya savaşı ve milli mücadele yıllarında cephelerde mücadele eden Türk milletine karşı Ermeni çetelerinin yaptığı katliamlar ve ihanetlerdir.²¹⁰ Müslüman halka karşı Ermeni terörü savaşla başlamış ve savaşın sonuna kadar, acımasızca devam etmiştir: Resmi kayıtlar bu dönemde (1914–1921) 518.105 kişinin katledildiğini ortaya koymaktadır. Bu dönemdeki katliamlar etnik temizlik boyutlarına ulaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin savaşı kazanamayacağını anlayan Ermeniler, bölgeyi Türklerden arındırmaya çalışmışlar ve yüz binlerce insanı katletmekten geri durmamışlardır. Ermenilerin katliamları Osmanlı ordusu tarafından geç de olsa durdurulmuştur. Fakat Ermeni katliamlarından kurtulmak amacıyla Anadolu'nun içlerine göç etmek zorunda kalmış olan on binlerce Anadolu insanı hayatını kaybetmiştir. Bu ölümlerin çoğu açlık, hastalık ve barınak yetersizliğinden olmuştur.²¹¹

Ermeni terörü I. Dünya savaşı bittikten sonra da devam etmiş ve Doğu Anadolu'nun tamamı, 1920 yılı sonunda Türk egemenliğine geçene kadar bu katliamlar devam etmiştir. Savaşın bitiminde Güneydoğu Anadolu'da da terör hareketleri

---

²⁰⁷ Lütem, *a.g.e.*, s. 25

²⁰⁸ Lütem, *a.g.e.*, s. 26

²⁰⁹ Lütem, *a.g.e.*, s. 26

²¹⁰ Türkdoğan, *a.g.e.*, s. 240

²¹¹ Lütem, *a.g.e.*, s. 28

yaşanmıştır. Bu bölge de 1919–1920 yıllarında Müslüman halka yönelik katliam girişimleri bütün hızıyla devam etmiştir. 1921 yılında Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması'ndan sonra Fransızlar bölgeyi terk edince, Ermenilerde onlarla beraber bölgeyi terk etmişlerdir.²¹²

Ermeniler, İttihat ve Terakki Partisi'nin ileri gelenlerini tehcir yasasının sorumlusu olarak görmüşler ve Türk devlet adamlarına suikast girişimleri başlamıştır. Bu dönemde Ermeni terörü sonunda hayatını kaybeden Türk devlet adamları şunlardır:

— 15 Mart 1921: Talat Paşa, Berlin

— 6 Aralık 1921: Sait Halim Paşa, Roma

—17 Nisan 1922: Bahattin Şakir ve Cemal Azini Beyler, Berlin

—21 Nisan 1922: Cemal Paşa, Yaverleri Binbaşı Nusret ve Teğmen Süreyya Beyler, Tiflis.

Talat Paşa'nın katili Tehleryan, cinayetten hemen sonra yakalanmış 2-3 Haziran 1921 tarihlerinde yargılanmıştır. Tehleryan, mahkemede işlediği suçu kabul etmesine rağmen jüri, Tehleryan'ı suçsuz bulmuş ve mahkemede serbest bırakmıştır. Yaşanan bu adli skandal kısa sürede unutulmuştur. Ermeni katiller Ermeni diasporası tarafından kahraman ilan edilmiştir. Ermeni katillerinin kahraman olarak görülmesi Ermeni terörünü teşvik eden bir unsura dönüşmüştür.²¹³

Birinci Dünya Savaşı sonrası Ermeni terörü devam etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya ve İsmet İnönü'ye yönelik suikast girişimleri alınan tedbirlerle önlenmiştir. Türk ordu birlikleri Doğu Anadolu'da Ermenileri yenmiş ardından Moskova ve Kars Antlaşmalarının imzalanmasıyla doğu sınırlarını çizmiştir. Bu gelişmeler Ermenilerin toprak taleplerine son vermiş ve nihayet Lozan Antlaşması imzalanarak Ermeni sorununa son verilmiştir. Bazı münferit olaylar dışında İkinci Dönem Ermeni terörü de sona ermiştir.²¹⁴

---

²¹² Lütem, *a.g.e.*,s. 29

²¹³ Bilal N. Şimşir, "Ermeni Terörü ve Şehit diplomatları Üzerine Bazı Tespitler ve Öneriler", *Ermeni Araştırmaları* I.Türkiye Kongresi Bildirileri II.Cilt, s. 401

²¹⁴ Şimşir, *a.g.e.*,s. 91, 191, 194

3.3. Üçüncü Dönem Terör Hareketleri

Şovenizm (aşırı milliyetçi duygular) Ermenileri, Teröre iten en önemli unsurdur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Ermeni Diasporası'nda ve Ermenistan'da yaşanan gelişmeler Ermeni Şovenizmini harekete geçirmiştir.²¹⁵

Dağınık halde yaşayan Ermenilerin, yaşadıkları ülkelerde asimile olmaya başlamaları Ermeni kiliseleri ve partileri için yaşamsal bir tehlike oluşturmuştur. Asimilasyon sonucu Ermenilerin sayılarının azalması ve sonra da ortadan kalkması, bu ülkelerdeki Ermeni kiliselerinin de ortadan kalkması anlamına geliyordu. Zira Ermeni kilisesi, mesela Katolik Kilisesi gibi evrensel değil, millidir. ; diğer bir deyimle sadece Ermenilere hizmet sunmaktadır. Ermeniler, asimilasyonu engellemek yani Ermeni milli kimliğini muhafaza etmek için; aşırı milliyetçi duyguların canlandırılmasına ve bunun asimilasyona karşı bir kalkan olarak kullanılmasına karar vermiştir. Batı Avrupa'da ve Amerika'da Yahudilere sempatiyle bakılmasının, onlara her türlü yardımın yapılmasının, hatta bir İsrail devletinin kurulmasına destek olunmasının nedeni Yahudilerin soykırımı tabi tutulması olduğundan Ermeniler de aynı taktik ve yöntemlerle istedikleri sonucu elde edebilecekleri düşüncesiyle kendilerinin de soykırımı uğradıklarını ileri sürmeye başlamışlardır. Aynı zamanda Ermeni okullarında, kiliselerinde, derneklerinde bir propoganda süreci başlatılmış ve Ermeni çocukları ve gençleri beyin yıkama operasyonuna tabi tutulmuşlardır. Bu propagandalar yaklaşık 20 yıl sonra meyvelerini vermeye başlamış ve Diaspora Ermenilerinin ikinci ve özellikle üçüncü kuşağı, ataları soykırımı uğradığı için Türkiye ve Türklere karşı nefret duyguları beslemeye başlamıştır. Böylece sözde soykırım iddiaları Ermeni şovenizmini tetiklemiştir. Bu gelişmelere paralel olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında Ermeni soykırım iddiaları giderek artmış, bu konuda konferans,kitaplar,anma törenleri hız kazanmıştır.Bu iddialar zamanla diaspora Ermenileri çevresinden çıkıp uluslar arası bir boyut kazanması için “Ermeni soykırımının” 50.yıl dönümü olduğu ileri sürülerek 1965 yılı Nisan ayında Ermenilerin yoğunluklu olarak yaşadıkları tüm ülkelerde büyük törenler düzenlenmiştir.²¹⁶

Diaspora Ermenileri ve özellikle Taşnaklar, soykırım iddialarının “Ermeni davasının” gerçekleşmesi için etken olacağına inandıklarından, Ermenilerin Türkler

²¹⁵ Mustafa Mutluer, “Türkiye Ermenistan İlişkilerinde Yeni Sorunlar ve Çözümleri”, *Ermeni Araştırmaları*, s.375

²¹⁶ Lütem, *a.g.e.*, s. 32

tarafından soykırıma uğratıldığı için diğer ülkeler tarafından tanınması için büyük kampanyalar açmışlardır.

Ermenistan; Stalin döneminde, tüm Sovyetler birliği'nde olduğu gibi, milliyetçi faaliyetler kısıtlandığı için Türkiye'ye karşı resmi veya basın yoluyla bir talep öne sürmemiş ve aleyhte propaganda yapamamıştır. II. Dünya Savaşı'nda Almanya 'ya karşı mücadeleyi sürdürebilmek için milliyetçi söylemlere kontrollü bir şekilde izin vermişlerdir. Sovyet yönetimini bu davranışa iten neden komünist ilkelerin yeterli bir ülkü oluşturamadığını fark etmeleriyle olmuştur. Savaş sırasında Türkiye'nin tarafsız dış politikası Sovyet yönetimini rahatsız etmiş ve Ermenileri Türklere karşı kıskırtmışlardır. Avrupa'da savaş bittikten sonra, Türkiye'ye 1945 yılında bir nota veren Sovyetler birliği boğazların kontrolünün, Kars'ın ve Ardahan'ın kendilerine verilmesini istemişler ve bu emellerine ulaşmak için Ermenileri Türkiye' ye karşı kıskırtmaya devam etmişlerdir.²¹⁷

3.4. Kıbrıs Barış Harekâtı ve Ermeni Menşeli Terör Hareketleri

Kıbrıs Barış Harekâtı'nın başarıyla sonuçlanması, Kıbrıs'ta olduğu kadar Yunanistan'da da büyük bir hayal kırıklığı yaratmış ve Türkiye'ye karşı mücadele için her türlü yöntemin geliştirilmesi fikrini doğurmuştur. Yunanistan ve Güney Kıbrıs her fırsatta, Türkiye'ye karşı olan her kuruluşa yardım etmeye başlamışlardır. Özellikle ASALA ve Adalet Komandoları gibi Ermeni terör örgütleri ve PKK'yla iş birliği ve dayanışma içine girmişlerdir. Bu iş birliği Türkiye'nin tepkisi göz önünde bulundurularak gizli tutulmaya çalışılmıştır.²¹⁸

Kıbrıs Rum Demokratik partisi'nin 1977 yılında yayımlandığı bildiriye ,”...Kıbrıs Helenizmi, Ermeni mücadelesini hudutsuz biçimde destekleyecektir...” Şeklindeki ifadesinden sonra Rum yönetimi başkanı Kipriyanu, Ermeni Patriği Kohen tarafından Ermeni davasına hizmetlerinden dolayı ödüllendirilmiştir.²¹⁹

Aradan geçen 20 yıldan sonra, Yunanlılar ve Rumlar , “Düşmanımın düşmanı dostumdur” anlayışı ile hareket etmişler, Türkiye üzerine politikalarına yön

---

²¹⁷ Lütem, *a.g.e.*, s. 33

²¹⁸ Lütem, *a.g.e.*, s.35

²¹⁹ Türkdoğan, *a.g.e.*, s.246

vermişlerdir. Yunanistan'ın ve Rumların Ermenilere terör eğitimi almalarını kolaylaştırmak, patlayıcı madde ve silah bulmak gibi alanlarda yardımlar yapılmıştır.²²⁰

3.5. Örgütlü Terör Dönemi ve ASALA

Lübnan, dini cemaatlerin haklarını korumak için kurulmuş bir devlettir. Dini cemaatler bir millet oluşturmadığı için, Lübnan'ın dış baskılara karşı koyma gücü oldukça zayıftır. Bu nedenle Lübnan hükümetleri ülkenin dış baskılara maruz kalmasını, işgallere uğramasını, iç işlerine müdahale girişimlerini önleyememiştir. Bu durum ülkede büyük bir kaos yaratmış ve merkezi otoriteyi oldukça zayıflatmıştır. Bu durum dini cemaatleri kendi bölgelerinde özerk bir yapıya kavuşturmuştur adeta. Sonuç olarak Lübnan her türlü terörist örgütün serbestçe faaliyet gösterdiği bir ülke haline dönüşmüştür. Lübnan'daki bu durum 1975 yılında iki büyük Ermeni örgütünün kolaylıkla kurulmasına imkan sağlamıştır. Bu örgütler, Türk temsilcilerine, Türk ticaret kuruluşlarına silahlı veya bombalı birçok eylem gerçekleştirmişlerdir. Bunlardan kısaca ASALA olarak bilinen örgüt aşırı sol görüşlüdür. Hınçakların teşvikiyle kurulduğu bilinmektedir.²²¹ ASALA'nın "Politik programının giriş bölümünde kuruluş amacını şöyle açıklar: "ASALA, Türk Eperyalizminin işgali altındaki Ermeni topraklarını kurtarmak için gereğinde silah kullanmayı da seçen siyasi bir organizasyondur." Aynı programın 5. maddesinde şu görüşe yer verilmiştir: "...Kuruluşumuz, uluslar arası devrimci hareketlerin bir parçasıdır ve biz bu hareketlerle olan işbirliğimizi yaygınlaştırarak güçlendirmek amacındayız..."²²² Kuruluş yıllarında FKÖ ve FKÖ'nün Abu Nidal ve George Habbaş liderliğindeki radikal fraksiyonlarından geniş destek alması bazı militanlarının Rus Askeri Akademisinde Pratik ve teorik eğitim alması geri planda bir Sovyet desteğine işaret eder.

ASALA ve Taşnakların örgütü olan Adalet Komandoları aynı ülkede eylem yapmamışlardır.

ASALA'nın çok sayıda örgütü kontrol etmeye çalışması bölünmesine neden olmuştur.

---

²²⁰ Türkdoğan, *a.g.e.*, s.247

²²¹ Yavuz Cankara- Gökmen Kılıçoğlu-Ercan Karakoç, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, (ed. İdris BAL-Mustafa ÇUFALI), "Ermeni Terörü ve Asala terör örgütü", Nobel Yayın, Ankara Haziran 2003, s.682

²²² Cankara_Kılıçoğlu v.d., a.g.m. s. 682.

ASALA'nın kuruculuğunu ve uzun yıllar liderliğini yapan Agop Agopyan'dır.1983 yılında Orly katliamından sonra örgüt bölününce şiddet kullanmaya devam edilmesini savunan kanadın başkanlığını yapmış ancak kısa zamanda etkisini yitirmiş ve 1988'de Atina'da öldürülmüştür. ASALA'nın ikinci lideri Monte Melkonyan bir süre sonra Agopyan'a cephe almış ve iki fraksiyon arasında çatışma çıkmıştır. Melkonyan daha sonra, Karabağ savaşı'na katılmış ve 1993 yılında cephede ölmüştür. Üçüncü lider Ara Toranyan ise, ASALA'nın sözcülüğünü yapmış ve ılımlı kanadını temsil etmiştir. Toranyan halen faaliyette olan tek ASALA lideridir.

'ASALA 1973–1986 yılları arasında meydana gelen toplam 699 Ermeni terör olayının 581'ini (%83'ünü)gerçekleştirdiği için en büyük Ermeni terör örgütüdür. ASALA, sadece kendi adı altında değil 'Yeni Ermeni Direnişi', '3 Ekim Grubu', '9 Haziran Örgütü', '24 Eylül Komandoları', 'Orly Örgütü' gibi başka veya asıl adı eklenen ek adlar kullanarak da faaliyet göstermiştir.'²²³

Adalet Komandoları olarak bilinen 'Ermeni Soykırımı için Adalet Komandoları 'Taşnak partisi tarafından,1975 yılında Beyrut'ta kurulmuştur. Bu örgüt Orly katliamından sonra, özellikle Fransa'da ve ABD'de Taşnak Partisi'ne yapılan baskılar sonucu faaliyetlerine son vermiştir. Ermeni Devrimci Ordusu adını taşıyan ve 1983 yılında Lizbon Büyükelçiliğine saldıran örgütün de Taşnaklar tarafından kurulduğuna inanılmaktadır.²²⁴

3.5.1.ASALA'nın Temel Stratejisi

'ASALA'nın temel stratejisi, dünyadaki ilerici Ermeni hareketlerini Lübnan'da toplamak ve bir merkezden yönlendirmektir. Kısaca, ilerici Ermeniler, ASALA çatısı altında birleşecek ve 'ASALA Halk Hareketi'ni başlatacaktır. Bu suretle, Ermenilerin ilerici güçleri, birbirleriyle resmi iş birliğine girebilecekler ve güçlerini birleştireceklerdir.'²²⁵

ASALA stratejisinin bu bölümü 1981 yazında, Dünyadaki tüm ilerici Ermenileri Lübnan'da toplantıya çağırarak uygulamaya çalışmıştır. "İlerici" deyimini "Sosyalist - Marksist" anlamında kullanılmaktadır. Stratejinin ikinci aşaması da sosyalist hükümetlerin de yardımıyla terörü yayarak, savaş dönemini başlatmasıdır.

²²³ Cankara_Kılıçoğlu v.d., a.g.m. , s.686

²²⁴ Cankara_Kılıçoğlu v.d., a.g.m , s. 686

²²⁵ Cankara_Kılıçoğlu v.d., a.g.m, s. 684

Ermeni terörü, Ortadoğu'daki kurtuluş mücadelelerinin bir parçasıdır ve Türkiye'nin bütünlüğüne yönelmiş her hareketle bütünleşebilir. Bu strateji ASALA-PKK işbirliğini doğurmuştur.²²⁶

ASALA'nın ilk eylemi 1976 tarihinde Beyrut Büyükelçiliği Başkâtibi Oktay Cerit'in öldürülmesi olayıdır. Bu olayı örgütün kurucularından olan Agop Tarakçıyan gerçekleştirmiştir. ASALA, Filistin'deki örgütlerin iç mücadelesinde taraf olmuş ve lider Agopyan yaralanmıştır. Paris'te toplanan Ermeni konferansı (1979) sırasında, Fransa'daki Ermeni teröristlerle irtibat kurulmuş; böylece örgüte yeni elemanlar kazandırılmıştır. Bunların en ünlüleri Alex Yenikomşiyen ve Monte Melkiyan'dır²²⁷

ASALA 1981 yılında birçok terör olayı gerçekleştirirken, bir taraftan İsviçre'yi, diğer taraftan Fransa'yı tehdit etmeye başlamıştır. Fransa'daki "Yeni Ermeni Direniş Örgütü", Kanada'daki "Azad Hay" ve İngiltere'deki "Gaitzer" grupları ASALA'ya katıldıklarını ilan etmişlerdir. Terörün yaygınlıkla devam ettiği yıllar içinde, lider kadrosunda ihtilaflar başlamıştır. ASALA'nın masum insanları da hedef alan terör eylemleri, örgütün Dünya kamuoyundaki pozisyonunu derinden sarsmıştır.

Lübnan'ın İsrail tarafından işgal edilmesiyle birlikte ASALA yöneticileri, Filistin örgüt üyeleriyle beraber Lübnan'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Temmuz 1983 tarihinde ikiye bölünmüştür. Agop Agopyan Grubu, Yunanistan ve Ortadoğu'ya yerleşmiş; birçok sivilin ölümüne sebep olan terör eylemlerine devam etmiştir. Bu dönemdeki en ses getiren eylem, Orly katliamıdır.²²⁸

3.5.2. Destek ve Bağlantıları

"ASALA, amaçları ve izlediği politikaları gereği üç yönlü destek bulmuştur. Bunlar şöyle sıralanabilir:

- 1.Sovyetler-Doğu Bloğu ve Sosyalist ülkeler,
- 2.Türkiye'yi dış ve iç tehdit ve terörle yıpratmayı jeopolitik beklentileri bakımından politikaların esası sayan Yunanistan, Suriye gibi ülkeler.
- 3.Komünist partiler, dolaylı olarak Hınçak Ermeni terör örgütü ve Sempatizanları, karşı görüşe sahip bulunsalar da Ermeni kiliseleri.

²²⁶ Cankara_Kılıçoğlu v.d. a.g.m , s. 684

²²⁷ Yavuz Cankara-Ercan Karakoç-Gökmen Kılıçoğlu, "ASALA Terör Örgütü ve Ermeni Terörü", *Ermeni Araştırmaları*, C. II, s. 445

²²⁸ Cankara-Kılıçoğlu v.d., a.g.m , *Ermeni Araştırmaları*, s. 445

ASALA'nın ilişkileri, uygulandıkları stratejiye paralel olarak, Türkiye için tehdit oluşturan kesimleriyle yoğunlaşmıştır. Bunlar 1975–1980 Evresi içinde FKÖ, komünist partileri eylem grupları ve devletlerin gizli örgütleridir. 1980 yılının Nisan ayında Lübnan'da yapılan PKK ile ortak eylem anlaşmasıyla ASALA ilişkilerini genişletmiştir. Bu yolla ASALA-PKK arasında görüş ve eylem birliği kurulmuştur.”²²⁹

3.5.3. Yayınları ve Haberleşme Araçları

ASALA'nın en önemli ve resmi yayın organı “HAYASTAN” dır. Ayrıca, “Hay-Baykar”, “Armenia” ve Londra'da yayınlanan “Kaytzer” adlı dergiler de yayın organlarının başlıcaları arasındadır.

ASALA ilk radyo yayınlarını 1981'de Beyrut'ta başlatmış, 'Lübnanlı Ermenilerin sesi' adı altında günde bir saatlik yayınlar yapmıştır. Bunların dışında, ilişkili olduğu ülkelerin haberleşme araçları da ASALA'ya yayın yönünden destek sağlamaktadırlar.²³⁰

ASALA Ermeni terör örgütü, şimdiye kadar Türk temsilcilerine yönelik silahlı eylemlerini en çok Fransa'da gerçekleştirmiştir. Lübnan'dan sonra en büyük hareket üssü olarak bu ülkeyi kullandıkları gözlenmektedir. Bu ülkede hareket serbestliği bulunan Ermeni militanlar, Fransız yönetiminden ve çeşitli Ermeni Kuruluşlarından almış oldukları büyük destekle rahatlıkla eylem yapılabilmektedirler. Ayrıca ABD, Yunanistan, Kıbrıs Rum Kesimi, Suriye, İran ve Kanada gibi devletlerde de faaliyetlerini sürdürmektedirler.²³¹

ASALA'nın İsrail işgali nedeniyle Lübnan'daki 3 eğitim kampını kaybettiği, İtalyan makamları arasındaki görüşmelere aracılık eden bazı Filistinli yöneticilerin ASALA'yı arkadan vurmaya çalıştıkları, gerici Ermenileri kiralarak ASALA'ya karşı kullanmak istedikleri, ASALA liderlerinden Agop Agopyan tarafından Beyrut'un Batı kesiminde yaptığı röportajın radyoda yayınlanan metninde ifade edilmiştir.²³²

ASALA'nın merkezlerinin; Lefkoşe'nin Rum Kesimi, Atina ve Şam olarak üç ayrı mihraka bölündüğü haberinin alındığı, ayrıca, Tahran'da Ermeni cemaati içinde teşkilatlanmış oldukları, İsviçre Dışişleri Bakanlığınca bildirilmiştir.

²²⁹ Cankara_Kılıçoğlu v.d. ,a.g.m , *Ermeni Araştırmaları*, s.446

²³⁰ Cankara_Kılıçoğlu v.d. , a.g.m , *Ermeni Araştırmaları*, s. 447

²³¹ Cankara_Kılıçoğlu v.d. , a.g.m , *Ermeni Araştırmaları*, s. 447

²³² Cankara_Kılıçoğlu v.d. , a.g.m , *Ermeni Araştırmaları*, s. 447

ASALA'nın yurtdışında yıllar süren eylemlerinden sonra 7 Ağustos 1982 tarihinde Esenboğa Havaalanı'na düzenlediği kanlı baskın Türkiye'de sabırları taşırmıştır. Dönemin Devlet Başkanı Kenan Evren bir açıklama yaparak bazı karşı önlemlerin ilk işaretini verir:"Türk Hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti'ne açılmış bir savaş olarak gördüğü bu cinayetleri sona erdirmek için gerekli bütün önlemleri almakta kararlıdır. Bu bağlamda, gücümüzü gerekli gördüğümüz yerlerde ve gereken zamanda kullanmamız doğal karşılanmalıdır"Bu açıklamanın ardından Paris bir dizi bombalama olayı ile sarsılır, bunları Belçika, Yunanistan ve İsviçre'de bazı ASALA militanlarının kendi aralarındaki iç çatışmalar sırasında vurularak öldüğü haberleri izler.²³³

15 Temmuz 1983 yılında Orly havaalanı THY bürosuna yerleştirilen bombanın sonucu bir Türk vatandaşı ile birlikte 8 yabancının ölmesi ve 20'si ağır olmak üzere 56 kişinin de yaralanması olayını tel'in eden Monte Melkonian, ASALA'nın bu hareketini kör terörlem olarak değerlendirerek, Ağustos 1983 tarihinde ASALA'dan ayrıldığını ve ASALA/DEVİRİMCİ Hareketi adlı örgütü kurduğunu açıklamıştır. Orly Havaalanı olayını ulusal Ermeni Hareketi lideri Agop Toranyan da tel'in ederek ,bundan böyle ASALA'dan desteğini çektiğini açıklamıştır.²³⁴

Bu eylem dünya kamuoyundan da büyük tepki almış ve kimi ülkelerce ASALA 'ya verilen örtülü yada açık desteklerin geri çekilmesine neden olmuştur. Gerek kendisine yönelik eylemler gerekse üçüncü ülkelerce verilen destekten soyutlanması ASALA'yı giderek misyonundan uzak düşürmüştür.Orly baskınından sonra giderek seyrelmekle birlikte eylem yapan ASALA , 1985 yılında Avustralya'da Türk Konsoloslukuna düzenlediği bir bombalamadan sonra yer altına inmiştir.²³⁵

ASALA lideri Agop Agopyan'ın 28 Aralık 1998 tarihinde Atina'da öldürülmesinden sonra örgüt ASALA-MR (devrimci Hareket), ASALA-PMLA(halk hareketi)ve SASSOON diye üç gruba bölünmüş,19 Aralık 1991 tarihinde Türkiye'nin Budapeşte büyükelçisine karşı girişilen SASSOON adlı grup üslenmiştir.²³⁶

3.5. 4. ASALA-PKK İlişkileri

Ermeni terör örgütleri, uluslararası toplumun tepkimeleri üzerine taktik değiştirerek, PKK terör örgütü ile işbirliğine gitmişlerdir. Uluslararası nitelikteki

²³³ Cankara_Kılıçoğlu v.d., a.g.m , *Ermeni Araştırmaları*, s.447

²³⁴ Cankara_Kılıçoğlu v.d., a.g.m , *Ermeni Araştırmaları*, s.448

²³⁵ Cankara_Kılıçoğlu v.d., a.g.m , *Ermeni Araştırmaları*, s.448

²³⁶ Cankara_Kılıçoğlu v.d., a.g.m , *Ermeni Araştırmaları*, s.448

Ermeni terörünün, 1973 yılında ortaya çıkarak 1984 yılına kadar eylemler yapmış ve yerine bu tarihten itibaren PKK terör örgütüne bırakmıştır. Ele geçirilen belgeler sonucu Bekaa ve Zeli kamplarında Ermeni Terör örgütü PKK militanları ile eğitim gördükleri tespit edilmiştir.²³⁷

6 Nisan 1980’de, 1965’teki 24 Nisanları katliam günü olarak karar aldığı bilinmektedir. Lübnan’ın Sedan şehrinde ASALA ilk PKK arasında imzalanan bir anlaşma ile ASALA terör eylemlerini Karabağ’a kaydırmıştır.

Aslında 1979 yılında Lübnan’ın Sidon şehrinde ASALA ile PKK Türkiye Cumhuriyeti’ni faşist olmakla suçlamış ve ortak eylem kararı aldıklarını açıklamışlardır. İdeolojik olarak Marksist bir bakış açısına sahip olan ASALA, ideolojik birliktelik içinde olduğu örgütlerle İşbirliği yapmıştır. FKÖ gibi örgütlerle işbirliği bu açıdan değerlendirilebilir. ASALA, Türk Halk Kurtuluş Partisi, Dev-Sol, gibi terörist örgütlerle de İşbirliğine gitmiştir. ASALA ile PKK arasındaki bağlantıyı ortaya koyan bazı somut örnekler şunlardır:

Terör örgütü PKK, 21–28 Nisan 1980 tarihini “ Kızıl Hafta “ olarak ilan etmiş ve 24 Nisan tarihini sözde Ermeni soykırım günü olarak anmaya başlamış ve bu vesileyle toplantılar düzenlemiştir.8 Nisan 1980 yılında Lübnan’ın Sidon şehrinde PKK ve ASALA terör örgütleri ortak basın toplantısı düzenlemişler ve toplantı sonucu bildirge yayınlamışlardır. Bu olay uluslararası toplumun tepkisini çekince İlişkiler illegal zemine kaydırılmış ve gizli olarak sürdürülmesi kararlaştırılmıştır.

Ermeni Halk Hareketi’nin bünyesinde, birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi bir Kürdistan Komitesi oluşturulmuştur.

Ermenilerin üzerinde hak iddia ettikleri Anadolu toprakları üzerindeki kirli emellerini hayata geçirmek için taşeron olarak ayrılıkçı PKK’yı seçmiştir.1987 yılında bölücü terör örgütü ile bir anlaşma yapılmıştır. Söz konusu anlaşmanın içeriği şunlardır:

1.Ermenilerin PKK Terör Örgütü

1.Ermeniler PKK terör örgütü içinde eğitim faaliyetlerinde bulunacaklar.

2.PKK terör örgütüne her yıl için adam başına 5.000 ABD doları ödenecek.

3.Ermeniler küçük çaplı eylemlere katılacaklar.

---

²³⁷ Türkdoğan, a.g.e., s. 263-277

Yapılan bu anlaşma sonrası Örgüt içerisinde Ermenilerin sivrilmeleri üzerine PKK-ASALA ilişkilerinden sorumlu olan Hermez Somoravyon adlı şahısla yapılan toplantıda şu kararlar alınmıştır:

1. PKK ve ASALA terör örgütleri artık ortak yönetilecektir.
2. Türkiye’de güvenlik güçlerine yönelik eylemlerde istihbaratı Ermeniler yapacak.
3. Muhtemel devrimden sonra elde edilen topraklar eşit olarak bölüşülecek.
4. Kamp masraflarının %75’ini Ermeniler karşılayacak.
5. Türkiye’deki metropol şehirlerde eylemler yapılacak.

1992 Ekim ayından itibaren Kuzey Irak’a üslenen terör örgütü PKK’ya karşı gerçekleştirilen sınır ötesi operasyonlarda örgütün büyük darbeler alması ve barınma imkânlarını kaybetmesi üzerine bir kısım örgüt mensuplarının İran ve Ermenistan’a geçmeleri ile PKK terör örgütünün Ermenistan’daki aktif faaliyetleri başlamıştır.

Ermeni terör örgütleri, dış dünyanın tepkileri üzerine 1980’li yıllarda taktik değiştirerek, PKK terör örgütü ile işbirliğine gitmişlerdir. 1984 yılında cereyan eden Eruh ve Şemdinli baskınlarıyla PKK sahneye itilmiş ve Asala-Ermeni terörü geri plana çekilmiştir. Ermeniler ile PKK arasındaki bağlantıyı ortaya koyan bazı somut örnekler şunlardır:

- Terör örgütü PKK, 21-28 Nisan 1980 tarihini "Kızıl Hafta" olarak ilan etmiş ve 24 Nisan tarihini sözde Ermenilerin katledilme günü olarak anarak ve toplantılar yapmaya başlamıştır.

- 8 Nisan 1980 tarihinde Lübnan’ın Sidon kentinde PKK ve ASALA terör örgütleri ortak basın toplantısı düzenlemişler ve toplantı sonucu bir deklarasyon yayınlamışlardır. Ancak bu olayın tepki çekmesi üzerine ilişkilerin illegal alanda gizli olarak sürdürülmesi kararlaştırılmıştır. Toplantı akabinde 9 Kasım 1980 tarihinde Strazburg Başkonsolosluğumuza, 19 Kasım 1980 tarihinde ise Roma Türk Hava Yolları büromuza yönelik olarak düzenlenen saldırılar, PKK ve ASALA terör örgütleri tarafından ortaklaşa üstlenilmiştir.

- Bölücü terörist elebaşı Abdullah Öcalan, Ermeni Yazarlar Birliği tarafından "Büyük Ermenistan hayali fikrine olan katkılarından dolayı" onur üyeliğine seçilmiştir.

- Ermeni Halk Hareketi'nin bünyesinde, birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi bir Kürdistan Komitesi oluşturulmuştur.

- 4 Haziran 1993 tarihinde; Ermeni Hınçak Partisi, ASALA ve PKK terör örgütü mensuplarının katılımıyla Batı Beyrut'ta bulunan PKK terör örgütü merkezinde bir toplantı yapılmıştır.

Ermeni-PKK ilişkisiyle ilgili bir başka çarpıcı örnek ise, 6- 9 Ocak 1993 tarihlerinde Beyrut'taki iki ayrı kilisede düzenlenen ve Lübnan Ermeni Ortodoks Başpiskoposu, Ermeni Parti yetkilileri ile 150 gencin katıldığı toplantılarda kullanılan şu ifadelerdir:

- Şimdilik Türkiye'ye karşı sakin tutum gösterilmelidir.
- Ermeni toplumu gittikçe büyümekte ve ekonomik yönden güçlenmektedir.

- Geliştirilen propaganda faaliyetleri sayesinde, bütün dünyada (sözde) soykırım daha iyi bilinmeye başlanmıştır.

- Ermenistan devleti kurulmuştur, her geçen gün toprakları genişlemektedir ve atalarının intikamını mutlaka alacaklardır.

- Başta ABD olmak üzere, diğer batılı ülkeler de Karabağ'da sürdürülen savaşta Ermenileri haklı bulmaktadırlar. Bu fırsatı değerlendirmek gerekir; ve Karabağ'da savaşan Ermeni gençlerine yenileri katılacaktır.

- Türkiye'de -PKK terör örgütü ile yapılan mücadele kastedilerek- iç savaş devam edecek, Türk ekonomisi sıfır noktasına gelecek ve vatandaşlar baş kaldıracaklardır.

- Türkiye bölünecek ve bir Kürt devleti kurulacaktır.

- Ermeniler Kürtlerle olan ilişkilerini iyi bir şekilde yürütmeli ve Kürtlerin mücadelelerini desteklemelidirler.

- Bugün Türklerin elinde olan topraklar, yarın Ermenilerin olacaktır.

Uluslararası nitelikteki Ermeni terörizmi, 1973 yılında ortaya çıkarak 1974 Kıbrıs barış harekâtını müteakip yurtdışında bulunan vatandaşlarımız ve temsilciliklerimize yönelik sabotaj, suikast ve saldırı türü terör hareketleri ile kendini göstermeye başlamıştır.²³⁸

---

²³⁸ Y. Atilla Şehirli, "ASALA'nın Ortaya Çıkışı Eylemleri İlişkileri ve Sonu", *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, s. 659

Başta Ermeni terör örgütü ASALA olmak üzere 1984 yılına kadar eylemler sürdürmüş ve 1970'li yıllarda çeşitli legal siyasi oluşumlar içinde kendisini göstermeye başlayan Kürtçülük hareketini, terör örgütü PKK ile ivme kazanması üzerine, yerini Abdullah ÖCALAN liderliğinde Kürt-Türk ayırmadan öldürebilen, katliamlarla ismini duyurmaya çalışan PKK terör örgütüne bırakmıştır.

Fakat bu tarihten önce de PKK-ASALA terör örgütleri arasındaki işbirliğinin, ortaklaşa yapılan eylemler, yayınlanan deklarasyonlar, ASALA ve diğer Ermeni terör örgütü mensuplarının PKK terör örgütü kamplarındaki eğitimi, ASALA terör örgütünün üst düzey yetkililerinin eğitim yaptırdukları, bunların dışında PKK terör örgütünün Ermeni Taşnaksutyun Partisi ile ilişki içerisinde olduğu bilinmektedir.²³⁹

PKK-ASALA terör örgütü işbirliğinde ortak amaç olarak, Marksist-Leninist ideoloji doğrultusunda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimizde devlet kurmaktır. İki örgütün de hedef aldığı bölgeler göz önünde bulundurulduğunda hedeflerin çakıştığını görüyoruz. Bu durumda iki örgütten birinin diğerine taşeronluk yaptığı fikri güçlenmektedir.

Ele geçirilen belgeler neticesinde Bekaa ve Zeli kamplarında Ermeni terör örgütü ASALA ile terör örgütü PKK militanları ile birlikte eğitim gördükleri ortaya çıkmıştır.

3.5.5.PKK İle ASALA Arasında 1987 Yılında Yapılan Anlaşma

1987 yılında bölücü terör örgütü PKK ile Ermeniler arasında bir anlaşma yapılmıştır. Söz konusu anlaşmanın hükümleri şunlardır:

1. Ermeniler PKK terör örgütü içinde eğitim faaliyetlerinde bulunacaklar
2. PKK terör örgütüne her yıl için adam başına 5.000 ABD Doları ödenecek
3. Ermeniler küçük çaplı eylemlere katılacaklar

Yapılan bu anlaşmanın akabinde örgüt içerisinde Ermenilerin sivrilmeleri üzerine, PKK-ASALA ilişkilerinden sorumlu Hermez Samurouyan adlı şahısla birlikte 18 Nisan 1990 tarihinde yapılan toplantıda şu kararlar alınmıştır:²⁴⁰

1. PKK ve ASALA terör örgütleri artık ortak yönetilecektir

²³⁹Selahattin Sert, *Fransızların Ermenileri Yok Etme Planı*, s. 630

²⁴⁰ Cankara_Kılıçoğlu v.d., a.g.m , *Ermeni Araştırmaları*, s.451

2. Türkiye'de güvenlik kuvvetlerine yönelik eylemlerde istihbaratı Ermeniler yapacak

3. Muhtemel devrimden sonra elde edilen topraklar eşit olarak bölüşülecek

4. Kamp masraflarının % 75'ini Ermeniler karşılayacak

5. Türkiye'deki metropol şehirlerde eylemler yapılacak

1992 Ekim ayından itibaren Kuzey Irak'ta üslenen terör örgütü PKK'ya karşı gerçekleştirilen sınır ötesi operasyonlarda örgütün büyük darbeler alması ve barınma imkanlarını kaybetmesi üzerine bir kısım örgüt mensuplarının İran ve Ermenistan'a geçmeleri ile PKK terör örgütünün Ermenistan'daki aktif faaliyetleri başlamıştır.

PKK terör örgütünün Avrupa temsilcilerinden bir grubun Ermenistan'a giderek, PKK terör örgütü mensuplarının Kars bölgesinden Ermenistan'a rahatça girip çıkmaları için anlaşma yaptığı, Sovyet Rusya'nın dağılması ile Ermenistan'ın bağımsızlığına kavuşması sonucu PKK terör örgütünün Ermenistan'da Kürt yerleşim birimlerinde barınma imkanı bularak burada örgüte maddi-manevi destek sağlayıp, faaliyetlerini sürdürdüğü ayrıca, 19-20 Mayıs 1992 tarihlerinde bir grup PKK terör örgütü mensubunun Ermenilerle beraber Azeri Türklerine karşı savaşmak için 3 araçla Urumiye'den Ermenistan'a hareket ettiği bilinmektedir.²⁴¹

3.6. ASALA-MR

ASALA'dan koparak 1983 Eylül ayında Fransa'ya geçen Monte Melkonian (Melkonyan) ASALA-Halk Hareketi'nin Askeri kolu ASALA-ihtilalci Hareketi (ASALA-MR)örgütünü kurduğunu açıklamıştır. Fransa Hükümeti ile bozulan ilişkileri düzeltmek için en önemli amaçları olmuştur.Melkanyon geliştirdiği yeni stratejinin ilkelerini şöyle açıklar.”Bize göre iki operasyon biçimi vardır. Birincisi dünyanın her tarafındaki Ermenilerin seferberliği ikincisi ise diğer bağımsızlık savaşı veren gruplara özellikle Türkiye'deki Kürtlerle ittifak kurmak...Bizim ilk amacımız Türkiye'de saldırı düzenlemektir ,ancak kuvvetli Ermeni Cemaatlerinin bulunduğu ülkeleri göz ardı edemeyiz...”Eylemleri Türkiye'de yapacağı düşünülürken ASALA-MR,Kuzey Amerika ve Batı Avrupa kanadını tamamen kontrolü altına almış ,bu bölgede 1993'te Dağlık Karabağ'da Azerbaycan Türkleri ile çarpışırken öldürülmüştür.²⁴²

²⁴¹ Y. Atilla Şehirli, “ASALA'nın Ortaya Çıkışı Eylemleri İlişkileri ve Sonu”, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, s. 662

²⁴² Cankara_Kılıçoğlu v.d. a.g.m , *Ermeni Araştırmaları*, s. 448

3.7. JCAG

JCAG(Ermeni Soykırımı için Ermeni Adalet Komandoları),ASALA ve Hınçak Partisine rakip olarak Taşnak Partisi ve bunun ABD uzantısı Ermeni Devrimci federasyonu tarafından 1975 yılında Beyrut'ta kurulmuştur. Örgüt Taşnak Partisinin Askeri kanadı olarak faaliyet göstermekte olup,ilk defa 22 Ekim 1975 tarihinde Viyana büyükelçimiz Daniş Tunalıgil'in öldürülmesi ile adını dünya kamuoyuna duyurmuştur. Örgütün amacı, bağımsız büyük Ermenistan Devleti'ni kurmak olarak açıklanmıştır.²⁴³

ASALA ile Ermeni Adalet Komandolarını ayıran en önemli hususlardan biri, ASALA'nın güneydoğusunu Sovyet Ermenistan'ına bağlanmayı amaç edinmesi, Marksist yapısı nedeni ile Sovyetler Birliği'ni doğal müttefiki olarak görmesi ve bu doğrultuda davranmasına karşın Ermeni Adalet Komandoları'nın Sevr Antlaşması'nda anlatımını bulan, komünist olmayan, bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasından yana olmalarıdır. ASALA, Sovyetler birliği ve o günlerde Sovyetlerin denetimindeki ülkeleri arkasına alırken, JCAG Sevr antlaşması'na imza koymuş bulunan batılı ülkelere mesajlar göndermekte ve Lozan'da ortadan kaldırılan Sevr'in canlandırılmasına yönelik destek aramaktadır.²⁴⁴

3.8. ARA

Fransa'da kurulmuş olup ilk defa 14 Temmuz tarihinde Brüksel büyükelçiliğimiz idari ataşesi Dursun Aksoy'un öldürülmesi olayını ASALA ve JCAG ile birlikte üstlenerek adını duyurmuştur. ARA'nın ırkçılığı savunduğu, ASALA'nın metodlarına ve fikirlerine tamamen karşı olduğu, Taşnak partisi-Ermeni Soykırım Adalet Komandoları ve ASALA haricindeki Ermeni terör örgüt ve kuruluşları tarafından da desteklendiği, teorik ve pratik olarak JCAG'ın paralelinde hareket ettiği bilinmektedir.²⁴⁵

3.9.Büyük Ermenistan Hayali

"Büyük Ermenistan" Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan tarafından ortaya atılmıştır. Halep doğumlu olan Ter-Petrosyan'ın geçmişi ve

²⁴³ Cankara_Kılıçoğlu v.d., a.g.m , *Ermeni Araştırmaları*, s. 448

²⁴⁴ Cankara_Kılıçoğlu v.d., a.g.m , *Ermeni Araştırmaları*, s. 449

²⁴⁵ Cankara_Kılıçoğlu v.d., a.g.m , *Ermeni Araştırmaları*, s. 449

düşünceleri, SSCB döneminde ülkede faaliyet gösteren tek siyasi parti olan Ermenistan Komünist Partisi'nin ilkelerine dayanmaktadır.²⁴⁶

Ter-Petrosyan, Dağlık Karabağ meselesini alevlendiren ve 1987 yılından itibaren Ermenistan'da yoğunluk kazanan nümayişlerin baş organizatörüdür. Onun Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a bağlanmasını sağlamak amacı ile Şubat 1988'de kurduğu "Karabağ Komitesi", 1989 Kasım'ında ad değiştirerek "Ermeni Millî Hareketi" adını almıştır.²⁴⁷

Partileşme sürecinde, Mayıs 1990 seçimlerinde en fazla oyu toplayan ve 4 Ağustos 1990 tarihinde Ermenistan Yüksek Sovyet Başkanı seçilen Ter-Petrosyan, Cumhurbaşkanlığı seçimini kazandıktan sonra, 1991 yazında Ermenistan'ın bağımsızlığını ilân etmiştir. 21 Aralık 1991 tarihinde Alma-Ata (Almatı) Deklarasyonu'nu imzalayarak Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılan Ermenistan, 1992 başında da AGİK (AGİT) ve Birleşmiş Milletler'e üye olmuştur.²⁴⁸

Aynı dönemde, Ermenistan Cumhuriyeti, milletlerarası antlaşmaları, kendi yükümlülüklerini, Helsinki ve AGİT ilkelerini çiğneyerek, Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bağlı bir özerk bölge olan Dağlık Karabağ'ı fiilen işgal etmiştir. İşgalin de ötesinde buradaki Azeri Türkleri'ne karşı açık bir soykırım uygulamıştır.

Ter-Petrosyan, 1990 seçimlerindeki ilk demecinde, milletlerarası kuruluşlara, sözde 1915 Soykırımı'nı tanımaları çağrısında bulunmuştur.

Ter-Petrosyan, 8 Ağustos 1994 tarihinde, ABD Başkanı Bill Clinton'ı Beyaz Saray'da ziyaret etmiştir. Toplantıya katılanlar arasında, Taşnak Partisi liderleri ile Ermeni kilise mensuplarından Papaz Rafael Andonyan, Başpiskopos Mesrob Aşçıyan, Başpiskopos Hayag Barsamyan ve Başpiskopos Vahe Hovsepyan yer almışlardır. Burada konuşulan ağırlıklı konular, Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın Ermenistan'a çıkardığı güçlükler ile sözde Ermeni soykırımının tanınması olmuştur.²⁴⁹

Ter-Petrosyan'ın Clinton ziyareti, dikkat çekici olmuştur. Çünkü son on yıl içinde, bir ABD Başkanı tarafından ilk defa böyle bir toplantı yapılmıştır. Ayrıca, bir

---

²⁴⁶ Türkdoğan, *a.g.e.*, s. 288

²⁴⁷ Türkdoğan, *a.g.e.*, s. 288

²⁴⁸ Şimşir, *a.g.e.* s. 24

²⁴⁹ Türkdoğan, *a.g.e.* s. 289

ABD Başkanı ile Ermeni liderleri arasında sözde Ermeni soykırımının tartışılması, yeni bir durum olarak değerlendirilmiştir.²⁵⁰

3.9.1. 1979 Paris Kongresi

1. Dünya Ermeni Örgütleri Kongresi, Paris'te 3 – 6 Eylül 1979 tarihinde toplanmıştır. Bu kongreye ASALA önemli bir güçle katılmış ve kongrede etkin rol oynamıştır. Kongre, Fransa'daki Ermeni ihtilâlcı güçler üzerinde etkili olmuş, özellikle terör örgütlerine katılma sağlanmıştır. Kongrenin amacı; "dünyadaki Ermenilerin bir fikir etrafında, bir bayrak altında toplanması ve örgütlenmesiyle, siyasi ortamın değerlendirilip toprak taleplerine yönelmesi" şeklinde özetlenebilir.

Kongrede sunulan bazı önemli öneriler şunlardır:

- a. Parti ve mezhep çekişmelerine son verilmeli bir "Merkez Komite" kurulmalıdır.
- b. Diaspora Ermenilerinin asimilasyonuna son verecek önlemler alınmalıdır.
- c. Eylem ve uygulamalarda ihtiyaç duyulan askeri teorisyenler ve stratejistler sağlanmalıdır.

Kongrede alınan kararlar ise şunlardır:

- a. Pan-Ermenizm hareketi hızlandırılacak, Ermenilik kavramı Diaspora çerçevesinde politize edilecek ve dünyada bir "Ermeni gücü" yaratılacaktır.
- b. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ndeki Ermenilerin, Ermeni sorunlarına yardımcı olmaları imkânları araştırılacak ve gerekli katkıların sağlanmasına çalışılacaktır.
- c. Toprak istek ve talepleri doğrudan Türkiye'den yapılacaktır.
- d. Ermeni kilisesi milli karaktere kavuşturulacaktır.
- e. Bir Ermeni Bankası kurulması çalışmaları başlamalıdır.
- f. Merkez Büroları kurulmalı, yayın ve haberleşme imkânları geliştirilmelidir.²⁵¹

Paris Kongresi sonunda, şiddet eylemleri ve terör olayları artmış, ASALA taze kan sağlayarak daha da güçlenmiştir. Bütünleşme çabalarında etkin bir dönem başlamış, silahlı eğitim faaliyetleri çeşitli merkez ve yerlerde artırılmıştır.

²⁵⁰ Türkdoğan, *a.g.e.*, s. 289

²⁵¹ Mehmet Saray, "Ermeni Terörü 1887-2002", *Ermeni Araştırmaları*, s. 393

3.9.2.1983 Lozan Kongresi

Ermeni terörünün büyük boyutlara vardığı, dünya kamuoyunun giderek Ermenileri ve teröristleri kınar hale geldiği bir ortamda toplanan Lozan Kongresi, "Ermeni siyasi görüşlerini birleştirmek ve tek doğrultuda hareket etmelerini sağlamak" amacını taşıyordu. ASALA'nın katılmadığı kongrede şiddet yanlıları azınlıkta kaldı. Kongre sonunda Taşnaklar'da ve ASALA'da bölünmeler görüldü. Alt terör tim ve grupları zaman zaman başıboş yeni örgütler şeklinde harekete giriştiler. Büyük bir kısmı tasfiye edildi, tutuklandı ve mahkum edildi.²⁵²

Kongrede gündeme gelen önemli konu ve öneriler şunlardı:

- a. Bir kurucu heyet oluşturulmalı, temel politikalar saptanmalı, toprak taleplerinin esasına ilişkin görüşler belirlenmeli, bu istek bir esasa bağlanmalı.
- b. "Milliyetçi, demokratik düşüncede bir ulusal kurtuluş hareketi oluşturulmalı."
- c. Bu kongreler, Dünya Yahudi Kongrelerine benzer ve onun gücünde, demokratik parlamenter bir niteliğe ulaştırılmalıdır.

Lozan Kongresi'nde şu kararlar alındı:

- a. Kongrelerin demokratik, parlamenter bir niteliğe ulaştırılması için gereken hazırlıklar yapılacak ve bir "Anayasa" hazırlanacaktır.
- b. Kurucu heyet, hem Anayasa hazırlıklarını yapacak, hem de çeşitli siyasi görüşlerin sentezini oluşturacak çalışmalarını bu metne katacaktır.
- c. Kongre çalışmaları, bir bildiri ile dünya kamuoyuna açıklanacaktır.²⁵³

Lozan Kongresi, çeşitli tartışmalarla kapanmış ve büyük bir keşmekeşlik görülmüştür. Ilımlılar kongreye hâkim olsalar da, önemli gelişmeler sağlayamamışlardır. Kongreden sonra çatışmalar devam etmiş ve bölünmeler başlamıştır.

3.9.3.1985 Sevr Kongresi

7 -13 Temmuz 1985 tarihinde Sevr'de toplanan ve adına "III . Dünya Ermeni Örgütleri Kongresi" denilen kongrede temel amaç, hazırlanan "Ermeni Anayasasının" kabulü idi. Bu suretle, Ermenileri dünya çapında temsil edecek bir "Birliğin"

---

²⁵² Saray, a.g.m., s. 392

²⁵³ Saray a.g.m., s. 392

oluşturulmasına çalışılacaktı. ASALA'nın katılmadığı, Ermeni terör örgütlerinin resmen temsil edilmediği Kongre'de, Taşnakların temsil niteliği uzun tartışmalara sebep oldu.²⁵⁴

Kongrede getirilen bazı öneriler ve alınan kararlar şunlardır:

a. "Tek Ermenilik, tek amaç, tek mücadele, tek ses" bir slogan halinde önerildi ve kabul edildi.

b. Sevr'in geçerli, Lozan'ın geçersiz olduğu ileri sürüldü.

c. ASALA desteklenmemeli önerisi kabul edildi.

d. Türkiye'ye karşı sürekli savaşın devam edeceği önerildi, kabul edildi.

e. Türkiye'nin yayılcı politikasına karşı Yunanistan'ın ve Kıbrıs Rumlarının sürdürdükleri savaşın desteklenmesi önerildi, kabul edildi.

f. Kongrenin, "Sürgündeki Filistin Ulusal Konseyine" benzer bir nitelik taşıması önerisi, gerekli gelişmelerin izlenmesi suretiyle kabul edildi.

Sevr Kongresi'nde alınan kararlar ise şunlardır:

a. Kongre, hazırlanan ve bir Anayasa niteliği verilen "Ermeni Anayasası" metnini kabul etti.

b. Kongre, amaçlara erişebilmek için çok yönlü bir stratejinin uygulamaya konulmasını da kabul etti. Buna göre;

1. "Türk sömürgeciliği ile mücadele için, Ermeni ve diğer halklar arasında olduğu kadar, Ermeni ulusal kurtuluş hareketiyle Türkiye'deki ilerici -devrimci-hareketler arasında da ittifaklar kurulması" ve "Ermeni halkının mücadelesinin kaçınılmaz olarak baskı altındaki öteki halkların davasıyla bağımlı olduğu" nun bilinmesine karar verildi.

2. "Dünya Ermeni kongresi, kendisinin herhangi bir devlet ya da güçle ilişkisinin bulunmadığını ilan ederken, Ermeni halkının mücadelesine saygı duyan ve destekleyenlerin yardımlarını kabul edeceğini" de kararlaştırdı.

c. Kongre, Lozan Antlaşmasında imzası bulunan devletlere, Birleşmiş Milletler'e, Sovyetler Birliği'ne, Sovyet Ermenistan'ı Cumhuriyetine, ABD'ye, Avrupa Konseyine, Bloksuzlar hareketine başvurarak, "Ermeni halkının sömürgeciliğin kaldırılmasından yararlanmayan tek halk olduğunun" bildirilmesine karar verdi. Ve bu karar uygulandı.

---

²⁵⁴ Türkdoğan, *a.g.e.*, s. 264

d. Kongre, Türkiye'nin 1915 soy kırımını kabul etmesi için zorlanmasına ve böyle bir kabul halinde topraklarının kurtarılması yolunun açılacağına inanarak, bu niyetini kullanmaya karar verdi, gerekli yerlere bildirimler dağıtıldı, başvurular yapıldı.

e. Kongre, Sovyet Ermenistan'ında Ermeni kültürünün korunmasına yardımcı olduğu için Sovyetler Birliği'ne teşekkür eden bir kararı kabul etti.²⁵⁵

Kongrede Sovyetlerin soy kırımını kabul etmesi ve Zrtisan'ın 1985 tarihli Pravda'da bu hususta bir makale yayınlanmış olması övgü ile anılırken, soykırım tasarısının kongreden geçmesini sağlayamadığı için Amerika yönetimi eleştirilmiştir.

3.9.4. Ermeni Kongrelerinin Hedefleri

Ermeni Sorununun tarihi süreci içerisinde, Ermeni terör örgütlerinin, kiliselerin ve bazı devletlerin dolaylı şekilde özendirilmesi, talepleri veya davetleriyle çeşitli Ermeni kongrelerinin toplandığı bilinmektedir. Bunların büyük bir kısmı Taşnak veya Hınçak Ermeni terör örgütlerinin gerçekleştirdiği kongrelerdir.

Belirli bir zamana bağlı kalmadan, gerek kendi üyelerini, gerekse konuyla ilgili Ermenileri, kilise temsilcilerini bir araya getiren bu toplantılarda o günün şartları, durumları ve örgütlerin imkânları, faaliyetleri üzerinde bir forum niteliği taşıyan görüşmeler yapılır, çoğu kez uygulanmayan ve hemen bölünmelere, çatışmalara sebep olan kararlar alınır. 1973 – 1985 yılları arasında Yeni Ermeni terörü döneminde de "Dünya Ermeni Kongreleri" veya "Dünya Ermeni Örgütleri Kongreleri" adı altında, 1979'da Paris, 1983'te Lozan ve 1985'te Sevr kentlerinde toplantılar yapıldı. Ve dünya kamuoyuna, Ermeni topluluklarına, Ermeni terör örgütleri mensuplarına çeşitli mesajlar iletmeye çalışıldı. Rahip James Karnuziyan'ın başkanlığındaki 1985 yılında yapılan kongrede de "Ermeni Anayasası" başlığını taşıyan bir metin kabul edildi.²⁵⁶

Açıklanan dönemde yapılan kongrelerin temel amaçları "Ermeniler arasında birlik ve beraberliğin sağlanması", "Siyasi istek ve taleplerin bir merkez tarafından yapılması", ve "Ermeni terör güçlerinin bir çatı altında toplanması ve güç birliği" şeklinde ortaya konuldu. Büyük bir propaganda ve psikolojik harekât uygulamasına yönelik bu faaliyetlerin dünya kamuoyuna yansıtılması ön plana çıkarıldı. Ermenilerin

---

²⁵⁵ Saray, a.g.m., s. 394

²⁵⁶ Türkdoğan, a.g.e., s.287

de yapılan faaliyetlerden etkilenmeleri ve terörle veya diğer uygulamalarla bağlarının kurulması sağlanmaya çalışıldı.

Bu kongrelerde izlenen diğer bir amaç da, ayrı ayrı olsalar da Ermeni terör örgütlerinin stratejilerinde uyumun ve gelişmenin gerçekleşmesiydi. Bu suretle bütün terör ve uygulamalar dünya Ermeni camiasının ortak istekleri şekline sokulabilecek, güç ve gereğinde cephe birliği sağlanacaktı. Bu kongrelerdeki ortak özellikler şunlardır: ²⁵⁷

a. Bütün kongrelerde silahlı mücadele tartışmaları ön plana geçmiştir. Bu mücadeleyi uygun bulanlarla - bulmayanlar arasındaki tartışmalar zamanla Ermeni terör örgütlerinin bölünmelerine sebep olmuştur. ASALA, 1979 tarihli Paris Kongresinden sonra diğerlerine katılmamış veya sokulmamıştır.

b. Bütün kongrelerde alınan kararların uluslararası kuruluşlara gönderilmesi ve bu kararların çeşitli düzeylerde uluslararası forumlarda ele alınıp tartışılması kararlaştırılmış ve bu imkânlar aranmıştır.

c. Ermenilerin bir çatı altında toplanması ve temsili önemli konulardan biri olmuş, ancak bunun nasıl gerçekleşeceği hususunda ortak bir görüşe varılamamış, Anayasa denilen metinde bir hazırlık dönemini ön görmüştür.

d. Kongrelerde üye sayıları giderek azalmıştır.

Kongrelerde görüş ayrılıkları açıkça gözlenmiş, ancak bunu giderecek somut önlemler alınamamıştır.

3.9.5.Ermeni Talepleri ve Propagandası

Sözde soykırım iddialarının dünya kamuoyu gündemine oturması için tarih boyunca sürekli olarak isyanlar ve terör eylemlerini bir propaganda aracı olarak gören Ermenilerin "Büyük Ermenistan"a ulaşmak yolundaki ilk hedefleri "Dört T Planı" olarak adlandırılabilir olan gayelerine ulaşmaktır. Dört T Planı, şu dört kavrama dayanmaktadır: Tanıtım, Tanınma, Tazminat ve Toprak... Yani, sözde Ermeni sorunu tüm dünyada terör yoluyla "tanıtılacak", sözde iddialar dünya kamuoyunca kabul edilip Türkiye tarafından "tanınacak", sözde soykırımdan dolayı Türkiye'den "tazminat" ve "toprak" alınacaktır!... ²⁵⁸

Plana mesnet oluşturan Ermeni iddiaları ise şunlardır:

---

²⁵⁷ Saray, a.g.m. s. 394-395

²⁵⁸ Türkdoğan, a.g.e. s. 290

1. Türkler Ermenistan'ı işgal ederek Ermenilerin topraklarını ellerinden almışlardır.

2. Türkler 1877-78 savaşından itibaren Ermenileri sistemli olarak katliama tabi tutmuşlardır.

3. Türkler 1915 yılından itibaren Ermenileri planlı şekilde soykırıma tabi tutmuşlardır.

4. Talat Paşa'nın Ermenilerin soykırıma tabi tutulması konusunda gizli emirleri vardır.

5. Soykırımda hayatlarını kaybeden Ermenilerin sayısı 1,5 milyondur. Bu iddiaların hepsi de objektif bir inceleme karşısında dayanaksız kalmaktadır.²⁵⁹

Şöyle ki;

- Türklerin Anadolu'ya ilk ayak bastıklarında bağımsız bir Ermenistan devletinin mevcut olmadığı, dolayısıyla da Ermenilerin topraklarının ellerinden alınması gibi bir durumun söz konusu olamayacağı açıktır.

- 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Ermenilerin çıkarttıkları isyanlara ve giriştikleri katliama da yukarıda yer verilmiştir. Ermenilerin bu tutumunun Batı dünyasındaki propagandalarına bir zemin hazırlamak amacıyla benimsenmiş bulunduğu da artık açıklığa kavuşmuş bulunmaktadır. 1915 yılındaki olayların kendisini arkadan vuran Ermenilere karşı Osmanlı Hükümeti'nin uygulamaya koyduğu bir tehcir işleminden ibaret olduğuna da keza daha önce işaret edilmiştir. Kaldı ki "soykırım" kavramının bu husustaki Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ndeki tanımlamasına göre, soykırım suçunun oluşması için bir hükümetin bir ırkı ortadan kaldırmak yönünde bir niyetinin bulunması şartı aranmaktadır. Oysa, Osmanlı Hükümeti'nin Ermeni ırkını ortadan kaldırmak gibi bir niyetinin bulunduğunu gösteren hiçbir işaret olmaması bir yana, tam tersine tehcire tabi Ermenilerin güvenlik ve refahının eksiksiz olarak sağlanmasına yönelik hükümet emirlerinin varlığına yukarıda işaret edilmiştir. Öte yandan, Osmanlı arşivlerinin önemli bir bölümü tarihçilerin incelemesine açılmış bulunmakta ve tasnif yapıldıkça peyderpey açılmaya devam etmektedir. Bu belgelerin incelenmesi de Ermeni iddialarının asılsızlığını ortaya koyacaktır.²⁶⁰

---

²⁵⁹ Türkoğan, *a.g.e.*, s. 290

²⁶⁰ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 72

- Talat Paşa'nın Ermenilerin soykırımı tabii tutulması yolunda gizli emirleri bulunduğuna ilişkin olarak ilk kez Andonyan adlı Ermeni tarafından ileri sürülen ve yıllar boyunca Ermeni iddialarının geçerliliğinin temel kanıtı addedilen "belgeler" in tümüyle bir sahtecilik eseri olduğu, son olarak iki Türk tarihçi tarafından yapılan incelemeler sonucunda hiçbir kuşku veya tereddüde yer bırakmayacak şekilde ortaya konmuştur.²⁶¹

Ölen Ermenilerin sayısının 1,5 milyon olduğu iddiası da hiçbir geçerli temele dayanmamaktadır. Şöyle ki, dönemin birçok yabancı kaynakçada doğrulanan Osmanlı nüfus rakamlarına göre tüm Osmanlı İmparatorluğu içindeki Ermenilerin sayısı 1,3 milyon civarındadır. Toplam nüfusları 1,3 milyon olan bir topluluğun 1.5 milyon ölü vermesi mümkün olamaz.²⁶²

Ölen Ermenilerin sayısının kesin olarak hesaplanmasını sağlayacak bir belge ya da yöntem bulunmamaktadır. Örneğin, Lozan Barış Konferansı'na katılan Ermeni heyeti başkanı Bogos Nubar, o tarihte Türkiye'de toplam 280,000 Ermeni bulunduğunu, 700,000 Ermeni'nin ise başka ülkelere göç ettiğini belirtmiştir. Bu rakamlar doğru ise toplam Ermeni nüfusu 1,3 milyon olduğuna göre, Ermeni kaybı 300,000 dolaylarında kalmaktadır. Bu rakama çete hareketinde veya Rus kuvvetleri saflarında yer alarak ölenler de dahildir. Ayrıca bu kayıpların on misline ulaşan yaklaşık 3 milyon Müslüman'ın da aynı dönemde hayatlarını kaybettikleri unutulmamalıdır.²⁶³

Encyclopedia Britannica'nın 1918 baskısında, ölen Ermenilerin sayısının 600.000 olduğu kayıtlıdır. Aynı ansiklopedinin 1968 baskısı ise bu sayıyı 1,5 milyon olarak verir. Ölenlerin sayısı kağıt üzerinde artmaktadır.

Savaş sonrasında İstanbul'da Nemrut Mustafa Paşa diye bilinen Mustafa Paşa Divan-ı Harbi kurulmuştur. Enver, Talat ve Cemal Paşalar ile Dr. Nazım kaçmış oldukları için diğer geri kalanlar tutuklanmıştır. Tutuklanması istenenlerin listesi İngilizlerce verilmiştir. Dört grup insan tutuklanmıştır.²⁶⁴

1. Savaşta Ermeni ve Rumlara karşı gayri insani tatbikatta bulunanlar,
2. Savaş kaidelerine riayet etmeyenler,
3. Mütareke şartlarına riayet etmeyenler,

---

²⁶¹ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 74

²⁶² Halaçoğlu, *a.g.e.* s. 92

²⁶³ Türkdoğan, *a.g.e.*, s. 123

²⁶⁴ Gürün, *a.g.e.*, s.343-345

4. Kafkasya'daki kuvvetlerden Müttefiklerin emirlerine uymayanlar (Bunlar Azerbaycan Türkleridir.)

Tutuklananların önce İstanbul'da yargılanmaları istenmiştir. Ancak işgal kuvvetleri istediklerini bulamayınca tutuklananları Malta'ya götürmüşlerdir. Bunların büyük çoğunluğu münhasıran Ermeni soykırımından yargılanacaktır. İngilizler delil araştırmasına girişmişler ve bu bir yıldan fazla sürmüştür. Tutuklamalar ihbar üzerine gerçekleştirilmiştir; ihbar mektupları da dosyalarda mevcuttur.

İngiliz Hükümeti İngiliz Kraliyet Savcılığı'ndan bu kişiler hakkında dava açılıp açılmayacağını sormuş; savcılık "Mahkûm edilmelerini mümkün kılacak deliller yoktur." cevabını vermiştir. İngiltere bununla da yetinmemiş ve Washington'daki Büyükelçiliğinden Amerikan arşivlerinde deliller aramasını istemiştir. Büyükelçilik tek bir belge bulunmadığını telgrafla bildirmiştir.

4. ULUSLAR ARASI HUKUKTA ERMENİ SORUNU

Gündüz Aktan soykırım değerlendirmesi konusunda fikirlerini şöyle dile getirmektedir: “Günümüzden 85 yıl önce cereyan etmiş olayların anlaşılması için tarihi çalışmalar olmazsa olmaz zorunluluk arzedereler. Ancak uluslararası hukuk alanında eğitim ve tecrübesi bulunmayan tarihci bu olayların soykırım olup olmadığı konusunda yargıda bulunamaz. Görülen o ki, tarihçiler başta olmak üzere, bu konular üzerinde çalışan sosyolog ve siyaset bilimci gibi akademisyenlerle düşünürler, önemli sayıda ölümle sonuçlanan olayları soykırım olarak nitelemek eğilimindedir. Oysa soykırımın, uluslararası bir suç olarak ancak hukukçular tarafından değerlendirilmesi mümkündür.”²⁶⁵ Yine 1948'de oluşturulan ve 1951'de yürürlüğe giren `Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme'nin (bundan böyle Sözleşme) 1990'ların ortasına kadar ciddi biçimde kullanılmaması veya kullanma fırsatının çıkmamış olması nedeniyle gelişmiş bir içtihadın da bulunmaması, hukuki yolun tercih edilmemesinin bir nedeni olabilir görüşünü ileri sürmektedir.

Halacaoğlu ise Osmanlı Devletinin Ermenileri buldukları yerden ihraç yani (sevk ve iskan) kararının ve bu kararın uygulamasının soykırıma uyup uymadığını ortaya koymak için Osmanlı Devleti tarafından yayınlanan talimatnamelerdeki maddeleri incelemek gerekmektedir düşüncesini ileri sürmektedir.²⁶⁶

Sözleşme'nin kabulünden yaklaşık 40 yıl önce cereyan eden olaylara hukukçular büyük ihtimalle geriye gidiş esasına göre bakmışlar ve bu yüzden olacak fazla ilgi göstermemişlerdir. Sözleşme öncesi dönemde mevcut olmayan ve Sözleşme tarafından oluşturulan soykırım dahil bir çok kavramın, geriye dönük uygulanması hukukla bağdaşmadığından konu hukukçuların ilgisini çekmemiş olabilir. Buna rağmen soykırım suçu zaman aşımıyla ortadan kalkmadığı için bu tür olaylara bu anlayışla yaklaşmak mazur görülebilir.

4.1. Sözleşme'ye Kadar Hukuk

1648 Uluslar arası sisitemde önemli bir tarihi içerir. Bu tarih Avrupalı güçler için dönüm noktasıdır, o güne kadar geçerli olan sistem köklü değişikliklere uğramış Westaphalia barış anlaşmasıyla Avrupa'nın uğraştığı bir çok konu çözüme kavuşmuş,

²⁶⁵ Gündüz Aktan, “Devletler hukukunda Ermeni Sorunu”, *Türkiye Günlüğü*, Cedit Yayınları, 2001, s. 5

²⁶⁶ Yusuf Halaçoğlu, *Sürgünden soykırıma Ermeni iddiaları*, s. 97-98

uzun bir süre savaş yaşanmamıştır. 1648 Westphalia devletler sistemine göre devlet egemenliği mutlak ilkeydi. İçişlerine karşılamaazdı. Azınlıklar devletlerin iç işiydi. Devletler ülke içinde vuku bulan olaylarda iç mevzuatı uyguluyorlardı. Uluslararası suç kavramı yoktu. 1839 Tanzimat Fermanı'nı takiben Osmanlı azınlıkları uluslararası anlaşma ve antlaşmalara konu olmuştu. Bu istisnai bir durumdu. Bir yandan çok kültürlü ve çok milletli Osmanlı İmparatorluğunun Batı Avrupa ulus-devletleriyle mücadelesinde zayıf düşmesinin, öte yandan da Batı'nın Balkanlar'daki Hıristiyan azınlıkları desteklemeyi dış politikasının bir unsuru haline getirmesinin sonucuuydu.²⁶⁷

4.1.2.Malta Sürgünleri

1915 ve devamı yıllarda Ermenilerin yaşadığı olayların hukuken soykırım suçu oluşturmadığını kanıtlayan önemli bir belge de Malta Mahkemesi kararıdır. 1919-1920 yıllarında İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüş olan ve Ermeni katliamı yapmakla suçlanan Türkler arasında Hariciye, harbiye Nazırlığı, Meclis Başkanlığı, valilik yapmış kimseler de vardı. Bu tarihte bütün belgeler ve arşiv ellerinden altında olmasına rağmen suçlayıcı herhangi bir delil bulamayan İngilizler, Türkleri suçlamalarının mümkün olmadığını görmüşler ve serbest bırakmışlardır.²⁶⁸ Aslında Malta mahkemesinde verilen karar sadece sürgünlerin değil, Türk ulusunun da aklanması anlamına gelmektedir.

Bilindiği gibi, soykırım II. Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanya'sının 'nihai çözüm' adı altında Yahudileri yok etmesiyle gerçek boyutlarına kavuştu. 'Genocide' sözcüğü bir Polonya Yahudi'si olan Raphael Lemkin tarafından icat edildi. Lemkin daha öğrenciyken, bir soykırım saydığı Ermeni olaylarına ilişkin sanıkların yargılanmasını yakından izlemişti. Lemkin'in soykırım anlayışı çok geniştir. Azınlıkların siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, moral, fizik ve biyolojik olarak yok edilmesini kapsıyordu. Sonradan gelişen hukuk, her grubun değil, sadece bazı grupların ve sadece fizik ve biyolojik olarak yok edilmesi amacıyla işlenen fiilleri soykırım saydı. Yani Lemkin'in tanımını çok daralttı.²⁶⁹

1940'lann başında Nazi'lerin Yahudilere yaptıkları henüz tam açıklığıyla bilinmediğinden, özellikle İngiltere ve Amerika, Almanya sınırları içinde işlenen

²⁶⁷ Gül Akyılmaz "Osmanlı Devletinde Zimmilerin Siyasi ve İdari hakları Tanzimat ve İslahat Fermanlarının Getirdiği Yenilikler", *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri* (ed. İdris Bal-Mustafa Çufalı), s. 95

²⁶⁸ Nazan Moroğlu, "Hukuki Açından Ermeni Soykırımı İddiaları", *Türk Ermeni İlişkilerinde Tarihi Gerçekler*, (ed. Aysel Ekşi), Alfa Yayınları, İstanbul 2006, s. 82

²⁶⁹ Aktan, a.g.m., s. 7

suçların bir uluslararası mahkemede ele alınmasından yana değildiler. Buna karşılık Almanya'nın ülke dışında, işgal ettiği ülkelerde işlediği fiillerden dolayı sorumluların yargılanmasını savunuyorlardı. Böylece ulus-devlet egemenliğine saygı devam edecekti. Zira savaş hukuku sadece savaş sırasında ülke dışındaki sivillere karşı işlenen suçlardan dolayı bir ülke sorumlularının uluslararası yargıya tabi olmasını öngörüyordu. İnsanlığa karşı suç kavramı doktrinde tartışılmakla birlikte, ülke içinde işlenen suçları kapsayacak şekilde henüz devletler hukukuna girmemişti. Almanların Yahudilere yaptıkları yavaş yavaş ortaya çıktıkça, ülke içinde işlenen suçlar için de sorumluların yargılanması görüşü ağırlık kazanmaya başladı. 1941'de başlayan çalışmalar 1945'te Amerika'nın Londra Konferansı'na sunduğu bir öneriyle yeni bir aşamaya ulaştı. Bunda Lahey sözleşmelerinde yer alan `Martens Hükümü'nden yararlanıldı. Böylece, bir suç önceden açıkça tanımlanmamışsa, `uygar halkların teamülü, insanlık hukuku ve kamu vicdanının emirlerinden çıkan milletlerin hukuk ilkelerinin uygulanması öngörüldü. Ancak `Martens Hükümü' bir savaş hukuku kavramı olduğundan, ülke içinde işlenen suçların yargılanması, saldırı kavramıyla yani savaşı başlatmayla ilişkilendirildi. Böylece savaşa atıf, iç işlerine karışmanın mazereti oluyordu. Londra Konferansı'nın tutanakları incelendiğinde, Almanya'nın iç işlerine karışmanın, ilerde kendi iç işlerine de karışmaya emsal oluşturmasına karşı, özellikle Amerika'nın ne denli hassas olduğu görülüyor.²⁷⁰

4.1.3.Nuremberg Mahkemeleri

Alman savaş suçlularını, bu arada Yahudi soykırımından sorumlu olanlar yargılayacak Nuremberg Mahkemesi'nin aynı adla anılan ilkeleri bu anlayış çerçevesinde oluşturuldu. İlkelerin 6a olanına göre,

a. Barışa Karşı Suçlar

(i) Uluslar arası anlaşmaları, antlaşmaları ve teminatları ihlal ederek, bir saldırı savaşı yapmak veya planlamak, hazırlamak ve başlatmak;

(ii) (i)'de sözü edilen fiilleri gerçekleştirmek için ortak bir plana veya entrikaya katılmak.

b. Savaş Suçları

Savaş hukuku veya örfünü ihlal ederek... askeri gerek olmadan işlenen fiiller.

c. İnsanlığa Karşı Suçlar

²⁷⁰ Aktan, a.g.m., s.7; Yusuf Halaçoğlu, *Sürgünden Soykırımı Ermeni İddiaları*, s. 98-99-100

Barışa karşı suçlar veya savaş suçları ile ilişkili olarak işlenmesi kaydıyla, katil, yok etme, köleleştirme, göçe zorlama ve sivil bir topluma karşı işlenen diğer insanlık dışı fiillerle, siyasi, ırki veya dini nedenlerle yapılan mezalim.²⁷¹

İnsanlığa karşı suç tanımından da görüleceği üzere, Yahudilere karşı işlenen suçlar Almanya'nın içinde işlenmiş olsa dahi, yargı konusu olabilecekti. Tek şart bu suçların savaşla ilişkili olarak Savaş sırasında işletmiş olmasıydı. Böylece galipler bir ülkenin iç işlerine karışmak için, o ülkeyle bir savaş olması gerekçesini aramaktan vazgeçemediler. Yahudilerin ve diğerlerinin, tarihin görmediği bir vahşetle yok edilmesi dahi, bir ülkenin içinde işlenen suçların, kendi başına uluslararası yargıya konu olmasına yetmemişti. O sırada sözcük olarak bilinmesine rağmen soykırım kavramı Nuremberg ilkeleri arasında sayılmadı; insanlığa karşı suçlar kavramı soykırımı da içerdi. Soykırım henüz bağımsız bir suç kategorisi olacak kadar açıklık ve kesinlik kazanmamıştı.

Nuremberg Mahkemesi Ekim 1945'te 24 Nazi sanık hakkında iddianamenin okunmasıyla başladı. Bir yıl sonra on dokuz sanığın hüküm giymesi ve on ikisinin idamıyla sonuçlandı. Savcı yargılama sırasında zaman zaman soykırım sözcüğünü kullandı; ama mahkeme kararında bu suça atıf yoktu...²⁷²

4.1.4.B.M. Genel Kurulu 96 (1) Sayılı Kararı

Soykırımın yer aldığı ilk hukuki nitelik taşıyan belge, BM Genel Kurulu'nun 1946 Aralık ayında, Nuremberg Mahkemesi sonuçlandıktan kısa bir süre sonra, yaptığı ilk toplantısında aldığı 96 sayılı karardı. Bu kararın amacı, sonuncu işlem paragrafında belirtildiği gibi, soykırım konusunda ECOSOC'un bir yıl içinde bir sözleşme taslağı hazırlamasının istenmesiydi. Ancak bu arada, Genel Kurul soykırımdan ne anladığını da açıkladı. Soykırım, insan gruplarının, grup olarak tümüne yaşama hakkı tanımamaktı. Bu, kişiye yaşama hakkı tanımamaya benzetildi. Yaşama hakkına yapılan bu atıf, bilahare insan haklarıyla soykırım arasında bir bağ oluşturdu. Zira soykırımda esas olan kişilerin katledilmesiydi.²⁷³

Soykırımın, bu insan gruplarının insanlığa yaptığı kültürel ve diğer katkılarının kaybına yol açtığı belirtildi. Böylece Lemkin'in önem verdiği kültürel soykırım kavramı

²⁷¹ Cengiz Başak, "Ermeni Soykırımı İddiası ve Uluslar arası Kriterler", *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri* (ed. İdris Bal-Mustafa Çufalı), s. 470-71

²⁷² Aktan, a.g.m., s.8

²⁷³ Aktan, s.8

kısmen metne girmiş oldu. Soykırıma tabi tutulan gruplar, ırki, dini, siyasi ve diğer gruplar olarak sayıldı. Böylece tüm insan gruplarının soykırıma uğrayabilecekleri kabul edilmiş oldu. Soykırım, bir grubun tümünün olduğu gibi, bir kısmının yok edilmesini de kapsadı. Kararın belki de en önemli yanı, soykırımın devletler hukukuna göre bir suç sayılmasıydı. Bu, bir ülke içinde işlenmiş olmasının, devlet egemenliği ilkesi çerçevesinde iç işleri olarak sayılmasına ve uluslararası kovuşturmadan kurtulmasına imkân vermemeyi amaçlıyordu. Soykırım suçunu işleyenlerin, özel veya kamu memuru ya da devlet adamı olmasına bakılmadan cezalandırılması kabul edildi.

Soykırım hukuku henüz gelişmemiş olduğundan, kaynak olarak 'ahlaki hukuka' aykırılığı vurgulandı ve uygar devletlerin soykırımı kınadığı bildirildi. Soykırımın gerekçesi ya da soykırım yapanın amacı olarak, soykırıma maruz gruplarla örtüşmek üzere, "dini, ırki, siyasi ve diğer nedenler" sayıldı. Bu açıdan Nuremberg ilkeleri arasındaki insanlığa karşı suç çerçevesinde yer alan 6(c)'deki tanım "diğer nedenler" in ilavesiyle daha da genişletilmiş oldu.

Bu kararda, siyasi gruplarının soykırıma uğrayabileceği hükmü, siyasi mücadele yapan, örneğin sol ideolojik amaçla silaha başvuran veya bağımsızlık için mücadele eden gruplarının içindeki sivillerin, kısmen dahi olsa, önemli sayıda katledilmesi halinde soykırım işlenmiş olacağını gösteriyordu. Bu haliyle Nuremberg ilkeleri içindeki insanlığa karşı suç kavramı hemen tümüyle soykırım sayılmış olmaktaydı. Ancak, insanlığa karşı suçların aksine, bu karar soykırımla savaş arasındaki bağı ortadan kaldırıyordu. Yani soykırımın savaş sırasında olduğu gibi barış döneminde de işlenebileceği kabul ediliyordu. Öte yandan, soykırım, savaşan ülkenin işgal ettiği yerlerde işlenebileceği gibi, o ülkenin kendi sınırları içinde de işlenebiliyordu.²⁷⁴

Böylece hangi nedenle, zamanda ve yerde olursa olsun, ciddi sayıda insan ölümü soykırım suçu sayıldı.

4.2.Sözleşme

Soykırım Sözleşmesi 9 Aralık 1948'de kabul edildi; 12 Ocak 1951'de de yürürlüğe girdi. Soykırım suçu Sözleşme'nin 2. maddesinde tanımlanıyor. Maddenin uzman olmayan bir çevirisini aşağıya kaydediyorum.²⁷⁵

²⁷⁴ Aktan, a.g.m., s.8-Ahmet Gürel, *Yabancı Kaynaklarda Türk-Ermeni İlişkileri*, s.97

²⁷⁵ Aktan, a.g.m., s.8,

"Madde 2. Bu Sözleşmeye göre, soykırım, bir milli, etnik, ırki veya dini grubu, grup niteliğiyle, kısmen veya tümüyle, yok etmek kastıyla, aşağıdaki fiillerin işlenmesidir:

- (a) Grubun mensuplarını katletmek;
- (b) Grubun mensuplarına ciddi bedensel ve psikolojik zarar vermek;
- (c) Grubun bedeni varlığının kısmen veya tamamen yok olmasına yol açacak hayat şartlarına kasten tabi tutmak;
- (d) Grup içinde doğumları önlemek amacıyla önlemler dayatmak;
- (e) Grubun çocuklarını bir başka gruba zorla nakletmek."²⁷⁶

Sözleşmeyi B.M. Sekreteryası'nın sunduğu taslak metin üzerinden Ad hoc komite ile BM Genel Kurulu'nun hukuk işlerinden sorumlu VI. Komitesi müzakere etti. İlerde bu Sözleşme'nin hükümlerini Ermeni olaylarını uygulayıp yorumlarken, müzakerelere atıflar yapılacağından, bu aşamada genelde Sözleşme metninin, özelde 2.maddenin kısa bir değerlendirmesiyle yetineceğim.²⁷⁷

4.2.1.Korunan Gruplar

2.maddede zikredilen, Sözleşme ile korunacak grupların dörtle, yani milli, etnik, ırki ve dini gruplarla sınırlı olduğu görülüyor. Soykırım sözcüğünün mucidi Lemkin'in kendisi `siyasi grupların Sözleşme kapsamı dışında tutulmasını önerdi. 96(1) sayılı karardan farklı olarak hem siyasi gruplar hem de "diğer gruplar" Sözleşme dışı tutuldu. Bu, çok önemli bir fark oluşturuyor. Zira tarihte en sık görülen ve en çok sivil ölümüne neden olan mücadeleler siyasi amaçlar güden gruplar arasında cereyan ediyor. Örneğin, Kamboçya'da Pol Pot rejiminin yaptığı ve 2 milyona yakın sivilin hayatına mal olan katliamlar Sözleşme'deki soykırım tanımının dışında kalıyor. Aynı şekilde Sovyetler Birliği'nde Ekim Devrimi çerçevesindeki ölümler de soykırım sayılmıyor. Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin birçok kararına göre, bazı istisnai fiiller hariç, Bosna-Hersek'te Sırpların etnik temizliği bile soykırım suçu dışına çıkıyor.²⁷⁸

Siyasi grup tanımı içine, o grubun siyasetle uğraşan ya da silahlı mücadele veren unsurlarının yanında siviller de giriyor. Bu ilk bakışta karışıklığa yol açıyor.

²⁷⁶ Cengiz Başak, "Ermeni Soykırımı İddiası ve Uluslar arası Kriterler", *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri* (ed. İdris Bal-Mustafa Çufalı), s. 471-72

²⁷⁷ Aktan, a.g.m., s.9, Halaçoğlu, a.g.e., s.97

²⁷⁸ Aktan, a.g.m., s.9; Cengiz Başak, a.g.m., 472-474

Grubun siyasi grup olarak nitelenip sivillerin yok edilmesinin neden soykırım olmayacağı sorgulanıyor. Oysa bir gruba, siyasi amaçlarla yok edilmeye kalkışılması halinde, siyasi grup deniyor. Yani iki grup arasında siyasi bir mücadele varsa, bu mücadelede bir grup diğeri aleyhine öldürme, yaralama, katliam, tehcir gibi fiiller işliyorsa, zarar gören gruba siyasi grup deniyor. Sorun bir tanımlama sorunu. Yoksa siyasi mücadelede sivil öldürme yine suç. Ancak bu suç soykırım değil.²⁷⁹

96 (1) kararında gruplarının insanlığa yaptığı kültürel katkılara Sözleşme'de değinilmemesi kültürel soykırım kavramının da Sözleşme dışında kaldığını gösteriyor.

Sözleşme'de siyasi gruplara karşı yapılan eylemlerin ve azınlıkların kültürünün zorla yapılan asimilasyon sonucu yok edilmesinin soykırım suçu sayılmaması, Sözleşme'nin uygulama alanını iyice daralttı. Bu nedenle Sözleşme'nin kabul edildiği 1951'den 1992'ye kadar geçen süre içinde, birkaç fazla önemli olmayan istisna dışında uygulanamaması sert tepkilere yol açtı. Sözleşme'nin hiçbir işe yaramadığı söylendi. Buna karşılık, çoğunluğu tarihçi, sosyolog veya düşünürler, Sözleşme metnindeki soykırım tanımını geniş yorumlama yoluna gittiler. Araştırdıkları olaylarda önemli sayıda sivil nüfusun ölmüş olması halinde soykırım işlendiğini iddia ettiler. İkinci bir grup bilim adamıysa, Sözleşme'nin 2.maddesini genişletmek için yeni tanımlar önerdi. Her iki taraf da Sözleşme ile soykırımı karşı korunan dört grubun dışında kalan gruplara dönük katliamların zaten insanlığa karşı suç kavramı çerçevesinde korunmakta olduğunu görmezden geldiler. Zira uluslararası toplum, soykırımdan farklı olarak insanlığa karşı işlenen suçlara karşı aynı duyarlılığı gösteriyordu. Onların korunması için Nuremberg türü uluslararası mahkemeler kurmaya hazır değildi. Özetle, bu gruplarının barışta insan hakları hukuku, savaşta da insani hukuk ya da savaş hukuku çerçevesinde etkin koruması sağlanamıyordu.²⁸⁰

Bu durum Bosna-Hersek ve Ruanda'da cereyan eden olaylardan sonra kurulan iki uluslararası ceza mahkemesinin çalışmalarıyla büyük ölçüde değişti. İnsanlığa karşı suçlarla savaş suçları işleyenler cezalandırılmaya başladı. Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne ilişkin Roma Statüsü ise hukuktaki tüm boşlukları kapattı. İnsanlığa karşı suçların ve savaş suçlarının sadece devletlerarası savaşlarda değil, iç çatışmalarda da işlenebileceği kabul edildi. Roma Statüsü soykırımı ilişkin Sözleşme'nin 2.maddesini

---

²⁷⁹ Cengiz Başak, a.g.m. s. 469

²⁸⁰ Aktan, a.g.m. s.9

aynen alıp kendisinin 6.maddesi yaptı. Buna karşılık yeniden yazımdan geçen insanlığa karşı suçlara ilişkin Roma Statüsü'nün 7.maddesiyle, eski Yugoslavya ve Ruanda için kurulan uluslararası mahkemelerin statülerindeki ilgili maddeler, Sözleşme'nin kapsamadığı diğer gruplara karşı işlenen katliam, mezalim ve tehcir vb suçlarını da içerdi.²⁸¹

4.2.2.Kasıt

‘Suç oluşturan her fiil iki kısımdan oluşuyor. Birincisi zihni veya subjektif unsur ya da ‘*mens rea*’ Bu, suç fiilini işlemek niyeti, amacı ve iradesi anlamına geliyor. Diğeri suç fiilinin bizzat kendisi, maddi veya objektif unsur ya da *actus reus*: Sözleşme'nin 2.maddesinde zihni unsuru "yok etmek amacıyla" ibaresi temsil ediyor. Bu iradeyle işlenen fiiller ise (a)'dan (e)'ye kadar sayılıyor.²⁸²

Sözleşme'nin en önemli özelliklerinden biri, soykırım suçunun oluşması için soykırım fiillerinin ancak dört gruptan birini yok etme iradesiyle işlenmesi gereği. Yok etme iradesi ‘özel kasıt’ şeklinde olmak zorundadır. Yani kuşkuya meydan bırakmayacak, son derece belirgin biçimde ortaya çıkmalı. Yok etme niyeti soykırım fiillerini işleyen veya işlenmesini sağlayanlarca açıkça beyan edilirse mesele kalmıyor. Şayet böyle açık bir sözlü ve yazılı beyan yoksa, soykırımın varlığı tartışmalı hale geliyor. Bazı hukukçular bu noktada fiillerin sonucuna bakmak gerektiğini vurgularken, bu fiiller sonucunda söz konusu gruba ilişkin ciddi sayıda ölümün vuku bulmuş olmasını yeterli sayıyorlar.²⁸³

Ancak, adi suçlar için geçerli olan ‘genel kasıt’ yani fiilin sonucunu görüp, bu fiilin işlenmesinde fiilin sonucuna uygun bir kasıt güdüldüğü yolundaki basit yorum, soykırım fiilinin tanımlanması için yetersiz kalıyor. Öte yandan, soykırım yapanlar yok etme iradesini genellikle açıklamıyorlar. Soykırımı kanıtlamak için yok etme iradesine ilişkin yazılı ve sözlü açık kanıtlar bulunması halinde, ciddi sayıdaki ölümün dışındaki bazı unsurları da göze almak gerekiyor. Soykırım suçu çoğunlukla devletlerin ya da devlet gibi yaygın örgütlerin iradesiyle işlendiğinden, ‘özel kasıt’ şartının yerine gelmesi için suçun örgütlü bir güç tarafından işlenmiş olup olmadığına bakılıyor. Soykırım bir grup gibi çok sayıda kişinin yok edilmesi olduğundan bu örgütlü gücün çok önceden bir

²⁸¹ Başak, a.g.m., s. 473

²⁸² Başak, a.g. m. s. 472; Aktan, a.g.m. s.10

²⁸³ Aktan, a.g.m. s.10; Başak, a.g.m., s. 473

plan hazırlayıp hazırlamadığı önemli. Ayrıca bu örgütlü gücün planını örgütleyerek , eşgüdüm içinde, sistematik ve kitlesel biçimde uygulaması lazım.²⁸⁴

Örgütlenmesi, uygulanması ve sonuçları açısından Yahudi soykırımı belki istisnai bir örnek olarak diğer durumlara uygulanamayabilir. Yahudi soykırımı için "nihai çözüm" kararı, 1941 Wansee toplantısında alındı ve suç Nuremberg mahkemesinde ikrar edildi. Ancak yok etme iradesi böyle açıkça ortaya çıkmıyordu bile, Yahudilere karşı çıkan ayırıcı yasalar, 1938'deki 'Kristal Gecesi' dahil düzenlenen 'pogrom' türü saldırılar, Yahudileri toplum dışına çıkarıp normal insan ihtiyaçlarının karşılanamadığı gettolarda yaşamaya zorlamalar, soykırımın öncüleri olarak görülebilirdi. Kaldı ki soykırımdan en az on beş yıl önce başlamış olan militan anti-semitizm akımı çerçevesinde Hitler'in ve Nazi ideologların söz ve yazılarında Yahudileri yok etme niyeti açıklıkla ortaya konuluyordu. Sırp'larda ise, 1981 yılından itibaren etnik bakımdan homojen bir vatan toprağına sahip olma söylemi yaygındı. Nitekim etnik temizlik kavramı Sırp paramiliter liderlerden biri olan Seseli tarafından icat edilmiştir.²⁸⁵

Soykırım için gerekli yok etme iradesinin varlığını ispat için, soykırım fiillerinin uygulanmasından önceki döneme bakıp, bu iradenin oluşmaya başlayıp başlamadığını araştırmak gerekmektedir.

4.2.3.Motif

Suçun amacı yanında bu amacın nedeni de hayati önemi haiz. Buna motif ya da saik deniyor. Nuremberg İlkeleri 6(c)'de tanımlanan insanlığa karşı suçların "sivil halklara karşı siyasi, ırki ve dini nedenlerle" işlenmesi öngörülüyordu. 96(1) sayılı kararda ise soykırımın "dini, ırki, siyasi ve diğer herhangi bir nedenle" işlenebileceği kaydediliyordu. Bu haliyle soykırımın saiki insanlığa karşı suçun saikinden bile geniş tutulmuştu. Bir başka ifadeyle, bir gruba mevcut dini veya siyasi ya da akla gelebilecek herhangi bir ihtilaf nedeniyle (saik) çıkabilecek bir silahlı mücadelede önemli sayıda sivilin öldürülmesi hem soykırım hem insanlığa karşı suç olabiliyordu.²⁸⁶

Sözleşmedeki durum ise çok farklıdır. 2. madde, soykırımdaki yok etme kastını, belirtilen dört gruba inhisar ettirmekle kalmıyor, yok etmenin nedenini de

²⁸⁴ Başak, a.g. m., s. 473; Aktan, a.g.m. s.10

²⁸⁵ Aktan, a.g.m., s. 11

²⁸⁶ Aktan, a.g.m., s. 11

yukarıda işaret edilen iki belgedeki nedenlere oranla, son derece daraltıyor. Sözleşme müzakerelerinde yok etmenin nedeni konusu uzun tartışmalara yol açtı. Birçok ülke temsilcisi saikin kanıtlanmasının çok zor olduğunu; böyle bir şart aranması halinde mahkemelerin soykırım suçuna karar vermelerinin imkânsızlaşacağını; önemli olan yok etme iradesiyle fiillerin işletmesi olduğunu ileri sürdüler. Ancak Ad hoc komitede Lübnan temsilcisi saikin önemini vurguladı ve soykırımın 'ırkçı nefretle' bir grubu yok etme olduğunu söyledi. Ardından VI. Komite'de yapılan müzakerelerde İngiliz ve Amerikan delegelerinin itirazlarına karşılık, 'anti-faşist cephe'nin liderliğini yapan Sovyetler Birliği'nin ısrarı, çoğunluğun desteği ve Venezüella'nın aracılığıyla, dört gruptan birini, başkaca bir neden olmadan, sadece o grup olması nedeniyle yok etme amacına dönük fiillerin soykırım olması anlamına gelen "as such" ibaresi Sözleşme'nin 2. maddesine eklendi. İlk bakışta gözden kaçabilen ve Türkçe karşılığı olmadığından açıklayıcı biçimde tercüme etme zorunluluğu yaratan bir ibare bu. Belki de bu nedenle tarihçiler tarafından hep ihmale uğruyor.²⁸⁷

Dünyanın her yerinde ırksal duygular var. Bunlar hedef grupları derece derece rahatsız edebiliyor. Ancak grubun yok edilmesine varan, yani ırkçılık düzeyine çıkan ırkçılığa yalnızca Batı Avrupa ve onun Kuzey Amerika, Güney Afrika ve Avustralya'daki beyaz sömürgelerinde rastlanmaktadır. Bu çerçevede 1206-48'lerde Katarlar'ın Fransa'da, , 1492'de Yahudilerin İspanya'da, 16 ve 17. yüzyılda İnka, Aztek ve Maya uygarlıklarının mirasçısı yerlilerin İspanyollarca, 18 ve 19. yüzyılda Kızılderililer'in Amerikalılarca, 19-20.yüzyılda Hollandalı Boerlerin 'apartheid' rejiminin güney Afrika'da, aynı dönemde Avustralya yerlilerinin İngiliz kökenlilerce, soykırıma tabi tutulması sayılabilir.²⁸⁸

Diğer uygarlıkları oluşturan toplumların da düşman saydıkları sivil nüfuslara mezalim yaptıkları görülmektedir. Ancak bunlarda bir grubu grup olarak yok etme iradesine yol açan ırkçı nefret bulunduğu saptanamıyor. Özellikle İslam ve Türk uygarlıklarında soykırım uygulaması bulunmuyor. Aksi halde bu uygarlıkların yüzyıllarca yaşayan imparatorluklar kurmaları mümkün olamazdı. Unutulmaması gereken husus, Batı uygarlığına ait güçlü ülkelerin büyük teknolojik üstünlüğüne rağmen, kurduğu sömürge imparatorlukları bir yüzyıldan biraz fazla yaşayabildi.

---

²⁸⁷ Aktan, a.g.m., s. 11

²⁸⁸ Aktan, a.g.m., s. 12

Sözleşme'de soykırımın bir grubu grup olarak yok etmek amacıyla sınırlandırılması, başka amaçlarla sivil toplumlara dönük mezalimi dışarıda bırakıyor. Bu boşluk Nuremberg İlkeleri 6c maddesinde yer alan insanlığa karşı suçların tanımının bu tür suçları kapsamıyla gideriliyor. Bir yandan eski Yugoslavya Uluslararası Mahkemesi diğer yandan Ruanda Uluslararası Mahkemesi statüleri, nihayet Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Roma Statüsü'nde bulunan insanlığa karşı suçlar maddeleri bu işlevi görüyor. Böylece soykırım suçu, insanlığa karşı suçların mezalim kategorisinin içinden çıkmakla birlikte, onlardan ayrılıyor ve suçlar hiyerarşisi içinde en yüksek veya en aşağı yerini almaktadır²⁸⁹

4.2.4.Kısmen veya Tamamen

Sözleşmenin 2.maddesinde bir grubun, kısmen veya tamamen, yok edilmesi amacıyla işlenen fiillere soykırım deniyor.²⁹⁰ Yani bu fiillerin soykırımı oluşturması için, bir grubun tümünü yok etmek gerekmiyor. Oysa bir grubu grup olarak yok etme iradesini doğuran ırkçı nefretin, grubun bir kısmını yok etmekle yetinmesi çelişkili görünüyor. Ancak, Naziler bile tüm Yahudileri yok edemediler. Savaşın başladığı yıla kadar Yahudilerin yaşam şartlarını olağanüstü zorlaştırarak Almanya'yı terk etmelerini sağladılar. Savaş başladıktan sonra kaçmak isteyenlere dahi izin vermediler ve Almanya içindeki tüm Yahudileri yok ettiler. İşgal ettikleri yerlerdeki Yahudileri de sınır dışına atmak yerine soykırımı tabi tuttular.²⁹¹

Buradan iki çıkarsama yapılabilir: Naziler için bile bir grubu grup olarak yok etme saikinin kritik yoğunluğa ulaşması ancak savaş şartlarında gerçekleşti. Veya Almanların Yahudilere erişme imkânı her şeye rağmen sınırlıydı. Erişebildiklerinin kaçmasına izin vermeden yok ettiler. Sözleşme'nin yapıcıları, bu hükümle, muhtemelen, bir grubun tümünün yok edilmesini beklemeden, uluslararası toplumun soykırım yapıldığı sonucuna varmasını ve 1:maddede öngörülen soykırımın engellemesi ve cezalandırması zamanında sağlamayı amaçladılar.²⁹²

---

²⁸⁹ Aktan, a.g.m., s. 12-13

²⁹⁰ İlber Ortaylı, "jenosit kavramı", *Türk Ermeni...*, s. 212

²⁹¹ Aktan, a.g.m., s. 13

²⁹² Aktan, a.g.m., s. 13

4.2.5.Hukukun Ermeni Olaylarına Uygulanması

21 Eylül 2000'de Amerikan Temsilciler Meclisi'nin bir alt komisyonunda yapılan sunuşta Ermeni yanlısı tarihçiler Türk arşivlerinin açılmasına artık ihtiyaçları olmadığını; mevcut bilgilerle Ermenilere soykırım yapılmış olduğu konusunda bir mutabakat hasıl olduğunu söylediler. İddialar bir bakıma doğrudu. Ama gerçek onların söylediklerinin tam tersiydi. Mevcut arşiv bilgileri soykırım yapılmadığını kanıtlamak açısından yeterliydi. Yeni arşiv bilgilerinin de mevcut bilgilerle çelişkili olması mümkün değildi.²⁹³

Tarih, Ermenilerin bağımsızlık için silahlı siyasi faaliyette bulunan bir siyasi grup olduğunu açıkça gösteriyor. Bir siyasi gruba karşı mücadelede işlenen suçlar, tabii şayet işlenmişse, hukuken soykırım tanımına girmez.

4.2.6.Saik

Bir grubun siyasi emelleri nedeniyle siyasi grup olması, aynı zamanda milli, dini, ırki veya etnik grup olmasını etkilemez. Zira siyasi gruplar da diğer özellikleriyle, Ermeniler gibi, etnik, dini grup veya diğer bir grup olarak da nitelendirilebilirler. Ancak siyasi grup olmak, o grubun maruz kaldığı olayların, grup olmasından değil de siyasi nedenlerden kaynaklandığını gösterir. Bir grubun siyasi ve silahlı faaliyette bulunduğu kanıtlandığı andan itibaren Sözleşme tarafından soykırıma karşı korunması gereken gruplar içinde bulunmasına imkân kalmıyor. Ermeniler adına hareket eden parti ya da benzeri kuruluşların, ilk adımda kolektif haklarının genişletilmesi anlamına reformlarla başlayıp, oradan otonomiye geçmek, sonra da bağımsızlığını gerçekleştirmek istediğini ve bu amaçla siyaset yaptığı ve terörizm de dahil silaha başvurduğu bilinmektedir.²⁹⁴

Kaldı ki bir grubu grup olarak yok etme iradesinin ancak o grup mensuplarına karşı duyulan ırkçı nefretin yoğunlaşması sonunda ortaya çıktığını yukarıda soykırıma ilişkin hukuku anlatırken gördük. Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere karşı ırkçı nefretin duyulmadığı biliniyor. Aslında, Batı'daki antisemitizm türü bir ırkçı nefrete İslam ve Türk toplumlarının tarihinde hiç rastlanmıyor. Örneğin, Almanya'da Yahudiler bağımsızlık için mücadele etmediler; teröre başvurmadılar; toprak istemediler;

---

²⁹³ Aktan, a.g.m., s. 13

²⁹⁴ Ermenilerin Osmanlı devletine karşı başkaldırıları için geniş bilgi; Ali Karaca, "1915 Ermeni tehcire Giden yolda Gözden kaçan iki nokta", *Ermeni Araştırmaları II*, s. 134

Almanya'nın savaş düşmanlarıyla işbirliği yapmadılar; Alman ordularını arkadan vurmadılar, lojistik yollarını kesmediler; nihayet terör örgütleriyle Alman sivilleri katletmediler. Alman toplumuna tümüyle entegre olmuş, 40 Nobel ödülünün 11'ini kazanmış, barışçı, uygar ve başarılı bir grup, başka hiçbir neden yokken, sadece grup olması nedeniyle, önceden planlanarak, büyük bir örgütlenme sonucu sistematik ve kitlesel biçimde yok edildi.²⁹⁵

Buna karşılık Osmanlı'da böyle bir anti-ermenizm hiç olmadı. Onları aşağılayan, insan altı ırk olduklarını ileri süren bir biyolojik akım ve bunun tamamlayıcısı sosyal Darwinizm bulunmuyordu. İslam'da Hıristiyanlar `ehli kitap' sayıldığından, Hıristiyanların Yahudilere yönelttikleri suçlamaların benzeri Müslümanlarca Hıristiyanlara karşı hiç yapılmadı. Doğa ve insan kaynaklı felaketlerde Ermenilerin veya diğer Hıristiyan gruplar günah keçisi olarak hiç kullanılmadılar. Tersine, Ermeniler `millet-i sadıka' diye vasıflandırıldılar. Kamu alanında da aktiftiler. İşlerinde merkezi idarenin yüksek kademelerinde yer alan memurların yanında, kaymakam, paşa, vali, büyükelçi, hatta dışişleri bakanı olarak Türkiye'yi temsil eden çok sayıda insan vardı. Misyonerler tarafından XIX. yüzyılın başından itibaren açılan okullarda eğitildiklerinden, kısa zamanda zenginleştiler ve imparatorluğun ekonomisine hâkim oldular. Yahudiler gibi bazı mesleklerden men edilmediler. Gettolarda yaşamaya mahkûm edilmediler. En müreffeh sınıfı oluşturdukları halde, haset ve kıskançlıktan `pogrom'lara maruz kalmadılar. Bu şartlar altında Ermenilerin grup olduklarından dolayı ırkçı nefretle yok edildikleri söylenemez. Bu durumda tehcirin ardındaki saikin saptaması önem kazanıyor. Bu saik Ermenilerin, Ermeni olmalarının dışında bir başka nedene, örneğin askeri ve siyasi bir nedene dayanıyorsa, bu soykırım kavramına girmez.²⁹⁶

Olanları anlayabilmek için yakın tarihe kısa bir bakış atmakta yarar olabilir. 1877–78 Osmanlı-Rus savaşının sonunda Yeşilköy'de imzalanan San Stefano Antlaşması'na göre Balkanlar'da Ege ve Karadeniz'e sahildar olan ve Makedonya'yı da içine alan büyük Bulgaristan bağımsız bir devlet oluyordu. Bu ülke, savaş sırasında 260 bin sivil Türkün ölmesi ve 515 binin de ülkeden atılması sonucu nispeten daha homojen bir nüfusa kavuşuyordu. Aynı şekilde savaş sırasında Erzurum'a kadar ilerleyen Rus

---

²⁹⁵ Aktan, a.g.m., s. 15

²⁹⁶ İlber Ortaylı, "Jenosit kavramı", *a.g.e.*, s. 211-217

ordularından kaçan 70 bin Türk, Doğu Anadolu'ya sığınmıştı. Bu bölgede ölen sivil halkın sayısı ise bilinmiyordu. Antlaşma'da ayrıca Osmanlı topraklarındaki Ermeniler için "reform" yapılması öngörülüyordu. Yeşilköy'e gelmiş olan Grandük Nikola'yı ziyaret eden Ermeni patriği Narses'in talebi üzerine reforma ilişkin bir madde antlaşmaya ilave edildi. Ermeniler böylece Rusya'nın himayesine girdiler. O güne kadar Tanzimat ve Islahat Fermanları ile yapılması istenen reformlar, tüm Hıristiyan teb'ayı hedef alıyordu. Bu kez bir grubun tek başına reform konusu olması ve bunun Rusya tarafından denetlenmesi söz konusuydu.²⁹⁷

Diğer büyük devletlerin Rusya'nın tek başına sağladığı bu ödünleri kabul etmemesi üzerine yapılan Berlin Kongresi'nde Bulgaristan'ın boyutları küçültüldü. Ama yurtlarını terk eden Türklerin geri dönmesi sağlanmadı. Ermeni konusunda öngörülen reformlar ise teyit edildi. Ancak uygulamanın denetlenmesini büyük ülkeler birlikte üstlendiler. Anadolu'da Ermeni nüfusun bulunduğu yerlerde konsolosluklar açtılar. Tehcire kadar geçen 30 yıllık süre içinde Ermenilerin siyasi ve silahlı faaliyetleri, büyük devletlerin bu himayesinin yarattığı Ermeni yanlısı şartlarda gelişti.²⁹⁸

1912–13 yıllarında bir yanda Osmanlı İmparatorluğu, öte yanda Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan arasında Balkan Savaşları oldu. Bu savaşlarda 1.450.000 Türk, Arnavut ve Pomak Müslüman öldü; 410 bini ise saldırgan orduların önünden kaçarak, yakılan yıkılan yerleşim birimlerini geride bırakarak, bombardımanlar altında Anadolu'ya doğru sürgün edildi. Böylece Türklerin 500 yıldır vatanı olan, çoğunlukta oldukları birçok yerde Türk ve Müslüman varlığı sona erdi. Yılların biriktirdiği kültür varlıkları tahrip edildi. I. Dünya Savaşı patladığında yüz binlerle mültecinin gelişinden henüz bir yıl geçmişti.²⁹⁹

Osmanlılar Taşnak liderleriyle Ağustos 1914'te bir toplantı yaptılar. Ermenilerden sadık Osmanlı vatandaşları olarak hareket edeceklerine dair söz aldılar. Ancak iki ay önce Erzurum'da yapılan gizli bir Taşnak toplantısında, savaştan istifade Ermenilerin Osmanlı devletine karşı geniş bir ayaklanma yapması kararlaştırıldı.

---

²⁹⁷ Muammer Demirel, "Rusya'nın Ermeni Meselesine Etkisi", *Türk Ermeni ilişkileri*, s. 205-206; Yusuf Halaçoğlu, *Sürgünden Soykuruma Ermeni İddiaları*, s. 41

²⁹⁸ Demirel, "Rusya'nın Ermeni Meselesine Etkisi", *Türk Ermeni ilişkileri*, s. 205-206; Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, s. 32

²⁹⁹ Demirel, "Rusya'nın Ermeni Meselesine Etkisi", *Türk Ermeni ilişkileri*, s. 205-206

Papazyan'ın da bilahare teyit ettiği gibi, Ermeniler sözlerinde durmadılar ve Rus çıkarlarına hizmet ettiler.³⁰⁰

Rus Ermenileri de Osmanlı'ya saldıracak Rus ordularında yerlerini aldılar. Eçmiadzin Katolikos Rusların Kafkasya genel valisini, "Rusların Osmanlıların Ermeniler için reform yapmasını sağlamalarına karşılık Ermenilerin Rus savaş çabalarını kayıtsız şartsız destekleyeceğini temin ediyordu. Daha sonra, Rus çarı tarafından Tiflis'te kabulünde Katolikos Çar'a "Ermenilerin kurtuluşu Anadolu'da Türk hâkimiyetinin dışında otonom bir Ermenistan'la sonuçlanacak ve bu Rusya'nın yardımıyla gerçekleşecek" dedi. Ermenilerin Rus ordusuyla işbirliğine başlaması; Van'da isyan çıkarması; Ermeni gerillaların civar illerde etnik temizliğe girişmesi, Osmanlılar için, bilinen eski bir hikâyenin tekrarı niteliğindedir. Balkanlar'da Ruslarla birlikte Balkan Hıristiyanların yaptığı gibi, bu kez Rus ordularıyla birlikte hareket eden Ermeniler, bölgedeki Türk ve Müslümanları etnik temizliğe tabi tutmaya, katletmeye, yerlerini yurtlarını yıkmaya başlamıştı. Ermenilerin önce bu askeri faaliyetlerine, sonra da siyasi emellerini gerçekleştirmelerine imkân vermemek amacıyla imparatorluğun doğu cephesinden uzak bir bölgesine taşınması kararlaştırıldı.³⁰¹

4.2.7. Yok Etme Kastı ve İradesi

Sözleşme'nin II. maddesine göre yok etme amacıyla sayılan beş fiilden birinin işlenmesi, soykırım sayılabiliyor. Bunun için bir grubu grup niteliğiyle yok etme kastının mevcut bulunması gerek. Bu nedenle, Ermeni tarihçiler Osmanlı yöneticilerin Ermenileri grup olarak yok etme amacı taşıdıklarını kanıtlamaya çalıştılar. Böyle bir kanıt rastlamayınca da yalan söylemekten çekinmediler. Aram Andonian adlı bir Ermeni Talat paşaya atfen yok etme emrinin verildiği telgrafları yayımladı. Bunların sahte olduğu kısa zamanda ortaya çıktığı halde, propaganda malzemesi olarak kullanılmaya devam edildi. Mamafih bir süre sonra yok etme amacını kanıtlayacak belgelerin bulunamaması, Ermeni yanlılarını farklı bir stratejiye itti. Önemli olan sonuçtu. 1,5 milyon Ermeni'nin tehcir sırasında öldüğünü iddia etmeye başladılar. Rakamın yüksek tutulmasının bir nedeni propaganda etkisi iken, diğeri de tehcirle yok etme kastının varlığını dolaylı yoldan ispat ederek, soykırımı kanıtlamaktı. Bu amaçla

---

³⁰⁰ Aktan, a.g.m., s. 15

³⁰¹ Demirel, "Rusya'nın Ermeni Meselesine Etkisi", *Türk Ermeni ilişkileri*, s.207

tehcir öncesi Ermeni nüfusunun da yüksek gösterilmesi gerekiyordu. Bir yalan bir başka yalana yol açıyordu. Tarih, hukukun gereklerine göre tahrif ediliyordu.³⁰²

Bizim açımızdan, Ermenilerin otonomi veya bağımsızlık için siyasi ve silahlı mücadele yapması, grup mensuplarının gruba ait olduğu için öldürüldüğü tezini boşa çıkarıp, tehcirin soykırım olmadığını kanıtlamaya yeterli. Ancak siyasi amaçla dahi olsa bir sivil halkın sistematik ve kitlesel biçimde öldürülmesi insanlığa karşı suç oluşturuyor. Kaldı ki Ermeni soykırım tezi artık Sözleşme'nin II.maddesi (c) fıkrasına dayandırılıyor. Buna göre, Osmanlıların Ermenileri açıkça yok etmekten çekindikleri için, tehcirden yararlanıp, Ermenilerin yok olmalarını sağlayacak yaşam şartlarını onlara dayattıkları; tehcir sırasında saldırılardan koruma, güvenli ulaşım sağlama, gıda ve ilaç tedarik etme, tedavilerini yapma, barınak ihtiyaçlarını karşılama gibi görevlerini yerine getirmeyerek (omission) ölümleri hızlandırdıkları; hatta Teşkilat-ı Mahsusa'nın ve hapishanelerden serbest bırakılan canilerin katliamları bizzat örgütledikleri ileri sürülüyor. Unutmamak gerekir ki, doğrudan etkisi olan öldürme gibi fiillerin yanında, devletin görevini ihmal ederek ölümlere bilerek neden olması da soykırım fiili sayılabiliyor.³⁰³

Bu nedenle ölümlerin bir grubu yok etme amacıyla yapılıp yapılmadığı; tehcirin gizli bir soykırım olup olmadığı üzerinde durulması gerekiyor. Tehcirin amacının Rus ordularıyla birleşip, Hınçakların haritasındaki Türklerin, Balkanlardaki Türkler gibi etnik temizliğe maruz kalmasını önlemek olduğunu yukarda anlatmıştım. Ermeniler, bir yandan Rus ordusu içinde kendi birliklerini kurup Osmanlı ordusuna karşı doğu cephesinde savaşırken, diğer cephelerde savaşan Osmanlı ordularından da kaçarak ülke içinde gerilla grupları oluşturmaya, Türk ve Müslüman yerleşim yerlerine saldırmaya, Osmanlı kuvvetlerini arkadan vurmaya, lojistik hatlarını kesmeye başladılar. Bu faaliyetlerin ilk adımını Van isyanı oluşturdu.³⁰⁴

Hükümet Ermenilerle anlaşma imkânlarının kaybolduğunu, patrik aracılığıyla yaptığı uyarıların dikkate alınmadığını gördükten sonra, bölge Ermenilerinin, yine Osmanlı topraklarının bir bölümü olan Suriye ve kuzey Irak'a tehcir etme kararını aldı. Başkumandan vekili Enver paşa İçişleri Bakanı Talat Paşa'ya 2 Mayıs 1915'te

---

³⁰² Aktan, a.g.m., s.17-18

³⁰³ Halaçoğlu, *Sürgünden soykırımı Ermeni İddiaları*, s. 98-101; Aktan, a.g.m., s.18

³⁰⁴ Moroğlu, *a.g.e.*, s. 80; Başak, a.g.m., 474; Aktan, a.g.m., s.18; Demirel, a.g.m., 208

gönderdiği bir telgrafta, Rusları 20 Nisan günü, kendi sınırları içindeki Müslümanları perişan şekilde sınırlarımıza sürdüğünü bildiriyor; Van civarındaki Ermenilerin isyanına da atıfta bulunarak, Ermenilerin ya Rus sınırına sürülmesini ya da başka yerlere dağıtılmasını öneriyordu. Bunun üzerine Talat Paşa sorumluluğu bizzat yüklenerek, Ermeni tehcirini başlattı. Bir süre sonra da sorumluluğu paylaşmak için 30 Mayıs günü konuya ilişkin bir geçici yasa çıkarılmasını sağladı. Böylece komutanlara, asayişi bozan, silahlı saldırgan ve direnişçileri, tecavüz ve direnişleri sırasında imha etme; casusluk ve vatana ihanet eden köy ve kasaba halkını tek tek veya toplu halde başka yerlere sevk ve iskân etme yetkileri verilmekle, tehcir işi orduya devredilmiş oldu.³⁰⁵

Buradan da görüleceği üzere Ermeni tehciri için çok önceden karar verilmiş olması; bu karara uygun olarak planlar yapılması; gerekli teşkilatlanmanın oluşturulması ve nihayet hazırlıklar tamamlanarak tehcire başlanması söz konusu olmadı. Ortada, doğu cephesindeki gelişmelerden endişelenen bir komutanın acilen önlem alınması talebi var. Hükümet bu talebe derhal cevap vermek istiyor. Önceden hazırlık yapılmadığı öylesine açık ki, İç İşleri Bakanı Talat Paşa daha fazla gecikme olmasın diye, gerekli yasayı bile çıkarmadan göç hareketini başlatıyor. Yasa arkadan geliyor. Bu durumda yok etme kastıyla plan ve örgütlenme yapılması söz konusu değil.³⁰⁶

Yasanın metninde, sevk sırasında istirahatlarının, can ve mal güvenliklerinin temini; "göç ödeneği"nden gıdalarının sağlanması; iskân için gerekli arazi tahsisi, ihtiyaç sahiplerine hükümetçe konut inşası; çiftçilere tohumluk, alet-edevat dağıtılması; geride bıraktıkları değerlerin bedelinin kendilerine ödenmesi; terk ettikleri gayri menkullere başkalarının yerleştirilmesi halinde bunların değerinin saptanıp sahiplerine verilmesi gibi hususlar yer alıyor.³⁰⁷

Tehcir uygulamasıyla ilgili olarak başkentle taşra teşkilatı arasında cereyan eden yazışmalarda da Ermenileri yok etme kastı kuşkusu yaratan hiçbir atfa rastlanmıyor. Tersine güvenli biçimde sevk edilmelerini sağlamak amacıyla karşılıklı taleplerde bulunduğu görülüyor. Bunlar arasında en ilginç olan yazışmalardan bir bölümü Erzurum valiliğiyle Talat Paşa arasında geçiyor. Rus sınırında olduğu için

³⁰⁵ Başak, a.g.m., 474; Aktan, a.g.m., s.18; Demirel, a.g.m., 208,

³⁰⁶ Başak, a.g.m., 474; Aktan, a.g.m., s.18; Demirel, a.g.m., 208; Aktan, a.g.m., s.18-19

³⁰⁷ Aktan, a.g.m., s.19

öncelik verilen bu bölge Ermenilerinin tüm şahsi eşyalarını birlikte götürebilecekleri bildiriliyor. Diyarbakir, Harput, Sivas Ermenilerinin ihracına gerek olmadığı belirtiliyor ki, Rus tehlikesi Orta Anadolu'ya yönelince bu karar değiştiriliyor. Erzurum'dan sevk edilen 500 kişilik bir gruba Erzincan ile Erzurum arasında "Kürtlerce" saldırılması, üzerine, yol boyunca mevcut köy ve kasabalardan yapılacak saldırıların şiddetle cezalandırılması Diyarbakir, Elaziz ve Bitlis'ten isteniyor. Dersim eşkiyasının Erzurum'dan gelen Ermenilere saldırımları üzerine Elaziz valiliğine acil tedbir alması emrediliyor. Tehcir sırasında Ermenilerin güvenliğinin tam olarak korunamadığını görüp sevki durdurduğu anlaşılan Erzurum valisine ertelemenin askeri nedenlerle mümkün olmadığı anlatılıyor. Buna rağmen zaman zaman Erzurum'dan göçün durdurulduğu görülüyor.³⁰⁸

Tüm bu tedbirlere rağmen sivil Ermenilerin tehcir sırasında öldüğüne kuşku yok. Bu ölümlerin, devletin asli görevini bilerek ihmal etmesinden kaynaklandığı açık. Doğu cephesindeki 90,000 kişilik Osmanlı ordusu da Sarıkamış'ta donarak öldü. İklim ve coğrafya şartları, Ermeni konvoylarını korumakla görevli askeri birliklerin yetersizliği, ihtiyacı karşılayacak gıda ve ilaç bulunmaması ve salgın hastalıklar ölümlerin doğal nedenlerini oluşturuyor. Son günlerini yaşamakta olan bir devletin güçsüzlüğü görev ihmali olarak nitelenemez.³⁰⁹

Dönemin hükümetinde Ermenileri yok etme kastının bulunmadığının açık bir kanıtı da sevk sırasında Ermenilere saldıran çetelerle, Ermenilerin durumundan yararlanan, görevlerini yapmayan ve yetkilerini kötüye kullananların divan-ı harbe sevk edilerek cezalandırılmaları oluyor. 1918 yılına, yani Mondros Mütarekesi'ne kadar bu çerçevede 1397 kişi çeşitli cezalara çarptırılıyor ve yarısından çoğu idam ediliyor. Yahudi soykırımından sorumlu Nazi SS'lerinin böyle nedenlerden değil de, soykırımı etkin biçimde uygulamamalarından dolayı cezalandırıldıkları biliniyor.³¹⁰

4.2.8.Soykırım Filleri

Nazilerin Yahudilere yaptığı soykırımda büyük çoğunlukla Sözleşme'nin 2.maddesi (a) fıkrasında kayıtlı olan " Gruba mensup kişileri öldürme" fiilini işledikleri görülüyor. Bilindiği gibi bu katliamlar temerküz kamplarına taşınan, yani 'deporte'

³⁰⁸ Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, s. 75.

³⁰⁹ Halacoğlu, *a.g.e.*, s. 76.

³¹⁰ Aktan, *a.g.m.*, s. 20

edilen Yahudilerin bu kamplarda uzun süre yaşanması mümkün olmayan şartlarda tutulmaları, sonra da gazla öldürülmeleri şeklinde oluyor. Bir başka ifadeyle 'deportasyon' ölümlere neden olan bir soykırım fiili değil. Buna karşılık kamplardaki yaşam şartları Sözleşme 2.madde (c)'ye, gaz odalarındaki ölümler de aynı madde (a)'ya uygun fiiller. Bu fiiller, Naziler tarafından önceden planlanarak, örgütlenerek ve sistematik ve kitlesel biçimde uygulanarak gerçekleştiriliyor.³¹¹

Tehcir sırasında Ermeni nüfusa ve yerleşim birimlerine Osmanlı güçlerince silahlı saldırılar olmaması 2.madde (a) ve (b)'de öngörülen fiillerin işlenmediğini gösteriyor. Ermeni taraftarı yazarlar, etnik temizliğin bu temel unsurunun tehcirde bulunmamasını telafi etmek ve tehciri soykırım gibi göstermek için, tehcirin madde.2 (c)'ye göre Ermenilerin fiziken yok edilmelerini dolaylı yoldan sağlamak için, "grup yaşam şartlarının bilerek ya da kasten bozulmuş" olduğunu ileri sürüyorlar. Kısaca Osmanlılar, Ermenileri açıkça katletmemişler; tehcirin şartlarını Ermenilerin kendiliklerinden ölmelerini sağlayacak şekilde ayarlamışlar. Ermeni soykırım tezi tümüyle bu zemine oturuyor.³¹²

Açıkça soykırım fiilleri işlemekten farklı olarak, tehcirin dolaylı soykırım olduğunu kanıtlamak çok daha zor. Zira soykırım için gerekli yok etme kastının varlığını gösterecek beyan ve talimatlara rastlamak imkânsız. Aksine tüm arşiv belgeleri tehcirin imkân ölçüsünde az kayıpla uygulamasıyla ilgili.³¹³

Bu gerçeği saptırmak için Ermeni yazarlar iki izah yoluna başvuruyor. Tehcir sonucunda ölenlerin sayısı olağanüstü yüksek gösteriliyor. Bu amaçla önce toplam nüfus rakamları yükseltiyor, sonra da buna oranla ölenler çok yüksek saptanıyor ve böylece amacın göç değil öldürme olduğu kanıtlanmak isteniyor. Bu yaklaşımı destekleyen diğer yol ise, sözlü tarih denen ve tehciri yaşamış olanların başlarından geçenlerin derlenmesi suretiyle kastın yok etme olduğunu ispatlamaktan oluşuyor. Denebilir ki, Ermeni tarihçilerin yazdıkları kitapların hemen tümünde soykırım bu yöntemlerle kanıtlanıyor.³¹⁴

Tehcir sırasında çok sayıda aile ve bireyin kişisel trajediler yaşamış olduklarına kuşku yok. Mübadele bile daha hafif ama benzer trajediler yaratıyor. Ancak, bu durum

---

³¹¹ Aktan, a.g.m., s. 20

³¹² Aktan, a.g.m., s. 20

³¹³ Aktan, a.g.m., s. 20

³¹⁴ Aktan, a.g.m., s. 20

grubun soykırımı uğramış olduğunu göstermez. Bu açıdan sözlü tarih yaklaşımı, hukuki değeri olmamak bir yana, tarih yazımı bakımından da sorunlu, tarihle hatırat arası bir alan. Aynı coğrafi ve fizik şartlarda yapılan tehcirin, birçok bakımdan bu tür göçlerden çok daha güvenli ve sağlıklı olduğu söylenebilir.³¹⁵

Türk ve Ermeni sivil nüfuslarının `mukatele' denen karşılıklı çatışmalardaki ölümleri de, kesin rakamlar bilinmemekle birlikte, 1980'lerin başında başlatılan ve toplu mezarların incelenmesini amaçlayan Şüheda projesinin bulgularına göre, Doğu Anadolu'da çok sayıda toplu mezar mevcut. Antropolojik çalışmalar bu mezarların kimlere ait olduğunu bilimsel şekilde ortaya çıkarıyor. Henüz genel bir değerlendirme için erken olmakla birlikte, Türklere ait mezarların daha çok olduğu görülüyor. Bu mezarlardan, halkın Ermeni mezalimi hakkında söylediklerinin bir mitoloji olmadığı da anlaşılıyor. Savaşa katılan Müslümanlar savaş sonuna kadar orduları terk etmiyorlar. Buna karşılık Ermeni kökenli askerlerin yoğun olarak kaçtıkları görülüyor. Bunların oluşturduğu silahlı grupların Müslüman köylere yaptıkları saldırılara karşı eli silah tutan kimse bulunmadığından, etkin savunma yapma intikani bulunamıyor. Müslüman ölümleri bu nedenle Ermeni ölümlerinden bu denli daha büyük oluyor. Anadolu'nun doğusuyla batısından tehcir edilenlerin akıbeti arasında fark var. Batı'dan yapılan kısmi tehcir demiryollarının bulunması dolayısıyla çok daha az ölümlere yol açıyor ve savaş sonunda geri dönenlerin sayısı da yüksek oluyor. Buna karşılık doğuda arazinin sarp olması, demiryolu bulunmaması ve çetelerin faaliyetlerine karşı, cephelerde savaşmayan çok az sayıda jandarmanın Ermenileri korumakla görevlendirilebilmesi, Ermeni ölümlerinin batıdan daha fazla olmasına neden oluyor. Yine de Ermeni ölümlerinin iddia edilenin çok altında kalan sayısı ve bu ölümlerin çoğunluğunun tehcir dışı vuku bulmuş olması gerçeği, tehcirin yok etme kastını gizleyen bir soykırım fiili olmadığını gösteriyor. Aksi halde, `soykırımcı' Türklerin `soykırım kurbanı' Ermenilerden çok daha fazla kayıp verdiği, garip ve izahı zor bir soykırımla karşı karşıya kalmış olacaktık.³¹⁶

4.2.9. Kısmen veya Tamamen

Soykırımı bir grubun tümünü veya bir bölümünü yok etme iradesiyle bazı fiillerin işlenmesi gerekiyor. Soykırımı, bir grubun mensuplarının o gruba ait

---

³¹⁵ Aktan, a.g.m., s. 22

³¹⁶ Aktan, a.g.m., s.22-23

olduklarından dolayı, ırkçı nefretle yok edilmesi söz konusu olduğundan, yok etme iradesinin mantıken grubun tümüne dönük olması lazım. Soykırım sonunda grubun bir kısmının kurtulması, hepsini yok etme kastının bulunmamış olmasından ziyade, geriye kalanların soykırım yapan örgütlenmenin erişiminin dışında kaldığını ya da soykırım yapanın gücünün işi bitirmeye yetmediğini gösteriyor. Bu, Nazilerin Yahudileri soykırımı uğratmasında böyle olmuştur.³¹⁷

Ermeni tehciri sadece Gregoryan Ermenilerin sevkini öngördü. Katolik ve Protestan Ermeniler tehcir dışı kaldılar. Üç dine mensup Ermenilerin sadece bir dine mensup olanlarının tehcir edilmesi, Osmanlılarda Ermenilerin tümüne dönük bir ırkçı nefretin bulunmadığını gösteriyor. Kaldı ki esasen Katolik ve Protestan gruplara mensup olanlara karşı bir ırkçı nefretin bulunmaması, İslam açısından üç dinin de Hıristiyanlığın sadece farklı mezhepleri olarak algılandığı göz önüne alındığında, Osmanlılarda Gregoryanlara karşı da ırkçı nefretin bulunmadığını kanıtıyor. İmparatorlukta Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında din konusunda, tehcirle sonuçlanacak bir ihtilafın bulunmadığı da biliniyor. Ortodoks Ruslarla dindaş olan Gregoryan Ermenilerin, Rus ordularının yardımıyla, bölgede etnik temizliğe girişip bağımsızlık kazanması ihtimalini bertaraf etmenin tehcirde payı olduğu aşikâr. Rus ordusunun ilerleme hattı üzerinde bulunan bu en büyük Ermeni grubun içinden çıkan terörist ve gerillaların Osmanlı ordusunu arkadan vurması, lojistik yollarını kesmesi, Müslüman yerleşim birimlerinde katliamlara girişmesi, tehciri askeri açıdan kaçınılmaz kılıyor. Bu nokta tehcir kararının altında yatan nedenin, ülke savunması, güvenliği ve toprak bütünlüğü ile Türklerin can güvenliğini koruma olduğunu gösteriyor.³¹⁸

Öte yandan bazı kentlerdeki Ermeniler, dini aidiyetlerine bakılmaksızın tehcirin dışında bırakılıyor. İstanbul, Kütahya ve Aydın -ki İzmir'i de kapsıyor- Ermenileri bunların arasında bulunuyor. İzmit, Bursa, Kastamonu, Ankara ve Konya'dan tehcir edilen Ermeniler hemen tümüyle geri dönüyorlar. Kayseri, Sivas, Harput, Diyarbakır Ermenileri büyük kısmıyla geri döndükleri halde, köyelerine gidemiyorlar. Erzurum ve Bitlis'ten tehcir edilenler ise Kilikya'ya geçiyorlar (34) ve Kurtuluş Savaşı sırasında Fransızlarla birlikte Türklere saldırıyorlar. Tehcir yapılmayan

³¹⁷ Halaçoğlu, *Sürgünden...*, s. 97; Aktan, a.g.m., s.23

³¹⁸ Hasan Babacan, "Ermeni Tehcirini Hazırlayan Faktörler ve Tehcir", *Türk Ermeni İlişkileri*, s. 303-304-305; Halaçoğlu, *Sürgünden...*, s.76; Aktan, a.g.m., s.23

illerdeki Ermenilerin sayısı 170–180 bin civarında. Ama bunun sembolik anlamı önemli. Irkçı nefretin yol açtığı Yahudi soykırımında, Berlin veya Münih Yahudilerinin soykırım dışında bırakılabileceğini düşünmek bile mümkün değil. Sadece bu örnek bile Ermenilere soykırım yapılmadığını ortaya koyuyor.³¹⁹

4.2.10.Mahkemeler

Savaşın sonra İstanbul'un işgaliyle birlikte Sevres Antlaşması'na göre Ermeni olaylarını kovuşturmak amacıyla mahkemeler kuruldu. Bunların en ünlüsü Nemrut Mustafa mahkemesiydi. Amiral Calthorpe 24 Ocak 1919 günü Londra'ya gönderdiği bir telgrafta, Vezir-i Azam'ın kendisine 160–200 kişinin tutuklandığını söylediğini bildiriyor. Mahkemenin bir özelliği, İttihat Terakki düşmanı Hürriyet ve İtilaf Hükümeti'nce kurulmuş olmasıysa, diğeri de sanıklara savunma hakkının tanınmaması oldu. Bir süre sonra mahkemenin adil yargı yapamayacağını, belki de etkin yargıda bulunamayacağını anlayan İngiliz işgal kuvvetleri 118 sanığı Malta adasına taşıdı. Günün hukuk kurallarına aykırı olmasına rağmen, İngiliz mahkemesinin bu sanıkları yargılamasını istedi. Savaşa geçikerek girmesi dolayısıyla 1916 yılına kadar açık olan Amerikan Büyükelçiliği ve Anadolu'daki konsolosluklarının elindeki kanıtların İngiltere'ye verilmesi talep edildi. İngiltere'nin Washington Büyükelçiliği'nden bir uzman Amerikan arşivlerini inceledikten sonra, Londra'ya çekilen 13 Temmuz 1921 tarihli bir telgrafta Amerika'nın elinde Malta'daki sanıkları suçlamada kullanılacak herhangi bir kanıt olmadığı bildirildi. İngiliz Kraliyet başsavcısı, 29 Temmuz 1921 tarihli raporunda, "...Şu ana kadar sağlanan yazılı tanıklıklarda, sanıklara yöneltilen suçları belli bir kesinlikle ortaya koyan bilgiler elde edilmediğinden, bana sunulan davaların başarısı hakkında herhangi bir beyanda bulunamayacağımı bildiririm" demektedir.³²⁰

Bundan sonra hala Ermenilere karşı soykırım suçunun işlendiği iddiası, sadece bir sözleşmenin geriye işletilmesi gibi hukuka aykırı bir istek olmayacak, hakkındaki suçlamalardan dolayı yargılanması dahi mümkün olmadığı karara bağlanan kişilerin, yeni kanıtlar yokken, yargılanmalarını istemek anlamına gelecektir. Eğer Ermeni soykırım iddiaları, Sözleşme'nin IX. maddesindeki devlet sorumluluğu ilkesine

³¹⁹ Babacan, a.g.m., 306; Aktan, a.g.m., s.23-24

³²⁰ Aktan, a.g.m., s.24

dayandırılıyorsa, hukuktaki gelişmenin soykırım fiillerini işleyen kişilere münhasır olduğunu ya da o hale geldiğini de unutmamak gerekir.³²¹

4.2.11. Ermeni Tehciri İnsanlığa Karşı Suç muydu?

Yukarıda ayrıntılarıyla anlatıldığı üzere, tehcir, Ermenilerin grup nitelikleriyle, yaşam şartlarını yok olmalarına yol açacak şekilde "kasten" zorlaştırmayı amaçlamadığından, bir soykırım değil. Buna karşılık tehcir edilen bir grubun verdiği kayıpları, insanlığa karşı suç kavramı içine sokmaya imkân var mı?³²²

Ermeni tehciri başladığında İngiliz, Fransız ve Rus hükümetleri "..Türkiye'nin insanlığa ve uygarlığa karşı ...suçları"ndan söz ederek, ilgilileri sorumlu tutacaklarını 24 Mayıs 1915'te bir ortak bildiriyle ilan etmişlerdi. O tarihlerde insanlığa karşı suç kavramı bir deyişten ibaretti ve henüz hukuki bir kavram olarak kabul edilmemişti. Bu nedenle Ermeni tehciri ile insanlığa karşı suç arasında bu bildiri vasıtasıyla bir ilişki kurmak mümkün olamaz. İnsanlığa karşı suç kavramı uluslararası düzeyde ilk kez 3.sayfada da belirtildiği gibi, (1946) Nuremberg İlkeleri 6 (c)'de yer aldı. Bu suçun savaş sırasında işlenmesi öngörülüyordu. Herhangi bir sivil toplumun, siyasi, ırki veya dini nedenlerle mezalime tabi tutulması; (mensuplarının) katledilmesi, yok edilmesi, göçe zorlanması vb fiilleri içeriyordu.³²³

1948 yılında kabul edilen soykırımı ilişkin Sözleşme'nin 2.maddesindeki soykırım suçu tanımı, Nuremberg İlkeleri içinde yer alan bu insanlığa karşı suç kavramından üretildi. Böylece soykırım, insanlığa karşı suçların dışına çıkarılınca, geriye Uluslararası Ceza Mahkemesi (Roma) Statüsü'nün 7.maddesindeki insanlığa karşı modern suç tanımı kaldı. Buna göre,

- İnsanlığa karşı suçların, Nuremberg İlkeleri'nde öngörülen savaş sırasında işlenmesi şartı terk edildi.

- Bu suçların işleneceği gruplar sayılmadı. Herhangi bir sivil topluluğa karşı işlenebileceği kabul edildi.

- İnsanlığa karşı suçların "siyasi, ırki veya dini" gibi nedenlerle işlenmesine ise değinilmedi. Bu suçun oluşması için nedenlerin zikredilmemesi, hangi nedenle olursa olsun, öngörülen fiillerin işlenmiş olmasının yeterli olduğunu gösteriyor.

³²¹ Aktan, a.g.m. s.24

³²² Aktan, a.g.m., s.24

³²³ Aktan, a.g.m., s. 24

- Buna karşılık, 7.maddede, öngörülen fiilin insanlığa karşı suç sayılabilmesi için aranan tek şart, söz konusu fiillerin bir sivil topluluğa karşı yapılan "yaygın ve sistematik bir saldırının parçası olarak ve saldırı amacını bilerek" işlenmesine bağlandı. Yani 7.maddede a'dan k'ya kadar sayılan 11 fiilin tek başına işlenmesi halinde insanlığa karşı suç oluşturmayacağı benimsendi.

Bu açıklamadan, her ikisi de uluslararası suç olan ve dolayısıyla uluslararası yargıya tabi tutulan soykırım ile insanlığa karşı suç arasındaki farklar kendiliğinden ortaya çıkıyor. Sözleşme'nin 2. maddesindeki soykırım tanımıyla kıyaslandığında,

- Soykırımın milli, ırki, etnik ve dini olmak üzere dört gruba karşı işlenmesi mümkün. Siyasi gruplara karşı işlenen fiiller soykırım içine girmiyor. Buna karşılık insanlığa karşı suçlar her gruba karşı işlenebiliyor.

- Soykırımda bir grubu yok etme kastıyla bazı fiillerin işlenmesi gerekiyor. İnsanlığa karşı suçun oluşması için yok etme iradesi aranmıyor. Gruba karşı "yaygın ve sistematik saldırı" yeterli görülüyor.

- Soykırımda fiillerin saiki, bir grubu, grup niteliğiyle, yok etme şeklinde ortaya çıkıyorken ve bu ancak o gruba karşı ırkçı nefretin varlığı halinde geçerliken, Roma Statüsü 7.maddesinde insanlığa karşı suç için herhangi bir neden aranmıyor.³²⁴

Bu şartlar altında, bir siyasi grup da olsa, Ermenilere karşı, ırkçı nefretle yok etme kastı olmadan yapılan tehcir sonunda önemli sayıda Ermeni'nin ölmüş olması insanlığa karşı suç kavramına sokulmaya çalışılabilir. Kaldı ki, öldürme (a), katliam (b), tehcir (d), mezalim (h) gibi fiiller 7.maddede insanlığa karşı fiiller olarak sayılıyor.³²⁵

İnsanlığa karşı suçun oluşmasının temel şartı, belli fiillerin, bir sivil nüfusa karşı "yaygın ve sistematik bir saldırının parçası" olarak işlenmesidir. Bu nedenle böyle bir saldırının niteliğini iyi tanımlamak gerekiyor. Şayet bir sivil nüfusa karşı açık bir askeri saldırı varsa ayrıca bir kanıtı ihtiyaç yok. Ama saldırı şartının yerine gelmesi için askeri nitelikte bir saldırı olması icap etmiyor. Bir sivil topluluğa karşı, 7.maddede sayılan fiillerin çoğunun, birlikte ve yoğun biçimde işlenmesi yeterli oluyor. Böyle bir saldırının, devlet veya yaygın bir örgütlenme tarafından aktif biçimde geliştirilmesi, sevk ve teşvik edilmesi şartı da aranıyor.³²⁶

---

³²⁴ Aktan, a.g.m., s. 25

³²⁵ Aktan, a.g.m., s. 25

³²⁶ Aktan, a.g.m., s. 25

1915-16 Ermeni tehcirini, 7. madde (1) fıkrasında sayılan ve tehcirle ilişkili olan fiillerin ışığında incelemek yararlı olabilir. 7.madde (1)(a) fıkrasında belirtilen öldürme veya ölüme neden olma fiillerinin, böyle yaygın ve sistematik bir saldırının parçası olması ve suçu işleyince böyle "bilinmesi" gerekiyor.

7. madde (1)(b) fıkrasında yer alan yok etme ya da katliam kavramı, yine topluluğa karşı yaygın ve sistematik bir saldırının parçası olarak, bir grubun kısmen yok olmasına yol açacak hayat şartlarının o topluluğa dayatılmasını da içeriyor. Örneğin o topluluğu gıda ve ilaç kaynaklarından mahrum bırakmak da bu çerçeveye giriyor.

7.madde (1)(d) fıkrasında yer alan tehcir veya diğer zorla nakillerin de yaygın ve sistematik saldırının parçası olarak vuku bulmasının yanında, devletler hukukunun izin verdiği nedenlerin dışındaki nedenlerle yapılmış olması icap ediyor. Öte yandan tehcir için, topluluğa mensup insanların şiddete başvurularak evlerinden atılmış olmaları gerekmiyor. Şiddet dışı zorlamalarla gerçekleştirilen tehcir de, diğer şartlar yerine getirilmesi halinde, insanlığa karşı suç içine giriyor.

7.madde (1)(h) fıkrasında yer alan mezalim, devletler hukukuna aykırı olarak, topluluk mensuplarının temel haklarından mahrum bırakılmasını kapsıyor. Mezalim temel hakların hemen tümünün yoğun biçimde ihlali niteliğindeki çok sayıda fiilden oluşuyor. Bir sivil toplumun kimliğini hedef alıyor. Bu suçu işleyenler devletler hukukunda yasaklanan siyasi, ırki, milli, etnik, kültürel, dini, cinsi ve diğer nedenlerden hareket ediyorlar.³²⁷

1915-16 Ermeni olaylarını 2000 yılında insanlığa karşı suç kavramının aldığı şekil ve içerik açısından incelendiğinde şu hususlar ortaya çıkıyor:

- 7.madde (1) paragrafında sayılan fiillerin insanlığa karşı suç oluşturması için bir topluluğa karşı yaygın ve sistematik saldırının parçası olması gerekiyor. Oysa tehcirin bizzat kendisi bir yana bırakılırsa, Ermenilere karşı Osmanlı güvenlik güçleri böyle bir saldırıya girişmiyor. Bir başka ifadeyle Ermeniler `saldırı' yı oluşturan fiillere birlikte ve yoğun biçimde tabi tutulmuyorlar.

— Ermenilerin, çeşitli nedenlerle, grup olarak kimliklerini hedef alan bir mezalim yok. I. Dünya Savaşı başlayınca ve doğu cephesinde tehlikeli durum ortaya çıkıncaya kadar, temel haklardan herkes gibi yararlanmaya devam ettikleri gibi, tehcire kadar da bu haklardan mahrumiyetleri söz konusu olmuyor.

---

³²⁷ Aktan, a.g.m., s.26

- Yaygın ve sistematik saldırıların mevcut olmadığı bir ortamda grup mensuplarının ölümleri böyle bir saldırının ne unsuru ne de parçası niteliği taşıyor. Çetelerin tehcir halindeki Ermenilere saldırıları tamamen bir asayiş olayı niteliğinde.

- Yukarda soykırım iddialarını incelerken, yok etme kastının bulunmadığı belirtilmişti. Ermeniler, Osmanlıların tehciri kullanarak hayat şartlarının yok olmalarını sağlayacak şekilde dayattığını iddia ediyorlar. Bu nedenle katliam ithamıyla birleştirilen tehcir konusunu ele almak doğru olacak.

- Tehcir, Ermenilere yaygın ve sistematik bir saldırının parçası olarak yapılmadı. Tehcirin kendisi de böyle bir saldırı oluşturmuyor. Bu gerçek insanlığa karşı suç olmadığını açıkça gösteriyor. Tehcirin Ermenilerin hayat şartlarını yok olmalarına yol açacak şekilde dayatılmasının söz konusu olmadığı, yukarıda soykırıma ilişkin bölümde de açıklanmıştı. Tehcir, Enver Paşanın Doğu cephesindeki gelişmeler karşısında yaptığı talep üzerine başlatıldı. Ermeni nüfus içindeki silahlı elemanların Osmanlı ordusunun güvenliği açısından yarattığı tehlikeleri bertaraf etmeyi amaçlıyordu. Bu, bir nüfusun başka yere taşınması için devletler hukukuna uygun bir gerekçe oluşturuyor. Öte yandan tehcir sırasında dönemin hükümetinin Ermenilere gıda ve ilaç sınırlaması getirmediği, aynı bölgede göç halinde bulunan Türk Müslüman nüfusta da gıdasızlık ve ilaçsızlık nedeniyle çok daha fazla ölümlerin vuku bulması, Bogos Nubar Paşa'nın Paris Barış Konferansı'ndaki beyanlarından da anlaşılıyor.³²⁸

- Balkan Savaşları'nın sonuçları ışığında³²⁹, Ermenilerin işgalci Rus ordularıyla birleşerek, Türk ve Müslümanların büyük çoğunlukta olduğu doğu bölgesinde soykırım boyutlarında bir etnik temizlik yaparak kendi devletlerini kurma gayretlerini önlemek için tehcir yapıldı. Bu, özellikle günün şartlarında, devletler hukuku bakımından güvenlik gerekçesinden de önemli bir gerekçe oluşturuyor.³³⁰

Bu şartlar altında Ermeni tehciri meşru oluyor ve tehcir sırasında vuku bulan ölümler de ceza hukuku açısından adi suçları oluşturuyor. Nitekim 1914-18 arasında bu tür suçları işleyen 1397 kişinin çok ağır cezalara çarptırıldığı da biliniyor.³³¹

Olayı daha iyi anlamak için, hepsi zorla nüfus nakli olan etnik temizlik, tehcir ve mübadele konularını kısaca gözden geçirmekte yarar olabilir. Etnik temizlik de tehcir

³²⁸ Geniş bilgi için bakınız; Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, s. 65-74

³²⁹ Geniş bilgi için bakınız; Muhammet Hocaoglu, *Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, s. 478-498

³³⁰ Aktan, a.g.m., s. 26-27

³³¹ Aktan, a.g.m., s. 27

de ilk bakışta bir etnik grubu belli bir toprak parçasından uzaklaştırarak, o toprakta homojen bir nüfus yaratmak amacı taşıyor gibi gözüküyor. Biraz ayrıntıya girildiğinde saiki, yöntemi ve coğrafyası arasında önemli farklar bulunduğu ortaya çıkıyor. Etnik temizlik kavramı olarak 1980'lerde eski Yugoslavya'nın Sırbistan bölümünde kullanılmaya başladı. Hatta deyimi Sesli adlı bir Sırp gerilla liderinin bulunduğu söyleniyor. Bu nedenle Bosna-Hersek'teki etnik temizliği esas alıp, bunu önce Balkan Savaşları sırasında Türk ve Müslümanlara yapılanlarla ve sonra da Ermeni tehciriyle kıyaslamak lazım.³³²

Etnik temizlik bir tarafın silahlı güçlerinin karşı taraftaki sivil nüfusa saldırmasıyla başlıyor. Doğal olarak, kendilerini savunma imkânına sahip olmayan siviller öldürülüyor, yaralanıyor. Evleri ve yerleşim birimleri yakılıyor. Gıda ve ilaç gibi yardım getirebilecek insani konvoylara izin verilmiyor. Eli silah tutabilecek erkekler tutuklanıyor, yaşama şartları çok bozuk kamplara hapsediliyor veya doğrudan öldürülüyor. Kadınların sistematik ve kitlesel biçimde ırzına geçiliyor. Hedef grubun yaşadığı bölgedeki kültürel değerleri, bu arada dini mabetleri, binaları, kitaplıkları yıkılıyor. Yerlerini terk etmedikleri takdirde, sürekli ateş ya da bombardıman altında tutuluyorlar. Katliam sürüyor. Bir süre sonra bu saldırılar semeresini veriyor ve kitleler sürülmek istenen istikamete doğru kaçıyorlar. Etnik bakımdan temizlenmesi öngörülen bölgenin dışına, daha doğrusu kurulacak devletin olası sınırlarının dışına atılıyorlar. Bunların geriye dönmesi her ne pahasına olursa olsun engelleniyor. Etnik temizliğin belli bir aşamasında saldırgan grupta hedef grupta karşı ırkçı nefrete benzer bir duygu hâkim olmaya başlıyor. Örneğin Boşnaklara "Türk tohumu" deniyor. Geçmiş Osmanlı hâkimiyetinin tüm faturası bunlara çıkarılıyor. Irza geçmeler yeni hâkim ırka ait bir nesil yaratma amacını taşımaya başlıyor. Bir bölge etnik açıdan homojen hale getirildikten sonra bile erkekler, örneğin Srebrenica'da olduğu gibi, büyük gruplar halinde katlediliyor ve toplu mezarlara gömülüyor. Bugünkü hukuka göre insanlığa karşı suç kavramı içine giren etnik temizlik böylece, bir grubun grup olduğu için yok edilmesini amaçlayan soykırım fiilleri de içeriyor.³³³

Eski Yugoslavya Uluslararası Mahkemesi savcısı, Karaciç ve General Mladiç için hazırladığı iddianamede bu nedenlerle 9 kez soykırım işlendiğini bildirdi. 1877–78

---

³³² Aktan, a.g.m., s. 27

³³³ Aktan, a.g.m., s. 27

Rus-Türk Savaşı ve 1912–13 Balkan Savaşları sırasında Türk ve Müslüman nüfusa yapılanlar, Bosna-Hersek'te Sırp'ların gerçekleştirdiği etnik temizlikle özde uyuyor. Tek farkı vüsatının çok daha büyük olması. Balkanlarda Türklere uygulanan etnik temizliğin etkilediği nüfus çok daha büyük. İki savaşta ölen Türk ve Müslümanların 2 milyona vardığı, ülke dışına yani Anadolu'ya göçe zorlananların ise 1 milyona çok yaklaştığı görülüyor.³³⁴

Ermeni tehcirinde yine zorla göç ettirme var. Ancak göçe zorlama sivil nüfusa saldırı şeklinde olmadığından, yerleşim birimlerinden sökülüp atılmaları için öldürülenler, yaralananlar, ırzına geçilenler, katledilenler, ateş altında tutulanlar, aç bırakılanlar hemen hiç yok. İkinci olarak, tehcire tabi tutulanlar, ülke dışına atılmıyorlar. Ülkenin bir başka yerine götürülüyorlar. Bu nedenle yeni yerleşim yerlerinde yeni hayatlarına uyum sağlamak için bazı nakdi ve ayni imkânlardan yararlanıyorlar. Denebilir ki tehcir başladıktan sonra, günün şartları dolayısıyla yine de ölümler vuku buluyor. Bu doğru. Buna rağmen tehcir, birçok önlem alındığından, etnik temizliğe oranla çok daha az ölümle sonuçlanıyor. Tehcirle göçenler yanlarına çok daha fazla kişisel eşya ve menkul değerler alabiliyorlar. At ve araba gibi taşıt vasıtalarından yararlanabiliyorlar. Geriye bıraktıkları büyük ölçüde yağmadan kurtuluyor. Kültürel değerleri tahrip edilmiyor.³³⁵

Bu şartlar altında, tehcir, soykırım fiillerinin de işlendiği bir insanlığa karşı suç olan etnik temizlikten çok farklı.

Tehciri diğer zorla göç hareketleriyle de kıyaslamak mümkün. II. Dünya Savaşı sırasında Amerika, ülkenin batısında yaşayan Japonları doğuya taşıdı. Bu tehcire "üç küçük bombalama olayı ile, saptanamayan bazı radyo sinyalleri neden olmuştu". Pearl Harbor baskınından dört ay geçmişti. Japonya'nın Pasifik 'i aşip Batı Amerika'yı işgale başlayamayacağı anlaşılmıştı. Buna ne niyetleri ne de güçleri vardı. Yani Amerikan Japonlarının Japon ordusuyla birleşip Amerika'ya karşı silahlı harekâta girişmeleri söz konusu değildi. İlgili Amerikan Temyiz Mahkemesi'nin 18 Aralık 1942'de Korematsu davası hakkında verdiği kararda, 112 bin Japon asıllı kadın, erkek, yaşlı ve çocuğun tehcirinin, "günün kritik şartlarında", "sadık vatandaşların sadık olmayanlardan ayrılmasının mümkün olmaması karşısında" "casusluk ve sabotajları önlemek" gibi

---

³³⁴ Aktan, a.g.m., s. 27

³³⁵ Aktan, a.g.m., s. 27-28

"askeri gereklerle" başka yere taşınmasının gayrı hukuki olmadığı hükme bağlandı. "Savaş zamanında tüm Amerikalıların zorluklarla karşılaşmış" olması mazeret olarak gösterildi. Kaldı ki Amerika'ya sadakat yemini etmeyen 5 bin civarında Japon bulunduğu hatırlatıldı. Tümgeneral J. L. DeWitt'in raporlarında Japonlar aleyhine ırkçılık sayılabilecek ibareler yer alıyordu. Japonların doğuya taşınması lehine 'lobby' faaliyetinde bulunan yerel gruplarının da ırkçı argümanlar kullandıkları görüldü.³³⁶

II. Dünya Savaşı'ndan sonra çoğu Batı Polonya'daki 15 milyon kadar Alman da, 1945 Potsdam Protokolü'nün XIII. maddesi gereğince Almanya'ya göçe zorlandı. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yapılan nüfus mübadelesiyle Türkiye'den Yunanistan'a 900 bin Rum, Yunanistan'dan Türkiye'ye 430 bin Türk geldi.³³⁷

Bu kişilerin onayı alınmadan zorla yapılan nüfus hareketleri sonunda az sayıda insan öldüğüne kuşku yok. 1913-45 arasında böyle yirmi mübadele anlaşması yapıldı. Barış zamanında yapılan bu göçlerin çok daha düzenli olması ve ulaşım gibi fizik şartların da elverişli bulunması nedeniyle kayıpların düşük düzeyde kalması, göçlerin zorla yapılmış olduğu gerçeğini değiştirmez. Bu açıdan Ermeni tehcirinin, mübadele ile etnik temizlik arasında yer aldığı söylenebilir.³³⁸

Kısaca, tehcir bir grubu, ne grup niteliğiyle ne de başka bir nedenle, yok etmek amacıyla değil, Rus işgal ordularıyla işbirliğine girmiş olan; bu çerçevede kılavuzluk ve casusluk yapan; isyanlar çıkaran; birlikleriyle Osmanlı ordusuna saldıran; lojistik hatlarını kesen; terörist gerillalarıyla Türk-Müslüman yerleşim birimlerine saldırıp katliamlara girişen Ermenileri doğu cephesinden ülkenin güneyine, savaş dışında kalan bir bölgeye taşımak amacıyla yapıldı. Tehcirin bu askeri gereklilik yönü, bugün geçerli olan hukuka da uygun. Kaldı ki tehcir yapılmıyorsa, tüm işaretler, Rus ordusuyla birleşen Ermeni güçlerin, Balkanlar'daki gibi, çoğunluktaki Türk-Müslüman nüfusu soykırım boyutlarında bir etnik temizlikle bertaraf ederek, kendi devletlerini kuracaklardı. Tehcirin nedeni açık ve kesin biçimde askeri ve Türk-Müslüman nüfusun güvenliği açısından da siyasiydi.

Bu haliyle tehcir insanlığa karşı suç oluşturmuyor...³³⁹

---

³³⁶ Aktan, a.g.m., s. 28

³³⁷ Aktan, a.g.m., s. 28

³³⁸ Aktan, a.g.m. s. 28-29

³³⁹ Aktan, a.g.m., s. 229

SONUÇ

Ermeniler Tarih boyunca birçok devlet kurmuş fakat uzun süre yaşatamamışlardır. İlk çağlarda kurulan Ermeni devletleri ya Bizanslılar ya da İranlılar tarafından yıkılmıştır. Ermenilerin kurduğu devletleri yıkan bu iki devlet aynı zamanda bu halka çok büyük baskılar yapmış ve yerlerinden sürgün etmişlerdir. Hatta Bizans İmparatorluğu Ermeniler üzerinde baskı kurarak din değiştirmeye zorlamıştır. Türkler Anadolu'ya hakim olunca Ermenilerle tanışmışlar ve birlikte yaşamaya başlamışlardır. Türk-Ermeni ilişkileri, Türklerin gösterdiği dini ve kültürel hoşgörü, ekonomik ve ticari özgürlükler nedeniyle çok ileri boyut kazanmış ve bu iki halk barış içerisinde uzun yıllar birlikte yaşamayı başarmıştır. Bu birliktelik ve iyi giden ilişkiler, zamanla Ermenilerin Türklerin güvenini kazanmasına ve Türkler tarafından 'Millet-i sadıka', yani Türk Devletine ve milletine sadık dost halk unvanını vermesine sebep olmuştur. Ermeniler hangi mezhepten olursa olsunlar din, dil, kültür, örf adetlerini serbestçe yaşamışlar ve ticaret hayatının vazgeçilmez unsuru haline dönüşmüşlerdir. Sanat, musiki, eğitim ve idarecilik alanlarında da önemli başarılarla imza atmışlardır.

Fransız ihtilali ile başlayan milliyetçilik akımları ve sömürgeci devletlerin baskılarıyla Osmanlı devleti bünyesindeki azınlıklar bağımsızlık arayışına girmişler ve bunda da başarılı olmuşlardır. Ermeniler de bağımsızlık hareketlerinin doğurduğu sonuçlardan etkilenmiş ve onlarda da bağımsız yaşama fikri uyanmıştır. Osmanlı ülkesinde açılmış olan yüzlerce misyoner okulunda, Ermeni dili ve kültürünün yanı sıra, hürriyet, vatan ve istiklal gibi fikirlerin öğretilmesi ile bağımsızlık fikri hızla yayılmıştır. Bu gelişmelerin farkına varan Osmanlı Devleti'nin yöneticileri bir dizi tedbirler alarak uygulamaya koymuşlardır. Bu tedbirlerin en önemlisi Tanzimat ve Islahat fermanıdır. Tanzimat ve Islahat fermanları ile başta Ermeniler olmak üzere bütün gayri müslimlere geniş haklar verilmiştir. Bununla da yetinilmeyerek 'Ermeni Milleti Nizamnamesi' yayınlanarak Ermenilere kendilerini yönetecek bir nevi otonom statü verilmiştir.

Bütün çabalara rağmen Osmanlı devletinin 19.yüzyıl boyunca yaptığı ekonomik, sosyal ve idari reformlarda başarılı olamayışı Osmanlı devletini sömürgeci devletlerin açık hedefi haline getirmiştir. Başta Rusya, İngiltere, ve Fransa kirli emellerini gerçekleştirebilmek için Osmanlı'nın ülkesinde yaşayan azınlıkları kışkırtmışlar

ve Rus idaresindeki Tiflis'te kurulan Taşnak , İsviçre'de kurulan Hınçak komitelerini eğiterek Osmanlı Devleti aleyhine ayaklanmalarına sebep olmuşlardır. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devlet adamları Ermeni halkını isyanlara teşvik etmemesi için bu komite yöneticilerini ve Ermeni din adamlarını uyarmış fakat bir sonu alamamışlardır. Anadolu'daki Ermenilerin hem Ruslarla işbirliği yapmaları ve hem de isyan etmeleri, Osmanlı hükümetini zorunlu olarak bir takım tedbirler almaya zorlamıştır. Bölgede asayiş sağlamaya ve Doğu Cephesindeki askeri birliklerin güvenliğini sağlamak için, Orta ve Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeni halkından terör ve isyana destek vermiş olanları buldukları yerlerden alıp, Suriye ve Lübnan taraflarına zorunlu göçe tabi tutmuştur. Osmanlı devleti bu göç esnasında alınması gereken bütün tedbirleri almış olmasına rağmen yine de istenmeyen olaylar meydana gelmiştir. Devlet adamlarının bütün gayretlerine rağmen, ulaşım araçlarının yetersizliği, göç ettirilenlerin güvenliğini sağlayacak olan görevlilerin yetersizliği, iklim şartlarının elverişsizliği, salgın hastalıklar yüzünden pek çok üzücü olayın gerçekleşmesini önleyememişlerdir. Hükümet görevini ihmal edenleri cezalandırmış ise de ortaya çıkan bu üzücü olayların telafisi mümkün olmamıştır.

Yaşanan bütün bu olumsuzluklara rağmen Ermeni halkını kullanarak çirkin emellerini gerçekleştirme peşinde olan sömürgeci güçler bu alışkanlıklarını sürdürmüşlerdir. Fransızlar ve İngilizler Mondros Mütarekesi şartlarını ihlal ederek Maraş'tan Adana'ya kadar uzanan Güney illerini işgal etmişlerdir. Aralarındaki anlaşma gereği bölgenin kontrolü Fransızlara bırakılmıştır. Fransa, bölgeyi kontrol edemeyeceğini anlayınca Ermenileri işin içine çekmeye çalışmışlar ve onlara 'Kilikya Ermeni Krallığı'nı' kuracaklarını vaat etmişlerdir. Fransızlara güvenen Ermeni din adamları tehirden geri dönen Ermenilerin önemli bir kısmını bu bölgeye yerleştirmiş ve oradaki Ermenilerle birlikte savaşmalarına zemin hazırlamışlardır. Bu gelişmeler sonucu bölgede binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Bu girişiminde de başarılı olamayan Fransa, Türkiye ile anlaşarak Ermenileri kaderlerine terk etmişlerdir. Ermeniler tarih boyunca kendilerini kullanan sömürgeci devletleri bir kenara bırakarak Türkleri suçlamışlardır ki bu kabul edilemez bir durumdur. Olaylar objektif bir yaklaşımla değerlendirildiğinde Türk Devleti'nin ve milletinin böyle bir suçlamayı hak etmediğini ortaya koyacaktır.

Anadolu'da düşman işgallerine karşı başlayan Milli Mücadele İtilaf Devletlerinin planlarını alt üst etmiş ve bu mücadeleye karşı Rumlar ve Ermeniler devreye sokulmuştu. İtilaf devletlerinin Ermenileri kullanma planı sonuç vermemiş ve Kazım Karabekir komutasındaki Türk ordusu Ermenileri yenerek barış masasına oturmaya zorlamışlardır. Türk-Ermeni sorunları iki devlet arasında Kars Antlaşması'nın imzalanması ile hukuken çözümlenmiştir. Bugünkü Türkiye- Ermenistan sınırı son şeklini almıştır. Lozan Konferansı'na kadar ilişkilerde bir durgunluk yaşanmış ve Yunanlıların yenilgiye uğratılması sonucu Mudanya Ateşkes antlaşması imzalanmış Türk Milli mücadelesi başarıya ulaşmış İtilaf devletleri de bu başarıyı kabul etmek zorunda kalmışlardır. Ankara Hükümeti İtilaf Devletleri tarafından barış masasına davet edildi. Lozan barış konferansı zorlu bir sürecin sonunda toplanmış ve problemlere çözüm üretmeye başlamıştır. Ermeniler, savaş meydanlarında kazanamadıkları başarıyı masa başında kazanmak amacıyla konferansa katıldılar.²⁴ Temmuz 1923'de imzalanan antlaşmada Ermenilerle ilgili özel bir hüküm olmadığı görülmektedir. Azınlıklar konusunu düzenleyen 37-44. maddeler Ermeniler içinde geçerli olacaktı. Ermeniler Lozan Barış konferansı'nda istedikleri sonucu elde edemeyerek itilaf devletlerini protesto ederek Lozan'dan ayrılmışlardır.

Osmanlı imparatorluğu'nda Nazilerin Yahudilere karşı duyduğu bir antisemitizme benzer bir anti Ermenizm bulunmadığından tehcir, Ermenileri, grup olarak yok etme saikiyle yapılmamıştır. Tehcir yasası her iki tarafın güvenlik kaygılarını gidermek için gerçekleştirilmiş ve tamamen insani nedenlerle alınmış bir karardır. Ermeni ölümlerinin büyük bir çoğunluğu tehcir dışı nedenlerden kaynaklanmaktadır. Aynı nedenlerle bir çok Türk hayatını kaybetmiştir. Katolik ve Protestan Ermenilerle, İstanbul, İzmir ve Kütahya Ermenileri göçe tabi tutulmamışlar, diğer bölgelerde Ruslarla işbirliği içindeki Ermeniler göç ettirilmişlerdir. Bu olay göçün askeri nedenini teyit eden bir durumdur. Tehcir etnik temizlikten farklı olarak, Ermenilerin şiddetle yerlerinden atılmasını amaçlamamıştır. Ermenilere karşı dini veya başka bir nedenle mezalim yapılması söz konusu olmamıştır. Tehcir askeri güvenlik kaygıları gözetilerek yapılmıştır.

Tehcir sırasında vuku bulan hadiselerin uluslar arası kamuoyuna bilinçli bir şekilde yanlış aksettirilmesi ve bunların intikamının alınacağı psikozu altında her fırsatta dile getirilmesi örgütlü Ermeni terörünün alt yapısını hazırlamıştır. Burada asıl

sebepe bir Ermeni bilinci oluşturarak asırlarca sahip olunamayan ortak millet şuurunun ortak acı etrafında yaratılmaya çalışılması ve özellikle Diaspora Ermenilerini bir araya getirip benliklerini korumalarını sağlamaktır. Uluslar arası camiada mazlum rolünü oynayan Ermeniler, bu sayede diasporada birlik halde durmuşlar ve gl oldukları ülkelerde Türk düşmanlığı yaparak Türkiye aleyhine çalışmışlardır. 1960'lı yıllardan sonra da terörü bir yöntem olarak benimsemişler ve Türklere yönelik saldırılarda bulunmuşlardır. 1980'liyıllara gelindiğinde ise Ermeni terör rgtleri PKK ile işbirliğine girmişlerdir. ASALA'nın amacı Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesini ele geçirerek 'Büyük Ermenistan'ı' gerçekleştirmek, PKK'nın amacı ise Güney Doğuda bir Kürt devleti kurmaktır. Günümüzde birçok ülke yerel ve ulusal parlamentolarındaki soykırım yasalaştırma çabaları ile Ermeni terörizmi ile elde edilmek istenen amaç örtüşmektedir.

EKLER

EK-1 TALAT PAŞA'YA ATFEDİLEN TELGRAFI

Yer değiştirme uygulaması hakkındaki Ermeni iddialarının en önemlilerinden biri de Talat Paşa'ya atfedilen ve Ermenilerin katledilmesini emrettiği iddia edilen telgraflardır. Oysa, yer değiştirme kararı ve uygulaması sırasında; Ermeniler hakkında alınan tedbirlerin onları yok etme amacını taşımadığı Talat Paşa tarafından her fırsatta dile getirilmiştir.

Nitekim 29 Ağustos 1915 tarihinde Hüdavendigâr, Ankara, Konya, İzmit, Adana, Maraş, Urfa, Halep, Zor, Sivas, Kütahya, Karesi, Niğde, Mamuretülaziz, Diyarbakir, Karahisar-ı Sahib, Erzurum ve Kayseri vali ve mutasarrıflarına (Mutasarrıf: Osmanlı yönetim yapısında bir sancağın en büyük idare amiri) gönderilen bir şifre telgrafta yer değiştirme uygulamasının gayesi şu şekilde açıklanmaktadır:

"Ermenilerin buldukları yerlerden çıkarılarak belirlenen bölgelere sevklerinden hükümetçe takip edilen gaye, bu unsurun hükümet aleyhine faaliyetlerde bulunmalarını ve bir Ermenistan Hükümeti kurmaları hakkındaki millî emellerini takip edemeyecek bir hale getirilmelerini sağlamak içindir. Bu kimselerin yok edilmesi söz konusu olmadığı gibi, sevkியat esnasında kabilelerin güvenliği sağlanmalı ve Göçmen Ödeneği'nden harcama yapılarak yeme-içmelerine ilişkin her türlü önlem alınmalıdır.

Yerlerinden çıkarılıp, sevk edilmekte olanlardan başka, yerlerinde kalan Ermeniler bundan sonra yerlerinden çıkarılmamalıdır. Daha önce de bildirildiği gibi asker aileleriyle ihtiyaç nispetinde sanatkâr, Protestan ve Katolik Ermenilerin sevk edilmemesi hükümetçe kesin olarak kararlaştırılmıştır.

Ermeni kabilelerine saldırıda bulunanlara veya bu gibi saldırılara önyak olan jandarma ve memurlar hakkında şiddetli kanunî önlem alınmalı ve bu gibiler derhal görevlerinden el çektilererek Divan-ı Harp'lere teslim edilmelidir. Bu gibi olayların tekrarından vilâyet ve sancaklar sorumlu tutulacaklardır".

27 Mayıs 1915'te Ankara'ya gönderilen gizli şifrede; "Ermeniler hakkında hükümetçe alınan önlemler, sırf memleketin huzur ve düzenini sağlamak ve korumak mecburiyetine dayanmaktadır. Ermeni unsuruna karşı Hükümetin yok etmeye yönelik

bir siyaset izlemediğinin göstergesi, şimdilik tarafsız bir durumda kaldıkları görülen Katolik ve Protestanlara dokunmamış olmasıdır." denilmektedir.

Öte yandan Ermenilerden zararlı kimselerle komite başkanlarının sürülmeleri konusunda Hükümetin yayınladığı bildirinin, bazı yerlerde yanlış anlaşıldığı görülmektedir. Buna bağlı olarak pek çok yerde, yakalanan Ermeni çeteler, faaliyetlerini daha rahat sürdürebilecekleri yerlere sevk edilmiştir. Bunun üzerine Talat Paşa 1 Haziran 1915'de bütün vilâyetlere bir genelge daha yayınlayarak bu gibi Ermenilerin buldukları yerlerden alınarak karışıklık çıkaramayacakları yerlere yerleştirilmelerini ve sürgün işleminin sadece bozguncu ve isyancı Ermenilere uygulanmasını bildirmiştir.

Ayrıca, Mamuretülaziz vilâyetine gönderilen 13 Haziran 1915 tarihli şifrede de, Divân-ı Harp'e verilmiş Ermenilerden başka, göçe tabi tutulması gereken Ermenilerin bu konudaki özel bildiriye uygun olarak vilâyetin uygun yerlerinde bulundurulması ve bunların Musul'a gönderilmelerine şimdilik gerek olmadığı bildirilmiştir.

14 Haziran 1915'de Erzurum, Diyarbakir, Mamuretülaziz ve Bitlis vilâyetlerine gönderilen şifrede ise, yerleri değiştirilen Ermenilerin yollarda hayatlarının korunması gerektiği belirtildikten sonra; göç sırasında firara yeltenenler ve korunmalarından sorumlu olanlara karşı saldırıda bulunanların yola getirilmesinin doğal olduğu; ancak, buna hiçbir şekilde halkın karıştırılmaması ve Ermenilerle müslümanlar arasında öldürmeye yol açacak ve aynı zamanda dışarıya karşı da pek çirkin görünecek olayların çıkmasına kesinlikle fırsat verilmemesi istenmiştir.

Sözde Ermeni soykırımı iddiacılarının sözünü ettikleri telgrafa gelince:

Aram Andonian adlı bir Ermeni, 1920 yılında Londra'da yayınladığı "Naim Bey'in anıları / Ermenilerin Tehcir ve Katliamına İlişkin Resmi Türk Belgeleri" isimli kitabında konuya temas etmiştir. Söz konusu kitap daha sonra Paris'te "Ermeni Katliamına İlişkin Resmi Belgeler" ve Boston'da ise "Büyük Suç, Son Ermeni Katliamı ve Talat Paşa, İmzalı Orijinalleriyle Resmi Telgraflar" adı ile yayınlanmıştır.

Kitapta yer alan ve Talat Paşa'ya atfedilen telgraflar; bir soykırım suçlusu yaratmak amacıyla üretilmiş sahte belgelerdir. Şinasi Orel ve Süreyya Yuca tarafından bu belgeler üzerinde yapılan inceleme sonucunda;

"belgelerin alındığı söylenen Naim Bey isimli şahsın Halep İskan Dairesi'nde hiçbir zaman çalışmadığı, belgelerin otantik ve kullanılan kağıtların Osmanlı Devletinin

yazışmalarda kullandığı kağıt türünde olmadıkları, orijinal nüshalarının Başbakanlık Arşivindeki İçişleri Bakanlığı belgeleri arasında bulunmadığı, sahte belgelerde yer alan kayıt numaralarında çıkış adresi olarak gösterilen daire kayıtlarında bu evraklara rastlanmadığı, Hicri ve Miladi tarihlerde hata yapıldığı, imzaların gerçekleriyle uyuşmadığı, Osmanlıca yazım kurallarında rastlanılmayacak hatalara yer verildiği" gibi çok sayıda somut delillere rastlanılmıştır.

Ayrıca, "kitapta kullanılan belgelerin orijinallerinin Manchester'deki Ermeni Bürosunda olduğu" söylenmesine rağmen, bugüne kadar dünya kamuoyunun bilgisinden ve incelemesinden ısrarla kaçırılması ve "doğruluğunun Osmanlı dönemindeki Halep Ermeni Birliği'nin raporuna dayandırılması" gibi durumlar Ermenilerin sözde soykırım maksatlı iddialarının ne ölçüde gerçek dışı olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

KAYNAK:

Halaçoğlu, Prof. Dr. Yusuf-; Ermeni Tehcirine Dair Gerçekler (1915), TTK Yayını, Ankara 2001.

EK-2 ŞEHİT DİPLOMATLAR

Tarih	Şehir / Görev	Adı-Soyadı
27.01.1973	Santa Barbara / Başkonsolos	<u>Mehmet BAYDAR</u>
	Konsolos	<u>Bahadır DEMİR</u>
22.10.1975	Viyana / Wien / Büyükelçi	<u>Daniş TUNALIGİL</u>
24.10.1975	Paris / Büyükelçi	<u>İsmail EREZ</u>
	Şoför	<u>Talip YENER</u>
16.02.1976	Beyrut / Başkatip	<u>Oktar CİRİT</u>
09.06.1977	Vatican City / Büyükelçi	<u>Taha CARIM</u>
02.06.1978	Madrid / Büyükelçi / Elçi	<u>Necla KUNERALP</u>
	Em.Büyükelçi	<u>Beşir BALCIOĞLU</u>
12.10.1979	Lahey / Büyükelçi Oğlu	<u>Ahmet BENLER</u>
22.12.1979	Paris / Turizm Müşaviri	<u>Yılmaz ÇOLPAN</u>
31.07.1980	Atina / Athens İdari Ataşe	<u>Galip ÖZMEN</u>
	Athens / İdari Ataşe Kızı	<u>Neslihan ÖZMEN</u>
17.12.1980	Sydney / Başkonsolos	<u>Şarık ARIYAK</u>
	Güvenlik Ataşesi	<u>Engin SEVER</u>
04.03.1981	Paris / Çalışma Ataşesi	<u>Reşat MORALI</u>
	Din Görevlisi	<u>Tecelli ARI</u>
09.06.1981	Cenevre/ Sözleşmeli Sek.	<u>M. Savaş YERGÜZ</u>
24.09.1981	Paris/ Güvenlik Ataşesi	<u>Cemal ÖZEN</u>
28.01.1982	Los Angeles / Başkonsolos	<u>Kemal ARIKAN</u>
08.04.1982	Ottava / Ottawa / Ticaret Müşaviri	Kani GÜNGÖR
04.05.1982	Boston / Fahri Başkonsolos	<u>Orhan GÜNDÜZ</u>
07.06.1982	Lizbon / Lisbon / İdari Ataşe	<u>Erkut AKBAY</u>
27.08.1982	Ottawa / Askeri Ataşe Albay	<u>Atilla ALTIKAT</u>
09.09.1982	Burgaz / İdari Ataşe	<u>Bora SÜELKAN</u>
08.01.1983	Lisbon / İdari Ataşe Eşi / Nadide AKBAY, eşi merhum Erkut AKBAY'ın yaşamını yitirdiği 07.06.1982 tarihli saldırıda yaralanmış ve 08.01.1983 tarihinde yaşamını yitirmiştir.	<u>Nadide AKBAY</u>
09.03.1983	Belgrad / Büyükelçi	<u>Galip BALKAR</u>

14.07.1983	Brüksel / Brussels / İdari Ataşe	<u>Dursun AKSOY</u>
27.07.1983	Lisbon / Müsteşar Elçi	<u>Cahide MIHÇIOĞLU</u>
28.04.1984	Tahran / Sözleş.Sek. Elçi	<u>Işık YÖNDER</u>
20.06.1984	Viyana / Çalışma Ataşesi	<u>Erdoğan ÖZEN</u>
19.11.1984	Viyana / Uluslararası Memur	<u>Evner ERGUN</u>
07.10.1991	Atina / Basın Ataşesi	Çetin GÖRGÜ
11.12.1993	Bağdat / İdari Ataşe	Çağlar YÜCEL
04.07.1994	Atina / Müsteşar	Haluk SİPAHİOĞLU

Erich Fiegel, Ermeni Mitomanyası, s. 6.

EK-3 ATATÜRK'TEN SEÇMELER

Rum, Ermeni gibi unsurlardan ayrı ayrı oluşan bir takım çeteler, adi hırsızlıkla, ara sıra da öldürmelerle meşgul olmuşlar, Rum ve Ermeni sürgünü esnasında bu unsurlardan ortaya çıkan bazı çeteler ise siyasi bir hüviyet kazanmıştır. Rusların istilası başlayınca, memleket içinde karışıklık meydana getirmek için bunlar, Ruslar tarafından da teşvik ve denizden de desteklenmişlerdir.

(22 Mayıs 1919)

Ermenilerin siyasi emellerini fiilen elde etmek ve asayiş bozuk göstermek maksadıyla Doğu vilayetleri içine çeteler geçireceklerini pek muhtemel görüyorum.

(24 Mayıs 1919)

Ermenilere vilayetlerimizi peşkeş çekmeleri de (...) ihtimal bulunuyor. Böyle bir vaziyette İngiliz birliklerinin Ermenilere öncülük edeceği çok muhtemeldir.

Böyle bir hali biz düşmanlık olarak görmeye ve saymaya, meşru topraklarımızı ve milli bağımsızlığımızı kurtarmak için mecburuz....

(30 Mayıs 1919)

Rum ve Ermeni komitacılarıyla, bunların ileri gelenleri, devamlı şekilde temasta buldukları İngiliz subayları ile bazı Amerikan memurlarından çok yüz buluyorlar.

(5 Haziran 1919)

Tehcir sırasında Merzifon'da esasen çokça kalan Ermenilerin bu kez başka yerlerden de gelenler ve göçten dönenler yüzünden miktarlarının daima artmakta olduğu Merzifon Amerikan Mektebi'ne getirilen eşya sandıklarının üzerinde Otoman Amerikan markaları görüldüğünden bunların herhalde silah olduğunda şüphe bırakmıştır.

(6 Haziran 1919)

İngiliz subayları tarafından sevk ve idare edilen altı bin kişi oldukları tahmin edilen Ermeni kuvvetinin Nahcivan ve havalisini işgal ettikleri ...

(11 Haziran 1919)

Bir İngiliz subayı Iğdır'dan Beyazıt'a gelerek, Mutassarıf'a: İngiltere himayesinde teşekkül eden Ermenistan'a Beyazıt havalisinin de bırakıldığını bir aya kadar on beş bin Ermeni muhacirinin Ermeni düzenli birlikleri himayesiyle eski yurtları olan Bayezit sancağına sevk edileceğini bildirmiştir.

Doğu vilayetlerinden bir karış toprağın bile Ermenistan'a bırakılmasının mümkün olmayacağı, bir tek Ermeni askerinin sınırlarımızın bu tarafına geçmesinin ateşle karşılık göreceği

(12 Haziran 1919)

Doğu vilayetleri halkının, Ermeni çetelerinin acımasızlığına ve taarruzlarına hedef olmuş, en büyük felaketi görmüş bir unsur olmak sıfatıyla, birlik ve fedakarlık lüzumunu en önce takdir ettikleri iftiharla görülmektedir.

(16 Haziran 1919)

Devlet ve milletimizin parçalanması ve Ermeni ve Yunan esaretine düşülmesi söz konusudur. Altı yüz elli sene efendilik eden bir milletin köle mevkiine düşmesi kolay bir hadise değildir.

(6 Temmuz 1919)

Mübarek vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak ve Yunan ve Ermeni emellerine kurban etmemek için açılan milli mücadele uğrunda milletle beraber serbest surette çalışmaya resmi ve askeri sıfatım artık mani olmaya başladı. Bu mukaddes gaye için milletle beraber nihayete kadar çalışmaya mukaddesatım adına söz vermiş olduğum için pek aşığı bulunduğum yüce askerlik mesleğine bugün veda ve istifa ettim.

(8 Temmuz 1919)

Osmanlı tebaasından olan Ermeni unsurları, gördükleri teşvik ve yardımın neticesiyle de, milli namusumuzu yaralayacak taşkınlıklardan başlayarak, nihayet hazin ve kanlı safhalara girinceye kadar küstahane tecavüzlere koyuldular.

Vatanın parçalanması söz konusu ve karar olarak, Doğu Vilayetleri'mizde "Ermenistan", Adana ve Kozan havalisinde "Kilikya" adı ile yine Ermenistan; bu milletin, esarete, kölelik payesine indirilmesi ve nihayet bu devletin tarih sayfasını kapatarak ebediyet mezarına defnetmek gibi, insaniyet ve medeniyetle ve hele milliyet esaslarıyla bağdaşmayan emeller kabul ve onay yeri bulmuş ve görülüyor ki, tatbikat devresi de başlamıştır.

Bir istila fikri besleyen Ermeniler, Nahcivan'dan Oltu'ya kadar bütün İslam ahaliye baskı ve bazı mahallerde katliam ve yağma yapıyorlar. Sınırlarımıza kadar İslamları mahva mahkûm ve göçe mecbur ederek Doğu Vilayetlerimiz hakkındaki emellerine doğru emniyetle yaklaşmak ve bir taraftan da 400 bin olduğunu iddia ettikleri Osmanlı Ermenisini bir dayanak olmak üzere memleketimize sürmek istiyorlar.

Memleketimizde külliyetli yabancı parası ve birçok propagandalar cereyan ediyor. Bundaki gaye, pek aşıkardır ki, milli hareketi neticesiz bırakmak, Yunan, Ermeni emellerini ve vatanın bazı mühim kısımlarını işgal gayelerini kolaylaştırmaktır.

(23 Temmuz 1919)

Doğuda Ermeniler Kızılarmağa kadar genişleme hazırlıklarına ve şimdiden sınırlarımıza kadar dayanan katliam siyasetine başladı.

(4 Eylül 1919)

Vatanımız içinde bağımsız Ermenilik teşkili gayesine yönelik harekate karşı birlikte müdafaa ve mukavemet meşru esası kabul edilmiştir.

(11 Eylül 1919)

Mütareke gününden beri Rum ve Ermenilerin, İtilaf Devletleri teşvik ve himayesi altında nasıl milli izzeti nefsimizi yaraladıklarını, ne suretle saltanat ve hükümet hakkını ayaklar altına aldıklarını ...

(17 Eylül 1919)

Ermenilere hiçbir kötü kastımız yoktur. Bilakis onların her türlü tabiiyet haklarına tamamen riayetkarız. Bunun aksi olarak yayınlar, düzmededen ve İngilizlerin aldatmacasından ibarettir. Ermeni facialarının hala mevcut eserlerinin gösterilmesi uygun olur.

(21 Eylül 1919)

Ateşkes sonrasında hükümetimizin Adana ili ile Antep, Maraş, Urfa sancaklarını bırakma güçsüzlüğünde bulunması, bu yörede Fransız ve İngiliz koruyuculuğu altında Ermeni işgalini ve örgütlenmesini kesinleştirmiş ve bunlar, o il ve sancakları Ermenileştirmek amacı ile bir yıla yakın bir süre çalışma göstermiş

1. Şimdiye dek yapılan saldırıların türü aşağıda özetlenir:

A. Fransız ve İngiliz görevlileri ile Ermeni komitelerinin ve oralarda bulunan Ermeni topluluğunun açıktan açığa Müslümanların haklarına saldırmaları.

B. Osmanlı topraklarının değişik yerlerinde oturan Ermenilerin buralara göçlerinin kolaylaştırılması ve burada sayılarının artırılması.

C. Yabancı üniforması ile Ermeni birliklerinin buralara gönderilmesi ve buradakilerle birleştirilmesi.

D. İslam halkın az zamanda ekonomik ve başka baskılarla yok edilmesi ve öldürülmesi ve göçe zorlanması.

E. Aralarına aşamalı olarak sokulan bölücülükle İslam halkının yabancı koruyuculuğunu istemek zorunda bırakılması.

(22 Eylül 1919)

Merkezi Erivan olan Ermeni Cumhuriyeti'ne karşı dostça olmayan hiçbir niyetimiz yoktur.... Bu yeni devletteki Ermeniler, Ermeni müfreze kumandanının emirleriyle, Müslüman unsuru imha etmek üzere faaliyette bulunuyorlar. Bu emirlerin suretlerini gözlerimizle gördük. Erivan'daki Ermenilerin, Müslümanların imha siyaseti göttükleri ve bu kanlı vahşet dalgasının sınırlarımıza kadar genişlediği, sınırlarımızın, öbür taraftan, ölümden kaçan sayısız müslümanla dolu olmasıyla da teyit edilmiş oluyor.

İngilizler, bu hareketlerin cereyanı esnasında, bir yandan Ermenilerin Müslümanlara karşı tutumlarını teşvik ettiler, hatta onları bu konuda kışkırttılar, diğer taraftan Ermenilerin tecavüzlerini bize sayıp döktüler ve bunları tahammül edilemez hareketler olarak nitelediler ve bu komşu devlete saldırarak misillemede bulunmaya bizi zorladılar. Fakat biz hakikatin kendini göstereceğinden emin olarak Ermeni tahriklerine tahammül ettik ve İngilizlerin öfkelerini fark etmemiş göründük. Hakikaten, bizi Ermenilere saldırmaya teşvik eden ve bu şekilde kendi bölüklerini o topraklara gönderebilmelerini sağlayacak bir ortam yaratmayı planlayan İngilizlerin tutumlarını meydana çıkarabileceğimizi düşündük. İngilizlerin bütün bu manevraları, Kafkasya'yı boşaltmaları mecburiyetini hissettikten sonra, onların subay ve temsilcileri tarafından başlatıldı.

Erzurum ve Van'daki Müslümanların ve bilhassa sınır bölgelerinde yaşayanların; Ermenistan'da cereyan eden katliama dair her gün aldıkları haberler ve ölümden kaçan ve ağlanacak vaziyette olan mültecilerin manzarası karşısında, büyük heyecana kapılmaları çok normaldir.

(24 Eylül 1919)

Adana dahilinde, Ermenilerin Fransızlar tarafından silahlandırıldığı ve İslamlarla boğazlaşmaya sevk edildikleri.

(23 Ekim 1919)

Maraş'a Fransız kuvvetleri girmekte ve oradaki Ermeniler vasıtasıyla Müslüman kardeşlerimize karşı bir katliam icra etmekte oldukları haber alındı.

(1/2 Kasım 1919)

Maraş'tan alınan sağlam malumatta, Maraş'ı işgal eden Fransız kıtalarının yüzde yirmisi Fransız Cezayirli olup, geri kalanı Osmanlı Ermenilerinden meydana gelen fedailerdir. Bunlar şehirde namuslu İslam kadınlarına taarruz etmekte ve Müslüman ahaliye zulüm ve işkence yapmaktadır. Dükkanlar bütünüyle kapalı, ahali heyecandadır.

(7 Kasım 1919)

Küçük - Ermenistan teşkiline ve Kilikya'nın Fransızlar tarafından tamamen işgaline mani olmak için, mülkiye memurlarının ve askeriyenin el ele vererek Adana vilayetinde ve bağımsız sancaklarda karşı koyma vasıtalarını hazırlamaları ve hazır bulundurmaları bütün alakadarlara yazıldı.

(10 Kasım 1919)

Adana'da Fransızlar ve Ermeniler tarafından yapılan zulümlerin ve tecavüzlerin artmasından dolayı Ermeni zulümlerini görmek üzere milletlerarası bir heyetin Adana'ya yollanması

(16 Kasım 1919)

Ermenileri geri çekerek, İslamlar aleyhindeki zulme nihayet vereceklerini söyleyen Fransızların bu defa birlikte İslam halkı katliam eyledikleri son derece dikkate değerdir.

(11 Ocak 1920)

Adana'da 1170, Toprakkale-İslahiye şimendifer hattı üzerinde 270, Osmaniye-Adana üzerinde 200, Katma'da 300, Kilis'te 600, Antep'te 1200, Maraş'ta 1200 kadar Fransız sömürge ve Ermeni askeri olmak üzere işgal kuvvetleri bulunduğu anlaşılmıştır.

(24 Ocak 1920)

Maraş'ta, Fransızlar, Ermeniler, Müslümanları katliam etmektedirler. insanlık aleminden bu katliama nihayet verilmesini.

(25 Ocak 1920)

Maraş'ta, Fransız ve Ermeniler tarafından Müslümanların katliamı, insanlığı dehşete düşürecek şekilde devam ediyor.

(29 Ocak 1920)

On yedi günden beri Maraş'ta cereyan eden feci ve kanlı vakalara nihayet verilmesi hakkında, medeniyet ve insanlık aleminin duyup öğrenmesi için yükseltelen feryat ve acının yankılanacak bir yer bulmadığı, hala bu vahşetin devamıyla sabit oluyor.

(8 Şubat 1920)

Adana'da heyecan ve asabiyet ziyadeleşmiştir. Ermeniler, kilise ve mekteplerde sık sık toplanmaktadırlar. İnekler ve Bahçe Ermenileri, Güller ve Zencirli İslam köylerini yağmalamış ve ahalisini pek vahşiyane katliam etmişlerdir.

(10/11 Şubat 1920)

Medeniyet maskesine gizlenen Fransızlar ve onların öncüsü olan Ermeniler, Urfa ve havalisinde İslam ahali hakkında zalimane katliamlara başlamışlardır.

(14 Şubat 1920)

Tarihte emsali görülmemiş olan bu vahşetin faili Ermeniler olup, Müslümanlar ancak namus ve hayatlarını muhafaza kaydıyla mukavemet ve müdafaada bulunmuşlardır. Yirmi gün devam eden Maraş katliamında Müslümanlarla birlikte şehirde kalan Amerikalıların bu hadise hakkında Amiral Bristol'a çektikleri telgraf, facia sebeplerini, tekzip edilemez bir şekilde tayin etmektedir. General Keret'in geri çekilmesiyle neticelenen bu muharebelerden sonra Kuvayi Milliye'ye teslimiyet arz eden muharip Ermeni kuvvetlerine karşı hiçbir ceza tatbik etmeyip bilakis onları şefkatli sinesine ve himayesine alan milletimizin alineceplüğünü Maraş Ermenileri de minnet ve şükran ile teyit etmektedirler. Şu halde Ermenilerin intikam fikri ve tecavüzleri neticesi meydana gelmiş bazı vakalar var ise, bunların mesuliyeti milletimize değil bizzat Ermeni milletine ve onun tahrikçilerine ait olmak lazım gelir.

(20 Şubat 1920)

Hiçbir yerde Ermeni kıtali (kırımı) yapılmakta değildir. Maraş hadisesinden bahsedilmek murat ediliyorsa, orada Fransız askerleriyle beraber milletimize taarruz eden Ermeniler katledilmiş olmayıp, bilakis Fransız askeri kendilerini terk edip çekildikten sonra İslamlar tarafından himaye ve şefkate mazhar olmuşlardır. milletimiz sebepsiz hiçbir yerde hiçbir yabancı unsura mütecaviz değildir.

(22 Şubat 1920)

Kozan'da birçok Türklerin kiliseye doldurulduğunun tesbit edildiği, Feke ilçesinin 80 Ermeni tarafından sarıldığı bildiriliyor, ayrıca Saimbeyli'ye az zamanda takviye yetiştirilmediği takdirde Türklerin sonunun fena olacağı, silahlı olmayan Ermenilere hiçbir sebeple taarruz edilmemesi....

(2 Mart 1920)

Bir uydurma Ermeni kırım meselesi ve tüm dünyayı aldatmak için yaratılan bu kin ve hırs ürünü propagandaların niteliği hakkında uygarlık ve insanlık dünyasının bir kere daha aydınlatılması ve bu suretle haksızlığa uğramış Türk ulusunun iğrenç ve alçakça bir suçlamadan arındırılması.

(7 Mart 1920)

Bugün Kozan, Haçın (Saimbeyli), Feke gibi bölgelerde fiilen kendisini göstermiş olan Ermeni mezaliminin bir an önce söndürülmesi gereklidir. Yalnız şu aralık her türlü islam hareketlerini Ermeni kırım biçiminde göstermek istenildiği anlaşıldığından hareketin her halde bu gibi yanlış söylentilere ve suçlamalara yer bırakmayacak şekilde idaresi.

(9 Mart 1920)

13 Mart tarihli Temsp gazetesinde Lord Curzon Avam Kamarasında irad ettiği nutukta Ermenilere dair demiştir ki: Bana öyle geliyor ki siz Ermenileri sekiz yaşında pek temiz ve masum bir kız gibi zannediyorsunuz. Bunda pek yanılıyorsunuz. Zira Ermeniler bilhassa son hareketi vahşiyaneleri ile ne derecelere kadar hunhar bir millet olduklarını bizzat kendileri ispat eylemişlerdir.

(27 Mart 1920)

Fransızlar Maraş ve Urfa'da yaptıklarını Adana'da da yaparak Ermenileri silahlandırıyorlar. Bunlar İslam halkına saldırıyor. Kozan çevresinde İslam halkından toplanan silahlar ve hayvanlar saldırgan Ermenilere veriliyor. Kozan çevresindeki Hamam, Kurtoğlu Çiftliği, Çolak Hasan, Yassıçalı, Mehmet Ağa ve Kabasakal köyleri Ermeni jandarma ve gönüllülerince bütün olarak yakılmıştır. Buçak yakınlarında birkaç köyün daha yakıldığı da haber alınmıştır.

Kilikya'da ve çevresindeki işgal bölgelerinde Fransızların yarattığı durum, Türkler ve Ermeniler arasında karşılıklı olarak bir oç alma duygusunu beslemek ve

bunun sonucunda da, işgalin kaldırılması ile birlikte yerli halkın birbirlerini boğazlayacaklarını dünyaya yayarak amaçlarına varmaktır.

(31 Mart 1920)

Esirlerin hastalık sebebiyle bile olsun elimizde ölmeleri dini ve milli ahlakımıza uygun düşmedikten başka vatani çıkarlarımızı da gerçek biçimde yaralar.

(13 Nisan 1920)

Düşmanların bütün çalışması, barış esaslarının kararlaştırılacağı şu sıralarda memleketimizi dışarıda ve içeride güçsüz bir durumda bırakarak istedikleri her şeyi kabul ettirmeyi amaçlıyordu.

Geleceğe yönelik çıkarlarını, çeşitli baskılarla bütün dış ülkeleri aleyhimize çevirmekte gören bazı kuruluş ve unsurlar ise, tarafımıza yöneltilen bu akımı temelinden yıkmak ve bütün dış ülkelerin milletimiz lehine, düşüncelerinde değişiklikler olmasına fırsat vermemek için, tümüyle yalan olan en son Ermeni soykırımı uydurmasını düzenlediler ve açıkladılar. İngilizler, bir yandan dış durumumuzu yeni toplu öldürme iftiraları ile sarsarak tasarladıkları İstanbul işgalini kolaylıkla uygulayabilecek bir ortam hazırlıyorlardı

Anadolu'da yerleşmiş Ermenilerin ve Rumların hükümet emirlerine ve milli amaçlara karşı gelmedikçe her türlü saldırıdan korunmaları ve tam anlamı ile mutlu ve rahat bir hayat yaşamaları öteden beri kabul edilmiş bir ana konu idi. Kilikya ve dolaylarında ve doğu hududumuz dışındaki resmi ve resmi olmayan Ermeni kuvvetlerinin dindaş ve ırkdaşlarımıza karşı yapılan cinayete varan saldırıları karşısında bile, ülkemizde yaşayan Ermenilerin her türlü taarruzdan korunmasını sağlamayı pek önemli bir medeni görev kabul ettik ve Anadolu'nun dış dünya ile ilişkisinin kesik olduğu bu günlerde yüce vatan çıkarlarını amaçlayan önlemler içinde Ermeni halkının esenliğinin korunması gerekliliğini bütün makamlara bildirdik.

İşte, İstanbul'un yabancı kuvvetlerce işgalinden bu güne kadar geçen acı günlerinde hiçbir dış ülkenin fiili korumasına erişemeyen Anadolu Ermenilerinden hiçbir kişinin, en küçük bir anlamda bile, saldırıya uğramamış olması, bize her nedenle cinayet yükleyen ve medeni duyarlılığı kendi tekelinde sanan entrikacı Avrupalıların yüzlerini kızartacak ve milletimizin yaradılışından sahibi bulunduğu insanlık törelerinin yücelik derecesini ispat edecek çok önemli bir konudur.

(24 Nisan 1920)

Adana, Maraş, Ayıntap ve Urfa gibi en eski İslam memleketleri Fransız zabitlerinin idaresinde Ermeni kin ve öfkesine, Ermeni ruhunun yırtıcı kabalık ve düşmanlığına yenecek, parçalanacak bir av gibi terkedildi.

(09 Mayıs 1920)

Üç Sancak'taki Türk halkı Ermeniler tarafından devamlı olarak katliam edilmektedir. Ermenilerin böyle hareket ettiklerini Avrupalılar da kabul etmektedirler.

(13/14 Haziran 1920)

11 Haziran öğleden sonra saat üçte bu zavallı halk, Kahyaoğlu Çiftliği'ne vardığında silahlı otuz Ermeni'den kurulu bir çetenin saldırısına uğrayarak erkekler bir eve, çocuklarla kadınlar bir başka eve doldurulmuş, kırk üç erkek, yirmi bir kadın ve sayısı saptanamayan çocuklar kamadan geçirilmişlerdir. Ayrıca, dördü erkek ve on sekizi kadın olmak üzere yirmi iki yaralı vardır. Kadınların kollarını keserek bileziklerini ve küpelerini almışlardır. Adana'nın 10 km doğusundaki İncirli köyünde 9 Haziran 1920 günü Ermeni çeteleri bütün köy halkını bir yere doldurup bomba ile havaya uçurmuşlardır.

(13 Haziran 1920)

Bolşeviklere Azerbaycan'da muhalifler vardı. Onlar bir karşıt hareket yaptılar. Azerbaycan'da bizim kendi arkadaşlarımız vardı. O arkadaşlarımıza İngilizler dediler ki: "Bolşeviklerle muharebe ediniz. Türkiye bizimle anlaşsın." Orada bulunan arkadaşlarımız da ellerindeki kuvveti çarptırdılar ve tabii mağlup oldular. Mağlup olduktan sonra biz de işittik. Haber gönderdik, filan ettik.

Halbuki Bolşeviklerle bu muharebe başlayınca ahali-i İslamiyenin katline başlandı. Ermeniler bundan istifade etti ve hudutlarda bulunan ahali-i İslamiye de bundan istifade etti.

(3 Temmuz 1920)

Gümrü'de başlayan barış görüşmelerinin iki ulus için karşılıklı güvenlik ilkesine dayalı bir barış ve bolluk dönemi getirecek bir sonuca ulaşması bizce de pek uygun ve gerekli olduğuna kuşku duyulmayacağı umudu ile Ermenistan'ı artık zararlı dış etkilerden korumaya yönelik yurtseverce çalışmalarınızda kesin başarılar dilerim.

(29 Kasım 1920)

Ermeniler Van ve Bitlis'i ele geçirince, Irak'taki İngilizlerle birleşeceklerinden dolayı bütün Yakındoğu'da İngilizlerin yeri çok sağlamlık kazanacaktır.

Rum, Ermeni gibi Batı emperyalistlerinin hizmetçisi olan uluslarla, bu çabalarında direndikleri sürece anlaşma olanağımız yoktur.

Yunanistan ancak Türk çoğunluğunun yerleşik bulunduğu İzmir ve Trakya'dan ve İngiliz köleliğinden vazgeçtiği zaman bizimle dost olabilir.

(1 Aralık 1920)

Ve gerek Rus gerek Garb istatistikleri bu hususda kanıt olarak yeterlidir. Birkaç asırdan beri Şark Vilayetlerimizin hiçbir kısmında hiçbir vakit bir Ermeni çoğunluğu olmamıştır. Ve Çarlık idaresi veya Garb emperyalistleri tarafından teşvik edilen Türk ve Ermeni halklarının girişmiş oldukları kanlı mücadeleler bir tarafa olduğu kadar, öteki tarafa da can kaybına mal olmuştur. 1917'de Rusların çekilmesinden sonra Ermeni çetelerinin Şark vilayetlerimizi ne halde bıraktıkları bunun kafi derecede bir ispatıdır.

Ermenistan'ı Mezopotamya'da yerleşmiş İngilizlere yaklaştıracak surette uzatmak, Moskova ve Ankara hükümetlerine pek çok nahoş sürprizler yaratmak demek olur.

(27 Aralık 1920)

S - Yakın zamanda Türklerin Ermenilerle katliam yaptıkları hakkında neşredilen haberler doğru mudur?

C - Türkler tarafından Ermeniler aleyhinde katliam, uydurulmuş rivayetler ve daha önce yayılmış bir takım yalan ve iftiralarından ibarettir. Bunların kat'iyyen doğru olmadığına emniyet edebilirsiniz. Bu hakikatın belgelendirilmesi için tarafsız heyetlerin memleketimizde kemal-i serbesti ile icra-yı tahkikat eylemelerini memnuniyetle kabul ederiz. Bu meseleye dair Ermenistan'daki Yakın Doğu Amerika yardım heyetleri tarafından verilen en son raporların okunmasını tavsiye ederiz.

S - Türklere Ermeniler tarafından katliam yapılmış mıdır?

C - Türk ahali hakkında Ermeniler tarafından yapılan mezalim ve katliam ki Ermenistan üzerine ordularımız tarafından ihtiyar edilen hareketi zaruri kılmıştır. Gayet geniş miyasta vaki'dir. Buna dair vesaik-i kat'iyyeye malikiz; bu vesaik suretlerini size ayrıca verdireceğim.

(17 Ocak 1921)

7. Düşmanca ithamda bulunanların sürdürdükleri büyük mübalağalar dışında Ermenilerin tehciri meselesi aslında şuna inhisar etmektedir:

Rus ordusu 1915'de bize karşı büyük taarruzunu başlattığı bir sırada o zaman Çarlığın hizmetinde bulunan Taşnak Ermeni komitesi, askeri birliklerimizin gerisinde bulunan Ermeni ahalisini isyan ettirmişti. Düşmanın sayı ve malzeme üstünlüğü karşısında çekilmeye mecbur kaldığımız için kendimizi daima iki ateş arasında kalmış gibi görüyorduk. İkmal ve yaralı konvoylarımız acımasız şekilde katlediliyor, gerimizdeki köprüler ve yollar tahrip ediliyor ve Türk köylerinde terör hüküm sürdürülüyordu.

Bu cinayetleri işleyen ve saflarına eli silah tutabilen bütün Ermenileri katan çeteler, silah cephane ve iâşe ikmallerini, bazı büyük devletlerin daha sulh zamanından beri kendilerine kapitülasyonların bahşettiği dokunulmazlıklardan bilistifade ve bu maksada matuf olarak büyük stoklar husule getirmeye muvaffak oldukları Ermeni köylerinden yapıyorlardı.

İngiltere'nin sulh zamanında ve harp sahasından uzak olarak İrlanda'ya reva gördüğü muameleye hemen hemen kayıtsız bir şekilde bakan dünya efkarı, Ermeni ahalinin tehciri hususunda almaya mecbur kaldığımız karar için bize karşı haklı bir ithamda bulunamaz. Bize karşı yapılmış olan iftiraların aksine, tehcir edilmiş olanlar hayattadır ve bunlardan ekserisi şayet İtilaf Devletleri bizi tekrar harb etmeye zorlamasa idi evlerine dönmüş olurlardı.

Brest-Littowsk Muahedesinin akdini müteakip Rusların Şark vilayetlerimizi tahliyeye başladıkları sırada Ermeni çetelerinin yapmış oldukları katliam ve tahribat kafi derecede herkesin malumudur.

Sivas'ta benle görüşmüş olan, bilahare bu bölgeleri ziyaret eden ve buralarda Ermeni çetelerinin davranışları hususunda mufassal müşahadelerde bulunarak daha sonra kendisine bu konuda anlatmış olduğum şeylerin doğru olduğunu bana yazmış bulunan Amerikan Generali Harbord Amerikan Umumi ekfarının kendisinden faydalı bilgi temin edebileceği bir şahidimizdir. Taşnaklar daha sonra da Kars ve Olti bölgelerinde Alexandropol (Gümrü) Antlaşmasının akdine kadar cinayetlerine devam etmişlerdir.

Milyonlarca Türk'ü binlerce Ermeni'nin hakimiyetine terketmeye kalkışan Wilson projesi sadece gülünçtür.

(26 Şubat 1921)

Güneyde Fransızlarla onların silahlandığı ve bize karşı kışkırttığı Ermeniler ve doğuda Ermenistan Ermenileri memleketimizin ele geçirdikleri yörelerinde ve işgal edilen sınır ve cepheler çevresinde Müslüman halka çeşitli zulümler uyguluyor ve katliam yapıyorlardı.

(1 Mart 1921)

Ermeni sorunu denilen ve Ermeni milletinin gerçek olmayan isteklerinden çok, dünya kapitalistlerinin ekonomik yararlarına göre çözülmek istenilen sorun, Kars antlaşması ile, en doğru şekilde çözüme ulaştırılmış oldu. (Alkışlar) Yüzyıllardan beri dostluk içinde yaşayan iki çalışkan halkın iyi ilişkileri memnuniyetle yeniden kuruldu.

(1 Mart 1922)

Doğuda Trabzon'u, güneyde Adana'yı içine alacak büyük Ermenistan'dan eser kalmamıştır. Ermeniler, gerçek sınırları içinde bırakılmıştır.

(13 Ağustos 1924)

KAYNAKÇA

Kitaplar

AKÇORA Ergünoç, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları*, İstanbul Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994

AKTAN, Gündüz, *Türkiye Günlüğü*, Cedit Yayın, 2001

ALTINOK Salih, *Belgeleriyle 19 ve 29. Yüzyıl Başlarında Ermeni Sorunu, Biz bize yayınları*, Ankara 2007, s. 172

ANADOL Cemal-Abbaslı Nazile, *Gizli Belgelerde Ermeni Terörü*, Kuvayı Milliye yayınları, İstanbul 2000.

ATESE Arşivi No:1/2, Dosya 1530 F.44-3.

BAL, İdris ve Mustafa ÇUFALI, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, Ankara: Nobel Yayınları, Haziran 2003

Belgeler ve Tanıklarla Türk Ermeni ilişkilerinde Tarihi Gerçekler, (Ed. Aysel Ekşi) , Alfa Yayınları, İstanbul 2006.

BİNARK, İsmet, *Asılsız Ermeni İddiaları ve Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim*, Ankara Ticaret Odası Yayınları, Ankara 2001.

BİLDİK, Hayri ve Ali ÖZOĞLU, *Ermenilerin Türklere Yaptığı Zulüm ve Vahşet*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Nisan 2005.

ÇAYCI, Abdurrahman, *Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler*, Ankara: AAM, 2000

ÇARKÇIYAN, Rahip G., *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2006.

Ermeni Araştırmaları, I.Türkiye Kongresi Bildirileri, Ankara: ASAM, 2003

Ermeni Araştırmaları, II.cilt

Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı:1, Mart-Nisan-Mayıs 2001

Feigel Erich, *Ermeni Mitomanyası*, İstanbul 2007,

GÜREL, Ahmet, *Yabancı Kaynaklarda Türk-Ermeni İlişkileri*, İzmir: Umay Yayınları, 2006.

GÜRÜN, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, 8.Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006

HALAÇOĞLU, Yusuf, *Ermeni Tehciri*, İstanbul: Babıali Kültür Yayınları, 2006

HOCAOĞLU Mehmet, *Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, Anda yayınları İstanbul 1976.

HÜSEYİN NAZIM PAŞA, *Ermeni Olayları Tarihi*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No: 15, Ankara 1994.

İLTER Erdal, *Türkiye’de Sosyalist Ermeniler ve Silahlanma Faaliyetleri* (1890-1923), Turan yayıncılık, İstanbul 1995, s. 25

KAFESOĞLU, İbrahim. “Kutadgu-Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı:1. İstanbul: 1979

KARACA, Birsen, *Sözde Ermeni Soykırım Projesi*, İstanbul: Say Yayınları, 2006.

KAYA, Önder, *Tanzimat’tan Lozan’a Azınlıklar*, İstanbul: Yeditepe Yayın Evi, 2004

KILIÇ, Selami, *Ermeni Sorunu ve Almanya*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003.

KOÇBAŞ, Sadi, *Tarih Boyunca Ermeniler*, Ankara:1967

KOLBAŞI Ahmet, *Merzifon, Yozgat ve Kayseri Olayları*, Kayseri Büyükşehir Kültür Yayınları, Kayseri 2005.

KONGAR, Emre, *Tarihimizle Yüzleşmek*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007.

KUMKALE, Tahir Tamer, *Soykırım Yalanları*, İstanbul: Pegasus Yayınları, Şubat 2007

KÜMBÜL, Bengi, *Osmanlı Ermenileri. Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları*, 2006.

LAÇİNER, Sedat, *Türkler ve Ermeniler*, Ankara: USAK Yayınları, 2005

LÜTEM, Ömer Engin, *Avrasya Dosyası-Terör*, Ankara: ASAM yayınları, 2006
Ermeni Araştırmaları, I. Türkiye Kongresi Bildirileri II. Cilt, s.401

METİN Halil, *Türkiye’nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, Milli Eğitim yayınları, Düşünce Eserleri dizisi 20, Ankara 1997.

ÖZKAN, Tuncay. *Yaraya Tuz Bastım*, İstanbul: Detay yayıncılık, Nisan 2007.

PERİNÇEK, Mehmet, *Ermeni Devlet Adamı B.A. BORYAN’ın Gözüyle Türk Ermeni Çatışması*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006.

SAKARYA, İhsan, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Ankara: 1984

- SARAY, Mehmet, *Ermenistan ve Türk Ermeni İlişkileri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2003
- SEVİM, Ali, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Ankara: TTK Yayınları, 1983
- SERDAR, Mehmet, *Törehan, Bitlis'te Ermeniler ve Ermeni Mezalimi*, Bitlis Valiliği Kültür Yayınları, Bitlis 2006.
- SERT, Selahattin, *Fransızların Ermenileri Yok Etme Planı*, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2005.
- SÜSLÜ, Azmi. Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı. Ankara: 100.Yıl Üniv. Yayınları, 1990.
- ŞİMŞİR, Bilal N., *Ermeni Meselesi (1774-2005)*, Ankara: Bilgi Yayınevi, Ekim 2005.
- TARAN, Kemal, *Ermeni İddaaaları Tutarsızdır*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 1984
- TURAN, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1979.
- TÜRKDOĞAN, Berna, 1915'ten *Günümüze Tehcir*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Eylül 2006.
- URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yayınları, 1976
- Urfalı Mateos Vekayi-namesi*, (Türkçe Tercümesi H.D. Andraes-yan), Ankara: 1962
- ÜRER, Levent, *Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları*, İstanbul: Derin Yayınları, 2002.
- YINANÇ, Mükremin Halil. "Çağrı Bey". *MEB İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: 1998.

Makaleler

AKYILMAZ, Gül “Osmanlı Devletinde Zımmilerin Siyasi ve İdari hakları Tanzimat ve Islahat Fermanlarının Getirdiği Yenilikler”, Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri (ed. İdris Bal-Mustafa Çufalı), İstanbul 2003, s. 94-105

BABACAN Hasan, “Ermeni Tehcirini Hazırlayan Faktörler ve Tehcir”, Bugüne Türk Ermeni İlişkileri, (ed. İdris Bal-Mustafa Çufalı), Nobel yay. İstanbul 2003, 297-308

BAŞAK, Cengiz “Ermeni Soykırımı İddiası Ve Uluslar Arası Kriterler”, Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri (Ed. İdris Bal-Mustafa Çufalı), S. 469-480

CANKARA Yavuz- Gökmen Kılıçoğlu-Ercan Karakoç, Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri, (ed. İdris BAL-Mustafa ÇUFALI), “Ermeni Terörü ve Asala terör örgütü”, Nobel Yayın, Ankara Haziran 2003, s.671-691

CANKARA Yavuz-Ercan Karakoç-Gökmen Kılıçoğlu, “ASALA Terör Örgütü ve Ermeni Terörü”, Ermeni Araştırmaları, C. II, s.437-451

ERSAN Mehmet, Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri, (ed. İdris Bal-Mustafa Çufalı), “Selçuklular döneminde Türk Ermeni İlişkileri”, s. 51-74

İPEK Ali, Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri, (ed. İdris Bal-Mustafa Çufalı), “İlk İslami Dönem Müslüman-Ermeni Münasebetleri”, s. 19-30.

KALAFAT Yaşar, Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri, (ed. İdris Bal-Mustafa Çufalı), “Türk Ermeni Kültür İlişkilerinde Mitolojik Boyut”, s. 11-18

KILIÇ Davut, Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri, (ed. İdris Bal-Mustafa Çufalı), “Selçuklulara kadar Anadolu’da Gregoryen Ermeni Kilisesi”, s. 39-49

MOROĞLU Nazan, “Hukuki Açıdan Ermeni Soykırımı İddiaları”, Türk Ermeni İlişkilerinde Tarihi Gerçekler, (ed. Aysel Ekşi), Alfa Yayınları, İstanbul 2006, s. 77-84

MUTLUER Mustafa, “Türkiye Ermenistan İlişkilerinde Yeni Sorunlar ve Çözümleri”, Ermeni Araştırmaları, s.373-382

ORTAYLI İlber, “jenosit kavramı”, Türk Ermeni İlişkilerinde Tarihi Gerçekler, (ed. Aysel Ekşi), Alfa Yayınları, İstanbul 2006, s. 211-217.

PEHLİVANLI Hamit, “Ermeni Terörü Tehcire Giden Yol”, Ermeni Araştırmaları, II. Cilt, Ankara 2003, s. 97-112

ŞEHİRLİ Y. Atilla, “ASALA’nın Ortaya Çıkışı Eylemleri İlişkileri ve Sonu”, Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri, s. 643-672

ŞEHİRLİ Atilla, “Ermeni Tehciri”, Ermeni Araştırmaları, II,Cilt. s. 15-24

ŞİMŞİR Bilal N., “Ermeni Terörü ve Şehit diplomatları Üzerine Bazı Tespitler ve Öneriler”, Ermeni Araştırmaları I.Türkiye Kongresi Bildirileri II.Cilt, s. 399-421